جت جر وهي ٿو جال

(ملائيشيا جي ڪوالالمپور، پينانگ ۽ ٻين شهرن جو سفرنامو)
سنواريل ۽ وڌايل نئون ڇاپو

الطاف شيخ

www.altafshaikh.com.pk
الطاف شيخ جي ذاتي ويب سائيٽ

فهرست

- هن نئين ڇاپي لاءِ
- مهاڳ ـ عبدالقادر جوڻيجو

1. هڪ ڏينهن جي ڳالهه
2. ڪوالالمپور اندر
3. ڪوالالمپور کان ٻاهر
4. ڪشو ـ سگريٽ ۽ شراب نه پيئڻ وارو سيٺ
5. ڪوالالمپور شهر ۽ سلينگور رياست جا ڪجهه تواريخي سن ۽ دلچسپ ڳالهيون
6. پينانگ ٻيٽ
7. پينانگ واري پل
8. پينانگ کان ڪئالا ڪنگسار
9. ڪئالا ڪنگسار ۽ لموت
10. پلاءُ پينانگ
11. هوٽل اورينٽل
12. بنگالي مسجد ـ پينانگ
13. چيپ جان ۽ ڪئٽي
14. انگريزن پينانگ تي قبضو ڪيئن ڪيو؟

مهاڳ

سنڌيءَ ۾ چوندا آهن ”جيترا منهن اوتريون ڳالهيون“ سو ادب جي دنيا ۾ به ائين ٿيو آهي ۽ ٿيندو رهندو. ۽ ٿيڻ به کپي. ادب جي مختلف پهلوئن جي باري ۾ مختلف ڳالهيون چيون ۽ چپيون ويون آهن، پر انهيءَ حقيقت جي باوجود سيني ڪندن جا ليڪ هڪڙيءَ ڳالهه تي متفق آهن ـ اها اِها آهي ته لکڻ واري جي پير ۾ جيسيتائين چڪر ناهي، جُتيءَ مٿان جُتي چڙهيل نہ اٽس ۽ پنهنجي وت آهر رولڙا ڪري ڏڪا کائي دنيا جا رنگ نٿو ڏسي تيسيتائين سندس لکڻيءَ ۾ اُهو رس ۽ وس نٿو اچي، جنهن جي تخليق ۾ ضرورت آهي. ٻين لفظن ۾ ائين ڪٿي چئجي ته تخليقي توڙي تحقيقي ادبَ جون پاڙون پير جي نشانن ۽ ڦيٿن جي ليڪن مان ڦٽي ٿيون ن ڪرن. تخليقي ادب جون سڀ صنفون اڻ سڌيءَ طرح سفرناما آهن. سفر پير به ڪندا آهن ۽ دل به ڪندي آهي.

انهن اڻ سڌيءَ طرح جي سفرنامن سان گڏوگڏ اڄڪلهه ٻين صنفن جي ڀيٽَ ۾ سڌيءَ طرح لکيل ”سفرنامي“ جي پاپيولرٽي وڌيڪَ ڏسڻ ۾ ٿي اچي ۽ بين الاقوامي سطح تي نظر ٿي اچي. دنيا جون وڏيون وڏيون اشاعتي ڪمپنيون اڄڪلهه جيترو سفرنامن، ڊائرين ۽ آتم ڪٿائن جي حاصل ڪرڻ پويان پيل آهن. اوترو ٻين صنفن پويان نہ آهن. اها حقيقت ڪئٽلاگن مان پڌري پٽ نظر ٿي اچي.

انهيءَ ۾ ڪو شڪ ناهي ته سنڌيءَ ۾ الطاف شيخ جي سفرنامن کان اڳ به ۽ پوءِ به سنا سنا سفرناما لکيا ويا آهن پر سفرنامي جي صنف کي عوامي سطح تي مقبول بنائڻ ۾ الطاف جو وڏو هٿ رهيو آهي. ۽ امر جليل جي افسانن وانگيان انگريزي چوٽيءَ موجب تازن ۽ گرم ڪيڪن وانگر وڪاڻا آهن. يا ائين ڪٿي چ ئجي ته هٿو هٿ ڪڄاڻان آهن. ۽ عام ماڻهوءَ اڳيان پرديس جا ڪيئي معاملا ۽ مامرا سامهون آيا آهن. هوم سڪنيس جي مريض سنڌين کي ملڪ مان چڪي ٻاهر ڪيڻ ۾ الطاف جي اڪرن جون به وڏو هٿ رهيو آهي.

الطاف جي اڳين سفرنامن ۽ تازن سفرنامن ۾ فرق رڳو اهو رهجي ويو آهي ته اڳي الطاف جي جُتي جُتيءَ مٿان چڙهيل هُئي ۽ هو پاڻ سان گڏ پڙهندڙن کي به آواره گرديءَ ۾ وجهيو وينو هو ۽ هاڻي ملائيشيا ۾ ڪپ ڪوڙي ويهي رهيو آهي ۽ اتان جون ئي ڳالهيون پيو ٻُڌائي. هڪڙي ڪري مشاهدي جي لحاظ کان بهتر آهي ته هڪڙي ئي ملڪ کي ويهي غور سان ڏسي، پوءِ لکجي. اها بهتري سندس هن ڪتاب ”جت جر وهي تو جال“ ۾ به نظر ٿي اچي.

مون الطاف جا سڀ سفرناما پڙهيا آهن ۽ پڙهندو اچان. انهيءَ ڪري ڪيس دعا تو ڪريان يا پٽ تو هٽان ته ڪيس هاڻي ملائيشيا مان بدلي ڪري ڪنهن ٻئي ڏورانهين ملڪ ڏانهن موڪليو وڃي ته جيئن ٻين ملڪن جون ڳالهيون پڙهي سگهي.

عبدالقادر جوڻيجو

7 ـ آگسٽ 1988ع

هڪ ڏينهنَ جي ڳالھ آ...

سومر ڏينهن صبح جو چانھ پي گهران نڪتس. اجا ملاڪا رياست ۾ ئي هوس تہ وڏ ڦڙو شروع ٿي ويو. ملائيشيا جا رستا گهٽو ئي سنا ۽ ڪشادي پر ور وڪڙن ۽ مينوڳيءَ جي ڪري گاڏيءَ جي رفتار گهٽائڻي پيئي. سامهون ايندڙ گڏاين جو ايترو خوف نتو رهي جو هتي هرڪو پنهنجي پاسي وارو اڌ رستو وٺي هلي ٿو پر بي پرواھ مينهن ڍڳين کي ڪهڙي خبر تہ Right of the way ڪنهنجو آهي. جنهن وقت خيال اچين ٿو ٻيلي يا پوک مان نڪري رستو ٽپن ٿيون يا ماڳهين رستي تي هڪ هنڌ ٻيهيو رهن. ڪي ڪي علائقا تہ مينهن جي آزار کان مشهور آهن. جيئن ملاڪا رياست ۾ لنگي ۽ رنتائو ڳوٺن جي وچ ۾ - جتان لنگهي سريمبان پهچٽو هوم، ايترين تہ مينهيون نظر اچن ٿيون جو ڊرئاور کي خبردار ڪرڻ لاءِ ٽرئفڪ ڪاتي ڪيترن ئي هنڌن تي ٽڪنبا بورڊ جنهن تي مينهن نهيل آهي، هني چڙيا آهن. جيئن پاڻ وٽ اسڪولن اڳيان ڪتابن واري ٿيلهي سان ٻُڌ ٻار ڏيکاريل هوندو آهي - معنيٰ ان هنڌ تان گاڏي خيال سان هلايو متان ڪو ٻار بي خياليءَ ۾ رستو ٽپي. بهرحال اسڪولن اڳيان ان قسم جي ٽرئفڪ نشاني تہ سڄي دنيا ۾ عام آهي ۽ هتي ملائيشيا ۾ پڻ اها آهي. پر هيءُ مينهن يا ڍڳيءَ واري نشاني ڏارين ملڪن جي ماڻهن لاءِ ايتري ئي نرالي آهي، جيتري سعودي عرب ۽ بحرين پاسي رستي تي اٺ جي شڪل.

هونءَ مينهن تہ وري بہ سست جانور آهي. رستي جو هڪ حصو ولاريو بيٺي هوندي آهي ۽ توهان خيالَ سان گاڏي آهستي هلائي ٻيو پاسو وٺي هليا وڃو. يا ٿوري دير صبر ڪريو جيسين هوءَ رستو ٽپي وڃي. پر اٺ اهڙو جانور آهي جو ڪڏهن تہ تمام سلڇٽو ثابت ٿيءَ ٿو ۽ پري کان ئي هارن ڏيڻ سان رستو ڇڏيو ڏئي يا ڪچي ۾ (واريءَ ۾) لهيو پوي پر ڪڏهن ڪڏهن همراھ هيڏانهن هوڏانهن لهڻ بدران وٺيو سڌو رُخ رکي. مجال آهي جو پڪو ڇڏي. هارن ڏيڻ سان ويتر نڪ سڌو رستي جو وچ ڏيئي پڇندو. (پنهنجي پر ۾ تہ هو ضرور سياڻپ ڪندو هوندو.)

پر انهن مڙني کان خطرناڪ هاتي آهي، جنهن جو آزار وري سريلنڪا ۾ گهٽو آهي - خاص ڪري ڪولمبو کان ڪئنڊي واري رستي تي . هاتي تہ ماڳهين وڙهڻ لاءِ آتو رهي ٿو - چاهي توهان ڪار ۾ ئي وينا هجو. هڪ سلوني همراھ ٻڌايو تہ سامهون ساتي رستو روڪي بيهي تہ نہ ڪار جي انجڻ بند ڪجي نہ دروازو کولي ٻاهر نڪرجي. گاڏي نيوٽرل گيئر ۾ وجهي هڪ تہ ائڪسليٽر کي دٻائي رکجي جيئن انجڻ جي گڙ گڙ گهٽي ٿئي. ٻيو هارن متان هارن ڏجي. اهوئي هڪ طريقو آهي هاتيءَ مان جان ڇڏائڻ جو. انجڻ جي ڏڏڪي ۽ هارن جي واز کان هاتي شايد ڊڄيو وڃي. ريل گاڏيءَ سان سندس اڪثر مهاڏو ٿيندو رهي ٿو. سريلنڪا ۾ ريل جي رات واري سفر ۾ ريل جو اوچتو بيهي رهڻ هڪ تمام عام ڳالھ آهي. ان جو سبب گهٽو ڪري سامهون ايندڙ هاتيءَ سان ٽڪر هوندو آهي.

رستي تي ٽرئفڪ نشاني ۾ مينهن، اُٺ يا هاتي ڏيکاريل معنيٰ اُهي جانور رستي ٽپي رهيا آهن. پر جي ڏيڏر متان ڏيڏر ڏيکاريل هجي تہ پوءِ؟“

نيدر لئنڊ (هالينڊ) ۾ گائونزئينرين (Geo-Xuenren) نالي علائقي مان لنگهندي اها مٿين نشاني نظر اچي ٿي. جيڪا ڏيڏرن جي بچاءَ لاءِ لڳائي ويئي اهي، جيئن انهَ هنڌ تان ڪار وغيره خيال سان هلائي وڃي. ان هنڌ تي رستي جي هڪ پاسي، دلدلي علائقي مان هر سال هزارين ڏيڏر پنهنجن جوڙيوالن سان ملڻ ۽ بچا ڏيڻ لاءِ رستو ٽپي ٻئي پاسي ويندا آهن. ڏيڏر جون ٽنگون يورپ پاسي جا ماڻهو شوقَ سان کائين ٿا ۽ ان پاسي جي هر ملڪ جي حڪومت ڏيڏرن جي بچاءَ ۽ وڌڻ ويجهڻ لاءِ ايتري ئي ڪوشش ڪري ٿي، جيتري اسان وٽ تتر ڦاڙهي لاءِ ٿئي ٿي.

نهَ مينهن بند ٿيو ٿي ۽ نهَ وري جهڪو ٿيو ٿي. سوچيو هوم تهَ ڪوالالمپور پهچي نيرن ۽ منجهند جي هڪ ئي ماني کائيندس. پر مينهن جي ڪري ٿيل ٿڌڪار بهَ هيڪاندي بک وڌائي. منهنجي پاڙي ۾ رهندڙ سريلنڪا جي ڪئپٽن مانيڪ تازو سنگاپور کان نئين خريد ڪيل ڪئميرا - بقول سندس بلڪل آٽوميٽڪ، تراءِ ڪرڻ لاءِ مونکي ڏني هئي. ٿي ڏينهن موڪلي هئي سو ڪوالالمپور جو چڪر هڻڻ ۽ جاڻ سڃاڻ وارن سان ملي يادگار تصويرون ڪڍڻ چاهيم ٿي. جيتوڻيڪ ڪوالالمپور سوير پهچڻ جي ارادي سان گهران جلدي نڪتو هوس، پر هاڻ مينهن اها جلدي واري ڪسر ڪڍي ڇڏي. لبوق چينا (Lubock - Cina) ڳوٺ مان لنگهڻ وقت رستي تي هڪ انڊين هوٽل وٽ ڪار بيهاري نيرن لاءِ اندر گهڙيس. هوٽل جي ٻمپ وٽ ئي هڪ تامل همراهَ تيل هاٽي اچي گوڏ ۽ گنجيءَ ۾ وڏي تئي تي مئدي جا اڦراٽا پچائي رهيو هو. ملائيشيا دنيا جي انهن چند ملڪن مان آهي جتي پرديسيءَ کي مانيءَ جو مسئلو درپيش نٿو اچي. ڳوٺن توڙي شهرن ۾ چيني، ملئي توڙي انڊين نيرن تي هي ٿيهن سينٽن جو اڦراٽو Roti - Cinai وٺي کائين، جنهن سان دال جيڙو ٻوڙ مفت ملي يا ساڳين پئسن Nasi — Lemak (ناريل جي کير ۾ رڌل چانور ۽ پاسي کان رکيل ننڍن مڇين جو ٻوڙ Sambal) وٺي کائين.

هيءَ هڪ ڏکڻ هندستانيءَ جي ”فئملي هوٽل“ هئي. مادري زبان مليالم هئس پر هوٽل تي بيٺ انڊين گراهڪن سان تامل ڳالهائي رهيو هو. گئملي هوٽل معنيٰ هوٽل سان ئي لاڳو گهر جو هجڻ. پوءِ ڪي گهر پنيان ٿين تهَ ڪي مٿي مڪاڙيءَ تي. اهڙين هوٽلن يا دڪانن ۾ گهر جا مڙيئي ڀاتي - ٻائر پينرون ماءُ پيءُ سميت ڪم ڪن. پوءِ پنهنجي ڏانءَ، هنر، همت ۽ عمر آهر ڪو کهڙو ڪم ڪري تهَ ڪو کهڙو. هن هوٽل تي بهَ ڪو اڦراٽا پچائي رهيو هو تهَ ڪو ٿانوَ ڌوئي رهيو هو. ڪو منجهند جي ٻوڙ لاءِ بصر وڍي رهيو هو تهَ ڪو هتي جي مشهور چانهَ (Teh — Tarik) ٺاهي رهيو هو.

ٿيهه سينٽن جي اڦراٽي ۽ چانهَ جي ڪوپَ سان نيرن ڪري موسم جو جائزو ورتم. مينهن اڃا جهڪو نهَ ٿيو هو. سڄو اُڀ لس ئي لس ٿيو پيو هو. رکي رکي ڪنوڻ جي چمڪات سان گَڏ گوڙ جو بهَ نڪاءُ ٿيو ٿي. مون چوڌاري وينلن جو جائزو ورتو. هڪ بهَ جڻو مون وانگر نيرن ڪري مينهن جي بند ٿيڻ جو انتظار ڪري رهيو هو. ميز تي رکيل تامل ۽ انگريزي اخبارن مان هتي جي مشهور انگريزي اخبار New Strait Times کڻي مون صفحا اٿلائڻ شروع ڪيا. ورلڊ نيوز واري صفحي تي پاڪستان جي خبر منهنجو ڌيان ڇڪايو.

"Taking Stock of Death and Destruction"

جرمن خبر رسان ايجنسي رائيٽر جي حوالي سان بہ ڪالمي خبر ڏنل هئي. ڪراچيءَ جي اورنگي ۾ بين هنڌن تي پيش آيل شهري خونريز هنگامن جي چار ڪالمي خبر Karachi Toll Rises عنوان سان هڪ ڏينهن اڳ بہ اچي چڪي هئي. انهن خبرن جي پر ۾، هندستان جي پنجاب صوبي ۾ سکن جي فسادن ۽ دهليءَ ۾ هندن ۽ مسلمانن جي جهڳڙن جون خبرون هيون. تازو گذريل رات RTM (ٽي وي ملائيشيا) تان پڻ انهن مٿيني هنگامن جون خبرن سان گڏ تازيون ڪڍيل فلمون پڻ ڊيڪاريون ويون هيون. منهنجي پر ۾ وينل وڏي عمر جي تامل مونکي ڪا دير ان ساڳي صفحي کي چتائي نهاريندو ڏسي چيو:

"ڪيترا هنگاما پنهنجي وطن ۾ ٿيندا رهن ٿا. هر وقت هنگاما."

هن مونکي انڊين سمجهيو ۽ اهو پڻ تہ آئون انڊيا جي ئي هنگامن جون خبرون پڙهي رهيو آهيان. مون ڪنڌ مٿي کڻڻ بنا ئي ڪيس سندس انگريزيءَ ۾ ڪيل سوال جي جواب ۾ مرٽينگ آواز سان "Yes" چيو.

"ڏسو هتي ملائيشيا ۾ ڪيترين قومون رهن ٿيون. چيني، ملئي ۽ پاڻ انڊين. ۽ انهن ۾ بہ پنهنجا پنهنجا مذهب ۽ زبانون آهن. پر سڀ سک شانت ۾ رهيا پيا آهن. هڪ پنهنجو ملڪ هندستان آهي ج نهن ۾ هدنو مسلمان نٿا رهيو سگهن. سک هندو صلح نٿا ڪريو سگهن. هر وقت هنگامو ڪيڏي افسوسَ جي ڳالهہ آهي. هتي جا ماڻهو اهو ئي پڇندا رهن ٿا. شرم کان پاڻ کين ڇا جواب ڏيون....."

هو ڳالهائيندو رهيو..... پرديس ۾ پنهنجي ملڪَ جي بدنامي پنهنجي گهر جي گهٽتائي برابر لڳي ٿي. سندس ڏاڏي اڄ کان سٺ سال کن اڳ مدراس (هندستان) کي خيرآباد چئي هي نئون ملڪ اچي وسايو هو. پنهنجي ديس جي ڏکين ڏينهن ۾ بيروزگاريءَ سندس ۽ سندس گهر جي ڀاتين جو جيئڻ جنجال ڪري رکيو هو. پنهنجي ملڪ جڏهن کيس پنهنجو رکڻ نہ چاهيو تہ ملائيشيا جي مچرن وارن گهاٽن جهنگلن ۾ هن اچي سخت پورهيو ڪيو. اڄ هي منهنجي پر ۾ وينل سندس پوٽو جيڪو قوميت، پاسپورٽ يا شهريت جي لحاظَ کان جيتوٽيڪ ملائيشين آهي پر پنهنجن وڏن جي ملڪ هندستان جي بدناميءَ کي پنهنجو سمجهي شرمندگي محسوس ڪري ٿو ـ ان ملڪَ لاءِ جنهن سان هن جو هاڻ ڪو بہ واسطو ناهي. ان ملڪ لاءِ جيڪو هن ڪڏهن ڏٺو بہ ناهي رڳو وڏن کان ان بابت ٻڌو آهي. ان ملڪ جي توڙي گهٽتائي بہ کيس ڏکوئي ٿي جو هو ان ملڪ جي نالي سان هتي جاتو سڃاتو وڃي ٿو. اتي مرون جهڙن جو جنهن جي نہ فقط وڏن جو پر ايندڙ ٿهي جو پڻ ان ملڪ (پاڪستان) سان واسطو آهي، پنهنجي ان وطن بابت پرديس ۾ هن قسم جون خبرون پڙهي ڪيترو ڏک، صدمو، شرم ۽ ندامت محسوس ٿيندي هوندي. شايد اهوئي سبب هو جو آئون پر ۾ وينل تامل هندوءَ کي اهو بہ ٻڌائي نہ سگهيس تہ آئون انڊين نہ پر پاڪستاني آهيان ۽ مون هندستان جي نہ پر پاڪستان جي خبر پئي پڙهي. جيڪا ان کان بہ وڌيڪَ اسان جي وحشي پٽي جو ثبوت ڏئي ٿي. مون هڪ دفعو وري خبر ڏي نهار ڪئي. شهر ۾ رهندڙ ٻن گروپن گهرن ۾

دڪانن کي ڏنل باهه ۾ هڪ ٻئي جا ماڻهو اچلي ڪين جيئري ساڙيو. ان خبر جي هڪ پيئراگراف کي مون هڪ دفعو وري پڙهيو:

"...... The death toll climbed as charred bodies were brought on polythene bags from burnt - our buildings in the ravaged Orangi town area, scene or worst violence."

وڊيڪ پڙهڻ بند ڪري پر ۾ وينل تامل همراهه ڏي وري نهاريم. هو هاڻ تامل اخبار جا صفحا اٿلائي رهيو هو. مونکي لڳو ته هو انڊيا ۾ ٿيندڙ هنگامن ۾ ئي منجهيل آهي. ڪنهن ريت هن کي پاڪستان جي تازن هنگامن جي خبر نه پئي پيئي يا ٿي سگهي ٿو هجيس به. ۽ جي ڪيس لڳي ها ته آئون پاڪستاني آهيان ته ضرور پڇي ها. بهرحال مون پنهنجي طرفان ڪيس ٻڌائڻ نٿي چاهيو جو ڊنس ٿي ته ڪٿي هو هن قسم جو سوال نه ڪري وجهي: "توهان جي ملڪ ۾ ته مڙيئي مسلمان آهن، پوءِ اهي چو وڙهي رهيا آهن؟ اسلام ته امن ۽ سلامتيءَ لاءِ چوي ٿو." مون ان قسم جي بحث يا ڳالهه ٻولهه کان هن وقت پري پڃڻ چاهيو ٿي جو ان قسم جي تجربي مان گذرندي مون کي اڃا چوويهه ڪلاڪ به نه ٿيا هئا. ٿئي هينئن ٿو جو ملڪ ۾ ڪا سٺي ڳالهه ٿئي ٿي ته پرديس ۾ رهندڙن ان ملڪ جا ماڻهو فخر ۽ خوشي محسوس ڪن ٿا. ساڳي وقت خراب ڳالهه انهن لاءِ شرم ۽ ندامت جو سبب بڻجي ٿي. ڪراچيءَ ۾ پيش آيل تازو هن قسم جي انساني ڪوس ۽ ٻارن عوررتن سميت شهرين جي قتل عام جو مثال اڄ جي تواريخ ۾ ڪو ورلي ملندو. اڄ جي ماڊرن دنيا ۾ جڏهن انسان جانورن تي ٿيندڙ ظلمن تي رڙ ڪري ٿو اتي هي ڪراچيءَ جو قبضو پنهنجي نوعيت جو پهريون مثال آهي. اورنگي علائقي جا وحشي نظارا هتي جي ٽي ويءَ تي ڏسي هر هڪ ڏندين آڱرين ڏنيون ٿي ۽ اسان کان زبان يا اکين اکين ۾ سوال پڇيو ٿي ته ڇا هينئن به ٿي سگهي ٿو. گذريل ٻن ٽن ڏينهن کان جڏهن ڪراچيءَ جا هي هنگاما شروع ٿيا آهن ۽ سندن خبرون ٽي وي ۽ ريڊيو تان جهنگ جي باهه وانگر سڄي دنيا ۾ پکڙجي ويون آهن، ڪنهن جي آڏو ايندي شرم ٿئي ٿو.

گذريل ڏينهن ملاڪا ۾ ڪا ائڊريس معلوم ڪري رهيو هوس. ڪٿي سئنيما جي پر ۾ هڪ چانهه جي اسٽالَ وٽ پنهنجي ملڪ جي مهاندي واري همراهه کي ڏٺم جيڪو چانهه به پي رهيو هو ته ٽن چئن بين انڊين ۽ ملئي همراهن سان خبرچار به ڪري رهيو هو. عمر ۾ پنجاهه کان مٿي مٿي ۽ مڇن جا وارَ چانديءَ جهڙا اڇا ۽ ڳهاٽا. سنهو ۽ چست جسم. آواز ڪڙو تڙو. سندس ويجهو پهچي انگريزيءَ ۾ گهربل ائڊريس جو ڏس پڇيومانس. هو جواب ڏيڻ بدران مونکي گهوري ڏسڻ لڳو. جڏهن ڪا گهڙي جواب نه ڏنائين ۽ مونکي چتائي ڏسندو رهيو ته اهو محسوس ڪري ته شايد هو مون کي پاڪستاني سمجهڻ بابت سوچي رهيو آهي – جيڪو واقعي هو سوچي رهيو هو ۽ سڄاڻي پڻ ويو – مون هڃائتو پڇيومانس:

"Are you Pakistani?"

پر جواب ۾ هو ورري ڪجهه نه ڪڇيو. ان تي وري ٻيو دفعو جڏهن مون ڪانئس پڇ0يو ته ڪاوڙ مان وراڻيائين:

"No Sir! I am not a Pakistani."

ڏاڍو شڪي ٿيس ۽ دل ئي دل ۾ پيشيمان پڻ تہ اهڙو سوال ڇو ڪيومانس. هو مونکي پنهنجو سمجهي ئي نٿو، وتان آئون هجائتو ڏٿيندو. پر شرم کي پرچائڻ لاءِ وري چيومانس:

”منهنجو مطلب آهي تہ هينئر ڪٽي توهان ملائيشيا جا شهري آهيو پر شايد توهان جا وڏا پاڪستان کان آيل هجن جو توهان جي منهن جا نقشا پاڪستانين جهڙا لڳي رهيا آهن.“

”نو سر!“ هن وري ٺوڪ ۽ ڪاوڙ مان چيو، ”آئون نہ پاڪستاني آهيان ۽ نہ وري پاڪستان سان ڪو واسطو ئي اٿم.“

آئون چپ ٿي ويس. ڦڪي مرڪ آڻڻ لاءِ ٿورا ڏند ضرور ڪڍيم جو جهيڙي بدران پنهنجي جان آزاد ڪرائڻ چاهيم ٿي. پر اهو ضرور آهي تہ سندس ڪاوڙ واري لهجي ۾ ڏک پڻ صاف ظاهر ٿي رهيو هو. ٿي سگهي ٿو پاڪستان جي حالتن هن کي ڏکويو هجي ۽ سندس پرم ۽ فخر کي ڇيهو رسيو هجي. ۽ پوءِ خبر پيئي تہ ڳالهہ بہ ائين هئي. اڳتي هلي سندس پائيٽي ان بابت ٻڌايو. پر پاڻ ان وقت ڪاوڙ ڪيڻ بعد ڪجهہ ٿڌائيءَ مان پڇيو:

”توهان پاڪستان کان اچو پيا؟“

”هائو. پر هن وقت ملائيشيا جي مئرين اڪيڊميءَ ۾ ٽن سالن کان انجنيئرنگ جا سبجيڪٽَ پڙهائي رهيو آهيان. ماستر آهيان.“

منهنجي ان جوڻ تي هن ۾ وڏيڪ ٿڌاڻ آئي. نہ تہ پهرين ائين پئي لڳو ڄڻ آئون ڪيسو ڪترڻ جو بهانو ڪري ڳوٺ پهچڻ لاءِ ياڙي جي گهر ڪرڻ وارو هجانس ۽ هو منهنجي ڳالهہ ٻڌڻ بنا جوڻ چاهيندو هجي: هل هل. هرڪو اهو بهانو ڪندو پڳو اچي.

ان احساسَ جي اڳتي هلي پڪ بہ ٿيم جڏهن گهربل ائڊريس جو ڏس ٻڌائڻ لاءِ سندس جوڻ تي سندس پائيٽيو مون سان گڏ ڪار ۾ هليو. ويهہ ايڪيهہ ورهين جي نوجوان ڇوڪري ڪار ۾ ويهڻ سان چيو:

”سائين چاچي جي ڪاوڙ جو دل ۾ نہ ڪجو. هو واقعي ان ملڪ جو آهي ج نهن جو توهان ذڪر ڪيو. يعني پاڪستان جو. اسان جو پڙ ڏاڏو پاڪسان کان هتي آيو هو. مونکي تہ تہ پاڪستاني ٻولي نٿي اچي پر اسان جو چاچو اڙدو ۽ پنجابي سني ڳالهائي ٿو.“

”ها مونکي بہ لڳو. ڇو جو سندس نڪ نقشا ملئي ماڻهن جا نہ آهن.“ مون جهيڻي آواز ۾ ڳالهايو، ”ڇا ڪندو آهي، تنهنجو چاچو؟“

”اليڪٽرڪ ڊپارٽمينٽ ۾ ڪم ڪندو آهي. ان ڪري سجي شهر کي سڃاڻي. هينئر رٽائرڊ ٿي چڪو آهي. تمام سوشل ماڻهو آهي. هر هڪ جي مدد ڪندو رهي ٿو.“

”پر پاڪستانين تي ڏاڍي چڙ اٿس.“ مون چيومانس.

”نہ سائين اها ڳالهہ ناهي. پاڪستان ۽ اتان جي ماڻهن لاءِ تہ پيار ئي پيار اٿس. پاڻ پاڪستان ڏنو بہ نہ اٿس. جائو نپنو بہ هتي آهي پر پنهنجن ملئي ۽ چيني دوستن سان پاڪستان جون ساراهون ڪندي ڊاپندو ناهي. ڪو بہ پاڪستاني ايندو آهي تہ پهچ سارو ان جي

مدد ڪندو آهي. پر تازو ڪجهه آيل همراهن ـ جن جي پاڻ مدد ڪيائين ۽ پاڻ وت گهر ۾ به ٽڪائين، آخري وقت سندس ئي چوري ڪري هليا ويا. ويتر وري اڄڪلهه هي هنگامن جون خبرون ٻڌيون اٿس ته موڊ آف ٿي رهيس. جن سان هن پاڪستان جون تعريفون ڪيون هيون، اهي اڄ منهن ۾ اهائي ڳالهه ڏينس ٿا ته هي آهي تنهنجي وڏن جو ملڪ جتي چرس ۽ هيروئن جو ڪاروبار هلي ٿو. هيءُ آهي اها مثالي مسلمان رياست جتي چئن خليفن جي ڏينهن واري حڪومت ڏسڻ جا فقط سپنا ڏيکاريا پيا وڃن ۽ حقيقت ۾ مسلمان مسلمان کي عام رستي تي وينو ڪهي، جنهن جي وهندڙ رت ۾ ناليون ڳاڙهيون ٿي ويون آهن.

گذريل ٻن ٽن ڏينهن کان پاڪستان جون خبرون پڙهي نه فقط چاچو پر اسان جو سڄو گهر پريشان آهي. جيتوڻيڪ اسان جو نه ڪو مٽ مائٽ پاڪستان ۾ آهي ۽ نه وري اسان کا پاڪستاني قوميت رکون ٿا پر جا ڪريون اسان جون پاڙون ته ان ملڪ ۾ کتل آهن. سڄاڻپ ته ان ملڪ جي نالي سان تٿئي ٿي. ان ڪري پاڪستان ۾ ٿيندڙ هنن ڳالهين جو ٻڌي ٻڌيو وڃون. هتي جا ماڻهو دل ئي دل ۾ اسان کي ٽُڪ ٻُجو ڪن ٿا ته اڄهي توهان اهڙا آهيو. توهان جو بڻ بنياد ههڙو ويل آهي."

مون دل ۾ سوچيو ته هي ته وري به هتي جا ٿي ويا. ڪنڊ پاسي ۾ رهن ٿا. وڏن عهدن تي آهن. ڪين ٺوڪڻ لڄائڻ وارا ايترا نه آهن. پر ملڪ ۾ ٿيندڙ ههڙين بدنامين بعد انهن هزارين غريب مزورن ۽ پورهتين جو ڇا حال ٿيندو هوندو، جيڪي عرب ۽ يورپ جي ملڪن ۾ ننڍين نوڪرين ۾ آهن، ڪين ايندي ويندي سندن صاحف آفيسر ۽ ٻين ملڪن جا ساٿي مزور ڇا ڇا نه ٺوڪيندا هوندا. پرديسَ ۾ ملڪ جي بدناميءَ جون چٽرون ۽ ٺوڪون هڪ حساس ماڻهوءَ لاءِ، عربستان جي تپندڙ واري ۽ يورپ جي ڏڪائيندڙ سرديءَ کان يقينن وڌيڪ عذاب رسائيندڙ آهن.

بارش اڃا بند ٿيڻ جو نالو نه پئي ورتو. مينهن شروع ٿيڻ مهل جيڪا ٽڪار ٿي هئي سا وري گُهٽَ ۾ بدلجڻ لڳي. مانيءَ جا پئسا دخل تي وينل عورت کي ڏيئي، پراڻي اخبار مٿي تي رکي مينهن ۾ گاڏيءَ ڏي ڊوڙيس. هوٽل جي ڪامَ ۾ وينل ڪبوترن جو جوڙو،منهنجي اوچتي ڊوڙڻ تي ڊڄي، ڦڙڪو ڪائي ٻاهر نڪتو. رستي مٿان ئي ڦيرو ڪائي هو وري اندر وڃي وينا. مون گاڏي اسٽارٽ ڪئي، لبوق چينا جي ٽاٽي وٽان ڪابي مڙي، نديءَ تي نهيل ڪاٺَ جي پل ٽپي اڳتي وڌيس. مينهن جي شپڪي ۽ ڪنوڻ جي ٺڪاءَ کان ڌيان هٽائڻ لاءِ ريڊيو ڪولي آواز سنڌس متاهون ڪيم. ڪا انڊونيشي ڇوڪري ملئي گانو ڳائي رهي هئي:

Engkau berjanji

Hanya aku uang kau nanti

Tapi kini semunaya

Hanya mimpi

Sedih hatiku kerana

Sijantung hati

Ho ho sijantung hati!

تو مونسان اهو ئي اقرار ڪيو هو

تہ آئون ئي اها آهيان جنهن جو تون منظر آهين

پر هاڻ سپوئي ڪجھ

فقط خواب لڳي ٿو

منهنجي دل جي ڏک جو ڪارڻ

توسان منهنجي دل هئي. او منهنجا منا! منهنجي توسان دل هئي!

مون ريڊيو جي سئي گهمائي ريڊيو ملائيشيا جي FM اسٽيشن تي رکي. ڪا نئين ملئي ڳائڻي ملئي زبان (بهاسا ملائيشيا) ۾ ڳائي رهي هئي:

Apakah rindu ini

Masih Lagi di hati

Tidak kah kau merasa Simpati

Daku terbiar sendiri

Apakah di hatimu

Ada pengganti ku…..

ملئي زبانَ ۾ سڪ، يار يا ياد ڪي رندو Rindu چئجي ٿو. آپا معنيٰ ڇا پر وڌيڪ سوالي بنائڻ لاءِ Kah ڳنڍيو وڃي ٿو. ۽ Ini معنيٰ هيءَ. Di معنيٰ ۾ ۽ هاتي معنيٰ دل Masih lagi معنيٰ اڃا آهي.

هيءَ ڪهڙي سِڪَ اهي

جيڪا اڃا تائين منهنجي دل ۾ موجود آهي.

ڇا توکي ذرو برابر بہ مونسان همدردي نٿي ٿئي.

آئون پنهنجو پاڻَ کي نڌڻڪو (ڏڪاريل) سمجهي رهي آهيان.

لڳي ٿو تہ تنهنجو ڪنهن ٻيءَ سان پيار ٿي ويو آهي....

وغيره وغيره

مون ريڊيو جو آواز اڃ ابہ مٺي ڪيو. پر منهنجو من گانو ٻڌڻ بدران مون تي ٺٺولي ڪري رهيو هو تہ مون ريڊيو ڪنوڻ جي نڪائن ڪان ڏيان هٽائڻ لاءِ نہ وجايو آهي پر ٿوري دير اڳ اخبار ۾ پنهنجي ملڪ ۾ ٽينڊز ڏکوئيندڙ حالتن جي خبر پڙهي ۽ تامل هندوءَ جي ڳالھ

ٻڌڻ بعد پيدا ٿيل مونجھ مٿائڻ لاءِ وجايو آهي. جيڪا مونجھ انڊونيشي ۽ ملئي ڳائڻين جي غم ۽ جدائي جي ڳانن ٻڌڻ بعد بہ لھي نہ سگھي. رستي تي لنگي ڳوٺ آيو. ان بعد Rantau (رنتائو) ڳوٺ.

نگري سمبيلان رياست جي پھرين منتري بسار ــ وڏي وزير ــ تان سري ڊاڪٽر محمد سعيد جو ڳوٺ Linggi آهي. ڪجھ ڏينھن اڳ سندس ڪتاب Memoris of Mentri Besar پڙهي ساڻس ملڻ لاءِ هتي لنگي ڳوٺ ۾ آيو هوس. پر پوءِ خبر پيئي تہ پاڻ تورو اڳيان سريمبان شھر ۾ رهي ٿو. شھر جي محل محلاتن کان پري هڪ ڪاناٺين گھر ۾ هيڏو وڏو ماڻھو پينشن جي پئسن تي ساديءَ جي زندگي گذاريندڙ دنيا جي ماڻھن لاءِ مثالي شخصيت آهي.

تان سري ڊاڪٽر محمد سعيد 1907ع ۾ لنگي ڳوٺ ۾ ڄائو هو. پاڻ هن رياست ــ نيگري سمبيلان جو پھريون ملئي مسلمان هو. جنھن سنگاپور جي ڪنگ ايڊورڊ ميڊيڪل ڪاليج مان ايم بي بي ايس ڪئي ۽ پوءِ وڌيڪ تعليم لنڊن يونيورسٽي جي اسڪول آف ٽراپيڪل ميڊيسن ۽ ڇائلنڊ هيلٿ مان ورتي ۽ چوٿو صدي کن سرڪاري ڊاڪٽر جي حيثيت ۾ ملائيشيا جي پيڪان ۾ سريمبان شھرن ۾ نوڪري ڪئي. 1955ع ۾ رٽائرڊ ٿي سياست ۾ حصو ورتو. ۽ 1959ع ۽ 1964ع جي اليڪشن ۾ بنا مقابلي ڪامياب ٿيو ۽ نگري سمبيلان رياست جو پھريون منتري بسار (وڏو وزير) ٿي رهيو.

تان سري ڊاڪٽر محمد سعيد انھن نيڪ ماڻھن مان آهي جن وڏي عھدي مان فائدو نہ ورتو. مذهب کي Exploit نہ ڪيو ۽ ملڪ کي لٽڻ بدرران ملڪ، قوم ۽ مذهب جي نيڪ نيتيءَ سان خدمت ڪئي ۽ غريبن، ضرورتمندن کي پنھنجي گھرون ۽ هڙون گھٽي ڪان گھٽو ڏنو. سندس سادي رهڻي ڪھڻي ۽ زندگي بابت ڪيتريون ئي ڳالهيون سندس ڪتابَ مان ۽ ماڻھن جي واتان ٻڌم. سندس گھر جڏهن پھتس تہ پاڻ پنھنجي ڳوناٽي گھر ــ جيڪو ڪاٺ جي پاين تي نھيل ٿئي، هيٺ لھي مونکي وٺڻ آيو. ساڄي پاسي ڪڪڙين ۽ سھن جو ڄاريءَ وارو ننڍڙو گھر هو. ”وندر جي گھڙين ۾ پنھنجيون يادگيرون لکان يا ڪڪڙين جي نگھباني ڪريان.“ پاڻ کلي ٻڌائين. پاڻ مونکي پنھنجي ٻئي ڪتابَ جو مواد ۽ ان ۾ لکيل ڪجھ اهم ڳالهين بابت ٻڌايو، جيڪي يقيناً اڄ جي نہ فقط ملئي نوجوان لاءِ پر دنيا جي هر هڪ ملڪ جي نوجوان لاءِ نيڪ راهہ ثابت ٿي سگھن ٿيون. هھڙن ماڻھن سان ملي هر وقت اهو ڏيان ۾ اچي ٿو تہ ڪيڏا وڏا وڏا ماڻھو پر ڪيڏي سندن سادي رهائش اٿئي ويھڻي آهي. نہ نٽ نہ نانگر. نہ تيزي نہ وڏائي. شوق ۽ سڌ فقط اها تہ ملڪ ترقي ڪري. سندن ڌرتي ۽ ان جا رهواسي خوشحال رهن. ۽ ان پنيان جند جان هر وقت نڇاور ڪرڻ لاءِ تيار. ڪردار ايڏو بي داغ جو دشمن بہ واکاڻ ڪن. ۽ هيءَ ڪھاڻي نہ فقط هن ملڪ جي تان سري ڊاڪٽر محمد سعيد جي آهي پر تنڪو عبدالرحمان، تن رزاق، کان وٺي اڄ جي ڪيترن ئي سياستدانن، سرڪاري عملدارن ۽ هتي جي عام ماڻھن جي آهي. ملائيشيا ان ڳالھ ۾ خوشنصيب رهيو آهي جو شروع کان هن کي سنا حاڪم، سنا سياستدان ۽ سنا ڪامورا مليا آهن. نہ تہ مال ملڪيت، تيل ڪاٺيون، ٻنيون ٻيلا تہ انڊونيشيا، ڪمبوڇيا، ٿائلنڊ کان ارجنٽائين، چلي، بوليويا تائين ٽين دنيا جي ڪيترن ئي ملڪن ۾ آهن. فقط مالي ملڪيت ۽ شين سان ملڪ ترقي نٿا ڪن. انھن پنيان حاڪم توڙي عوام جي نيڪ نيتي ۽ سچائي هجڻ بہ ضروري آهي.

لنگي، رنتائو گونن بعد سمبيلان شهر آيو، جتان پوءِ سڌو ڪوالالمپور جو رُخ رکيم. سمبيلان کان ڪوالالمپور شهر ستر ڪلوميٽر کن آهي. صبح کان وسندڙ مينهن ۾ هاڻ ناپر اچي رهي هئي. لڳو ٿي اڳيان ڪوالالمپور ڏي مينهن ناهي. سمبيلان کان ڪوالالمپور تائين فيڊرل هاءِ وي ستر ڪلوميٽر کن آهي. رستي تي ٻه دفعا Toll Tax ڏيڻو پوي ٿو. پهرين دفعو هڪ ڊالر ۽ ٻيو دفعو اڌ ڊالر. هي نئون رستو آهي جيئن حيدرآباد کان ڪراچي. هن کان علاوه ٻيا پراڻا رستا پڻ آهن، جيڪي مختلف ڳوٺن منتن، ڪجانگ وغيره مان ڦرندا ڪوالالمپور پهچن ٿا، جيئن پاڻ وٽ ٻيو رستو جهرڪن، ٺٽي گهاري کان ڦرندو وڃي ٿو. ملائيشيا جابلو ملڪ آهي. گذريل پنجن ڇهن سالن کان هتي جي حڪومت رستي تي چڱو خرچ ڪيو آهي. جبلن کي ٽڪي يا سرنگون ناهي مختلف ڳوٺن ۽ رياستن کي نه فقط ملائڻ لاءِ نوان رستا ناهيا ويا آهن پر هن قسم جا ويڪرا هاءِ وي ناهي گاڏيون هلائيندڙن جي وقت ۽ پيٽرول جو پڻ بچاءُ ڪيو آهي. اها ٻي ڳالهه آهي ته هتي پڻ آمريڪا وانگر اهڙن نون ۽ سهوليت وارن رستن تان هلڻ لاءِ جتي ڪٿي رستي جو ٽال ٽئڪس ڊالر اڌ ڏيڻو پوي ٿو ـــ جيئن ان رستي جو خرچ نڪري ۽ ٻيا رست ا پڻ ناهيا وڃن. هن قسم جو جتي ڪٿي ٽئڪس اوڳاڙڻ تي، هتي جي عوام اخبار ذريعي سوال بازي پڻ ڪئي هئي، جنهن جي جواب ۾ هتي جي ڪمن جي وزير داتڪ سئمي ويلوءَ سمجايو ته اسان جهڙن ملڪن جي ترقيءَ لاءِ ائين ڪرڻ ضروري آهي. ۽ اهو ٽئڪس سندس پاران نه پر حڪومت پاران آهي. يعني پرائيم منسٽر جي موڪل سان آهي. ان تي ٻئي ڏينهن هتي جي اخبار ۾ هڪ ڪارٽونسٽ لاٽ نالي هڪ دلچسپ ڪسارٽون ڏنو هو ته مٿيون وزير Datuk Samy Velu گهر پهچڻ تي ڏسي ٿو ته سندس گهر اڳيان، گهر ۾ اندر گهڙڻ لاءِ رستي جو ٽئڪس اوڳاڙڻ وارا ڪاٺ جي آفيس ناهيو وينا آهن. ڪاوڙ مان ڪانئن پڇي ٿو: ”منهنجي گهر ۾ وڃڻ لاءِ مونکان ٽئڪس اوڳاڙڻ لاءِ توهان کي ڪنهن چيو آهي؟“

”پرائيم منسٽر.“ هنن ٺهه پهه جواب ڏنس.

پوري ڏهين بجي ڏارين ڪوالالمپور شهر ۾ گهڙيس. اڌ شهر کي گهيرو ڪندڙ رستو جالان ـــ تن ـــ رزاق (جيڪو انگريزن جي ڏينهن ۾ Pekliling Road سڏبو هو.*) وٺي ڪاٻي پاسي ائمپنگ روڊ تي مڙيس. ائنپنگ روڊ تي نه فقط پاڪستان ايمبسي آهي پر پي آءِ اي جي آفيس پڻ آهي. هڪ ٻئي جي ايترو ويجهيون آهن جو پنڌ اچي وڃي سگهجي ٿو. مونکي ٻنهي هنڌ وڃڻو هو. ايمبسيءَ ۾ پاڪستان جي سفير سيد عظمت حسن ۽ قانصلر مس فوزيہ نسرين سان ۽ پي آءِ اي جي آفيس ۾ اسرار شاهه سان ملڻو هو.

ائمپنگ روڊ جي ڪاٻي پاسي پهرين انگڪا سارايا بلڊنگ ۾ پي آءِ اي جي آفيس اچي ٿي. هيٺ ٻهري Basement ۾ ڪار پارڪ ڪري گرائونڊ فلور تي پي آءِ اي جي آفيس ۾ آيس. رسيپشن هال ۾ ملئي چوڪري ازبان ۽ هڪ چيني چوڪري آيل مسافرن لاءِ هوائي جهاز جون ٽڪيٽون ناهڻ ۾ مشغول هئي. سندس پويان پٽ تي ملئي (Jawi) زبان ۾ وڏو ساون اکرن ۾ فيڪستن انٽرنيشنل ايئرليئنزز لکيل هو. (ملئي زبان ۾ پ نه هجڻ ڪري ملائيشيا ۾ پاڪستان فيڪستن ٿيو وڃي.) ڪنڊ ۾ ٻه نوجوان سک ڪَلف لڳل پڳڙين ۽ جاري ٻڌل ڏاڙهين ۾ وينا هئا. هو نانڪانا ۽ حسن ابدل ۾ پنهنجين پاڪ جاين جي زيارت لاءِ ٽڪيٽ وٺڻ آيا هئا. دنيا جي ڪيترن ئي ملڪن ۾ رهندڙ سک هر سال پاڪستان اچن ٿا جتي هنن جا مذهبي مڪان ۽ گودوارا آهن.

سک مذهب جو اڳواڻ ۽ پهريون گرو بابا گرونانک 1469ع ۾ پاڪستان جي شهر لاهور جي ويجهو نانڪا صاحب ۾ ڄائو هو. سو ظاهر آهي اها ڄاءِ سک عقيدتمندن لاءِ وڏي اهميت رکي ٿي. اتي گرونانگ جي ياد ۾ هڪ سک گوردوارو، جنم استان نالي مهاراجا انجيت سنگهه ٺهرايو هو. ان کان علاوه سکن جون ٻيون به ڪيتريون ئي پاڪ شيون ۽ ننڍا ننڍا عبادت گهر آهن. هر سال نومبر ڌاري گرونانڪ جي ورسي ملهائي ويندي آهي ۽ هينئر ڪوالالمپور جي پي آءِ اي جي آفيس ۾ هي به سک همراهه گرونانڪ جي اٺ سؤ ڏهين ورسيءَ لاءِ پاڪستاني هوائي جهاز ذريعي اوڏانهن وڃڻ لاءِ ٽڪيٽ وٺڻ آيا هئا. پاسي واري پيت ۾ لڳل رئڪ ۾ پي آءِ اي وارن طرفان اشتهار بازي ۽ معلومات لاءِ مفت ڏيڻ لاءِ ٽن قسمن جا ڇاپيل ڪتابڙا رکيا هئا. هڪ ۾ پاڪستان جي مشهور رانديگرن جون تصويرون ۽ انهن بابت احوال ڏنل هو. ٻيو، حج بابت ڏيڍ سؤ کن صفحن جومفصل ڪتاب هو. منجهس حج جي سلسلي ۾ مختلف معلومات رنگين فوٽن سميت هئي ـــ رهائش ۽ سفر کان وٺي دعائن تائين. ٽيوب ڪتابن سکن جي ان پاڪ مڪان نانڪانا صاحب ۾ پهچڻ ۽ اتي جي گوردوارن بابت احوال هو. ڪتابڙي جي ٻاهرين صفحي تي ان وڻ جي تصوير ڏنل آهي جنهن هيٺان گرونانڪ، پنهنجي پيءُ جي نافرماني ڪرڻ بعد پيشيمان ٿي اچي وينو هو. آخري صفحي تي گرونانڪ جي وڏي اچي ڏاڙهي ۽ پٽڪي سان تصوير اهي ۽ ان هيٺان پڳت ڪبير جو پنجابي شعر رومن انگريزيءَ ۾ هن ريت لکيل آهي:

“Awal Allah noor upaia

Kudrat ke sab bande

Ek noor te sabh jag

Upjea kaun bhale ko mande.”

آئون اهي ڪتاب ڏسي رهيو هوس، تيسين سنهي جسم ۽ سنهي منهن واري ملئي ڇوڪري مس ازيان واندي ٿي. مون ڪائنس سندس مئنيجر اسرار شاهه جو پڇيو ته ڪيڏي مهل ايندو. هڪ ڏينهن اڳ ملاڪا مان فون ڪرڻ تي هن ٻڌايو ته هو ميٽنگ ڪري هو آفيس ۾ دير سان ايندو. پر هاڻ هن ٻڌايو ته اها ميٽنگ ڪئنسل ٿي وڃڻ ڪري نائين کان هتي آهي. ائون ساڍس ملڻ لاءِ، اڪائونٽ ڊپارٽمينٽ جو ڪمرو لتاڙي سندس آفيس ۾ گهڙيس.

پرديس ۾ رهندڙ هر ماڻهوءَ جو پنهنجي سفارتخاني ۽ هوائي ڪمپنيءَ وارن سان واسطو رهي ٿو. ٽي چار سال کن اڳ هتي جو مئنيجر شير خان هو، جنهن سان مسٽر ظفر زبيريءَ ملايو هو. ظفر زبيري صاحب مون وانگر مئرين انجنيئر آهي. پاڻ ڪافي عرصو پاڪستان جي جهازران ڪمپني P.N.S.C ۾ ٽيڪنيڪل ڊائريڪٽر رهيو. ان بعد ملائشيا جي شپنگ ڪارپوريشن MISC ۾ ساڳي پوسٽ تي ٽ سال کن رهي، هاڻ پنهنجو نئونعهدو سنڀالڻ لاءِ ڪراچيءَ جي شپ يارڊ لاءِ وڃي رهيو هو. آئون انهن ڏينهن ۾ملائيشيا ۾ نئون آيو هوس. ڏکئي وقت ۾ مدد حاصل ڪرڻ لاءِ هن مونکي پنهنجي دوست شير خان سان ملايو هو. شير خان ـ قداور ۽ ڪسرتي جسم وارو. جهڙو شڪل ۾ ڪپڙي گنديءَ ۾ صاف سٿرو هو، اهڙو سندس اندر اجرو ۽ صاف سٿرو هو. ملڻ ملائڻ ۽ ڪم ڪار جو مڙس ماڻهو هو. پاڻ ان بعد سال ڏيڍ کن ڪوالالمپور (ملائيشيا) ۾ هو ۽ ساڻس ملاقات ٿيندي رهي. نئون مئنيجر جميل آيو، جيڪو ڪنهنزماني ۾ ڍاڪا ۾ به رهيو هو. جميل هتي جي ايئرٽريول ڪمپنين

سان ملي هتي جي ماڻهن کي پي آءِ اي ۾ سفر ڪرڻ ۽ پاڪستان گهمڻ جي ڪوشش ڪئي، جيئن ٻيملڪن جو ايئر لائينون ڪري رهيون آهن. جنهن سان نه فقط هوائي جهازن جي ڪمائي ٿي رهي آهي پر پنهنجي ملڪ جيٽوئرزم پڻ وڌائي رهون آهن. پر افسوس جو ان ڏس ڪي ڪيس ايتري ڪاميابي نصيب نه ٿي جيتري هن جفاڪشي ڪئي.

جميل ڪوالالمپور ۾ گهڻو نه رهيو. سندس جاءِ تي اڏيري لعل جو سيد اسرار شاهه مئنيجر ٿي آيو، جيڪو اجا تائين آهي. اسرار شاهه جي اچڻ جو مونکي پاڪستان ايمبسيءَ جي پريس اٽيچي مسٽر وڪيل ملڪ ٻڌايو. ”تون پي آءِ اي جي سائينءَ سان نه مليو آهين؟ ڏاڍو سنو ماڻهو آهي. ڪراچي مان بدلي ٿي آيو آهي. خالد صاحب سان ته سنڌيءَ ۾ خوب ڪچهري ڪندو آهي. خالد صاحب چڱو عرصو سنڌ ۾ ڊپٽي ڪمشنر ٿي رهيو آهي سو سٺي سنڌي ڳالهائي ٿو.

اسان جي ملڪي سفارتخانن، بئنڪن، هوائي ڪمپنين ۽ ٻين سرڪاري آفيسن ۾ سنڌي ٻنهي ۽ برابر آهي. سو اتي هڪ هم زبان ۽ وري ساڳي علائقي جي همراهه جو ٻڌي خوشي ٿيڻ هڪ قدرتي ڳالهه آهي. ويتر جو خبر پيئي ته اسان جا ڪيترائي مائٽ ۽ دوست هڪ ٻئي جا سڃاڻا آهن ته پوءِ هر دفعي ملاقات ۾ پنهنجين خبرن سان گڏ انهن يارن: ڊاڪٽر اسلم گهلو، ڊاڪٽر سليمان شيخ، رفيع ڪاچيلو، ٻجاراڻي، نتي جي حميد ميمڻ ۽ فيض ميمڻ، ظفر جمالي، جبار جمالي ۽ ٻين جون ڳالهيون ڪري ڪين ياد ڪندا هئاسين. شاهه صاحب اڙدو، سنڌي، انگريزيءَ ڪان علاوه جرمن زبان جو پڻ ڄاڻو آهي. ڪنهن زماني ۾ ٿوري گهٽي يوناني ۽ ڊچ پڻ ايندي هيس پاڻ تعليم ۽ نوڪرين جي سلسلي ۾ مختلف هنڌن تي رهيو. بنيادي تعليم اڏيرو لعل مان حاصل ڪري، پوءِ ڏهه سالَ ڪوئٽا جي گرامر اسڪول ۾ سينيئر ڪئمبرج تائين پڙهيو.

”شاهه صاحب! گستاخي معاف.“ هڪ دفعي مون ڪانئس پڇيو، ”توهان سيد وڏيرا ٿي ڪري، هڪ ڳوٺڙي مان ننڍي عمر ۾، مائٽن ڪان پري، ڪوئيٽا جي گرامر اسڪول جهڙي اداري ۾ تعليم لاءِ ڪيئن ويائو ــ جتي جي پڙهائي تمام سخت چئي وڃي ٿي ۽ جڏهن ته انهن ڏينهن ۾ڪيترن سيدن، پيرن، وڏيرن کي تعليم جهڙي ڳالهه ڏي ايترو ڌيان نه هو؟“

”هائو. اها ڳالهه صحيح تا ڪريو. ان لاءِ ڪريڊٽ منهنجي والد مرحوم حاجي محمد صالح شاهه کي ملڻ کپي، جنهن ڀهراڙيءَ واري ماحول ۾ رهڻ جي باوجود به تعليم حاصل ڪرڻ کي اهم سمجهيو ٿي. رفيع ڪاچيلو کي به اوڏانهن موڪلڻ لاءِ بابي مرحوم جو هٿ هو. پاڻ رفيع جي پيءُ مرحُم عبدالصمد ڪاچيلو کي ان بابت نه فقط صلاح ڏنائين پر زور پڻ ڀريائين. الله جي فضل سان تن ڏينهن ۾ سنڌ جي زميندار، وڏيري، پير وٽ پئسي جي کوٽ نه هئي. پر پڙهائيءَ لاءِ سواءِ چند ماڻهن جي ٻين کي نه پنهنجو شوقهو ۽ نه ڪنهن سندن رهنمائي ڪئي ٿي. نه ته اڄ ڪيترن ئي سيدن پيرن وڏيرن جو اولاد ڊاڪٽر عبدالغفار جتوئي، حميده کهڙو، غوث عليشاهه جيان سرجن، پروفيسر، جج، انجنيئر وڪيل هجن ها.“

اسرار شاهه ۾ هڪ ڳالهه محسوس ڪيم ته هن کي هڪ ته بي علم يار پسند ناهي. هو اهوئي چاهي ٿو ته هر هڪ تعليم ضرور وٺي علم حاصل ڪري ۽ محنت مزدوري ڪري ڪمائي. هن پنهنجي پائيٽي مشتاق شاهه جومثال ڏيندي هڪ دفعي ٻڌايو ته ڪيئن پاڻ ڪيس سول سروس جي امتحان لاءِ سختيءَ سان محنت ڪرائي امتحان پاس ڪرايو. ”ان بعد هن ڪسٽم جو ڪاتو ڪڻڻ چاهيو ٿي. پر مون ڪيس سول سروس جي امتحان لاءِ سختيءَ سان

محنت ڪرائي امتحان پاس ڪرايو. ان بعد هن ڪسٽم جو ڪاتو ڪٽڻ چاهيو ٿي. پر مون ڪيس سمجهايو: ”توکي رب پاڪ پئسي جي ڪا ڪوت نہ ڏني آهي. ڪسٽم آفيسر ٿيندين تہ غريبن کي ڪهڙو سنئون سڌو فائدو ٿيندو. وڌ ۾ وڌ آئون تي بئگون ڪٽي ايئرپورٽ تي لهندس تہ ڪٽي بہ چار سؤ رپيا ڊيوٽيءَ جا ڇڏيندس. ان ڪان تہ پوليس جهڙو ادارو ڪٿ جنهن ۾ نيڪ نيتيءَ سان ڪم ڪري غريبن جي پڻ مدد ڪري سگهين ٿو.“ هن منهنجو چوڻ مڃي ائين ئي ڪيو. اڄڪلهہ هو نئين بدلي تي آيو آهي. ان ڪان اڳ 1986ع ۾ ڪجهہ عرصو ميرپور خاص ۾ ڊي ايس پي هو.“

”پلا ملائيشيا جي پوليس توهان کي ڪيئن لڳي ٿي؟“ مون پڇيومانس.

”انگريز جتي بہ رهيا آهن اتي هنن پوليس، ريل، تپال، ڪورٽون، انتظاميہ جهڙا ادارا نہ فقط ناهيا پر انهن کي انصاف، سختي ۽ ايمانداريءَ سان هلايو. تڏهن تہ چيو وڃي ٿو تہ انگريزن جي راڄ ۾ شينهن ۽ ٻڪري هڪ ئي گهاٽ تي پاڻي پيئڻ ٿا. انگريزن جي وڃڻ بعد، ڪي ملڪ انهن ادارن کي اهڙي ئي ايمانداري ۽ سختيءَ سان هلائيندا اچن تہ ڪن بہ بي ايماني رشوت ۽ فرض پورو نہ ڪرڻ ۽ طرفداريءَ جهڙيون تباهي آڻيندڙ ڳالهيون ڪاهي پيون آهن. ملائيشيا ۽ سنگاپور اهڙا ملڪ آهن جن ۾ اڄ ڏينهن تائين نہ فقط انگريزن وارو ساڳيو طريقو هلندو اچي پر پاڻ ان ۾ سختي ۽ وڌيڪ سنائي آئي آهي. ٽين دنيا جي ملڪن ۾ ملائيشيا هڪ اهڙو ملڪ آهي جنهن جو جوڊيشنري، انتظاميہ ۽ خاص ڪري پوليس هڪ مثالي ڪاتو آهي، جنهن جي ڏورانهن ملڪن کي پڻ سبق حاصل ڪرڻ کپي. هتي جي پوليس بي ڏوهيءَ ۾ هٿ نٿي وجهي. غريب ۽ منجهيل شهريءَ جي مدد ڪري ٿي پر بدمعاش ۽ ڏوهاريءَ کي بنهہ نٿي ڇڏي. قانون جي پڪڙ ڪندڙ چاهي غريب هجي يا وڏو ماڻهو، هو پوليس کان ڀڄي نٿو سگهي. ملائيشيا جي پوليس ۾ جيتوڻيڪ ننڍا ننڍا ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون آهن پر خوش ٿي ٿئي تہ هو ڪيڏو چست، سمارٽ ۽ فرض شناس آهن. هنن کي ملڪ لاءِ ڪيڏو درد اهي. رشوت يا اثر رسوخ واري ماڻهوءَ جو پاسو ڪٽڻ جهڙي شيءِ مور نہ اٿن. خير اها بي ڳالهہ آهي تہ ان جو سبب اسان اهو چئي سگهون ٿا تہ هي جي پوليس جو پگهار گهٽ آهي. ڪين اوچيون گاڏيون موٽرون مليل آهن. طبي ۽ ٻارن جي تعليم جون وڏيون سهوليتون مليل اٿن، ان ڪري ڪين لالچ ناهي. ڪنهن وڏي ماڻهوءَ کي ڏسي ڪين احساس ڪمتري نٿو ٿئي.پر منهنجي خيالَ ۾ سندن ايماندار هجڻ جو اهو سبب ناهي. پگهار وڏا اٿن پر اهڙا وڏا بہ نہ اٿن. منهنجي نظر ۾ ملائيشيا جي پوليس جي ايماندار ۽ هڏ ڏوکي هجڻ جو وڏو سبب اهو آهي تہ ڪين پنهنجي ملڪ ۽ قوم لاءِ درد آهي. هو پنهنجي ملڪ کي بيحد گهٽو چاهين ٿا. آهي اهڙيون ڳالهيون آهن، جيڪي ايشيا ۽ آفريڪا جي ڪيترن ملڪن کي ملائيشيا کان سکڻ کپن.“

اسرار شاهہ کي وڏيرن، سيدن، پيرن جي بي اها ڳالهہ پسند نہ آهي تہ ڪو هو ٿوري گهٽي ڳالهہ تي پنهنجيون زمينون وڪٽي، گهرجون پوريون ڪن.

”زمين هرگز وڪڻڻ نہ کپي.“ هڪ دفعي ڳالهين دوران هن پنهنجو خيال ٻڌايو، ”آئون تہ پنهنجن مائٽن دوستن کي هر وقت اها ئي صلاح ڏيندو آهيان تہ جنهن جي پيرن هيٺان زمين ناهي ان جي ڪا حيثيت ناهي. پاڻ وٽ تہ سنڌيءَ ۾ بہ ان لاءِ چوٽي آهي تہ ٻنيون ۽ ونيون مئي مارائي بنا نہ ڏجن. هينئر آئون ڪراچيءَ هوس، زمينون پري ٿيون، تڏهن بہ مهيني ۾ هڪ يا بہ دفعا اڏيرو لعل وڃي نظر ڪري ايندو هوس. ماڻهو ڪٽي ڪهڙي بہ ولايت ۾ رهي پر آخر ۾ وري بہ هن کي پنهنجي پَٽَ جي ڇڪ ٿئي ٿي. آئون تہ اهو پيو سوچيان تہ

ڪو اهڙو قانوني طريقو ڳوليان جنهن موجب منهنجو پٽ جيڪو اجا تہ ٻن سالن جو صغير آهي، وڏو ٿي بہ پنهنجي زمينَ وڪڻي نہ سگهي.“

ڪوالالمپور جي پي ۽ اي آفيس جو مئنيجر اسرار شاهہ لڳ ڀڳ چاليهہ سالَ جمار جو هوندو. پاڻ سينيئر ڪئمبرج ڪوئيٽا ۾ ڪرڻ بعد انٽر سائنس ڊي جي سائنس ڪاليج ڪراچيءَ مان ڪيائين ۽ گريجوئيشن بلوچستان يونيورسٽيءَ مان. پي آءِ اي ۾ نوڪري ڪرڻ کان اڳ پاڻ اڍائي سالَ ڪن ائمسٽرڊام ۾ ۽ بہ سالَ ڪن يونان ۾ پڻ نوڪري ڪئي. ائمسٽرڊام ۾ هن جڳ مشهور ”تائيم ـ لائيف ڪارپوريشن“ ۾ ڪم ڪيو، جتي جرمن ۽ ڊچ زبانون پڻ سکيون. يونان ۾ هن پورس (Poros) نالي ٻيٽ تي پان هيلانڪ هوٽلن جي ڪمپنيءَ ۾ ڪم ڪيو. هي ٻيٽ يونان جي مشهور شهر ائٿينس کان پاڻي واري جهاز رستي ٽن ڪلاڪن جي پنڌَ تي آهي.

ان بعد اسرار شاهہ پاڪستان اچي ڪجهہ عرصو سنڌ روڊ ٽرانسپورٽ SRTC ۾ نوڪري ڪئي. جنهن بعد 1975ع ۾ هو نہ فقط پي آءِ اي جي ٽيندڙ چوندڙ ۾ ڪنيو ويو پر نوڪري ملڻ تي جنهن محنت ۽ سچائيءَ سان ڪم ڪري ٿوري عرصي ۾ جيڪي پروموشن حاصل ڪيا، سي قابلِ تعريف آهن.

مون جهٽ پٽ سندس گهرايل چانهہ پي چيومانس: ”شاهہ صاحب اڄ گهڻو وقت نہ ويهندس. هڪ دوست کان ڪئميرا وٺي آيو آهيان. توسان ۽ ٻين سان گڏ فوٽو ڪڍائڻ جو شوق ٿيو اٿم. ڪنهن ڪي گهراءِ تہ پنهنجو فوٽو ڪڍي.“

هن پنهنجي سيڪريٽري ڇوڪريءَ کي فوٽو ڪڍڻ لاءِ سڏايو ۽ اسان گڏ ٿي ويناسين.

”فوٽو سٺو ڪري ڪيڃاڻ نہ تہ تنهنجو خير ناهي.“ شاهہ صاحب ان چيني ڇوڪريءَ سان چرچو ڪندي چيو. هن غريب تہ جواب نہ ڏنو پر مون دل ئي دل ۾ چيو: ”جهڙِ شڪل هونديسين اهڙو ئي فوٽو ايندو، هوءَ ڇا ٿي ڪري سگهي.“

”يلا ويهي ڪڍايون يا ويهي؟“ شاهہ صاحب مون کان پڇيو.

”منهنجي خيالَ ۾ هڪ ويهي، هڪ ويهي.“ مون ورائيومانس.

ڇوڪري فوٽو ڪڍڻ واري هئي تہ ڪو اوچتو خيال آيس ۽ صلاح ڏنائين تہ ڪرسي ۽ ميز جي پسِ منظر ۾ ٿي ويهون. سو ٽيبل اڳيان ٿي ويناسين. سامهون پ ت تي سڄي دنيا جو رنگين وڏو نقشو لڳل هو. مون ڇوڪريءَ کي ٿوري دير ترسڻ لاءِ چئي شاهہ صاحب کي صلاح ڏني: ”يار شاهہ صاحب هن نقشي جي اڳيان ڇو نہ ٿي ويهون“

”واهہ واهہ!“ شاهہ صاحب هائوڪار ڪندي نقشي جي اڳيان ٿي ويٺو. ۽ پوءِ جڏهن ڇوڪريءَ فوٽو ڪڍڻ لاءِ ڪئميرا جو ٻٽڻ دٻايو تہ ٻٽڻ دٻجي ئي نہ.

”ڪئميرا لاڪ تہ نہ ٿيل آهي؟“

”نہ لاڪ بہ نہ آهي.“

”فلم رول ختم تہ نہ ٿي ويو آهيئ“

”اهو بہ نئون پيل آهي.“

ڪئميرا کي گهٽو ئي اٿايو پٽلايوسين پر ڪجهه نه ٿيو. چوڪريءَ ٻڌايو ته سامهون ائمپنگ پلازا ۾ فوٽو گرافر جو دڪان آهي. اهو شايد ڪئميرا ناهي سگهي ٿو.

ٿوري دير بعد نوڪر ڪئميرا کڻي آيو ته دڪاندار ٿو چوي ته ڪئميرا منجهه رول گهمائڻ واري موٽر جئم ٿي ويئي آهيءِ مرمت لاءِ ڪئميرا کي ورڪشاپ موڪلڻو پوندو.

شاهه صاحب کي چيم ڪئميرا ڏاڍي ٻڌائي. استعمال ٿيڻ کان اڳ مرمت ۽ سروس جي ضرورت اٿس. افسوس به ٿيو ته جنهن ڪم لاءِ آيس ۽ اڌ ڪلاڪ پوز ناهڻ ۾ لڳو اهو ڪم نه ٿيو، پر پوءِ ڪلي شاهه صاحب کي چيم ته يار چڱو جو هيءَ جڏ هتي ئي ٿي ۽ پهرين تو وٽ آيس نه ته پهرين پنهنجي سفير عظمت حسن صاحب وٽ پئي ويس. اجايو ان جو وقت خراب ٿئي ها.

ڪئميرا کي سندس چمڙي جي پوتڙيءَ ۾ بند ڪري، شاهه صاحب کان ڪلي موڪلايم: ”شاهه صاحب هاڻ هيئن ڪجانءِ جو پاسپورٽ يا ڊرائيونگ لائسنس لاءِ تنهنجي ڪڍايل ڪاري اڇي فوٽوءَ جي ڪاپي ٻچيل هجي ته اها مون ڏي ملاڪا موڪلي ڏجانءِ ته يادگار طور البم ۾ هٽي ڇڏيان.

”پوءِ ڪئميرا جو ڇا ٿو ڪرين؟“

”ڪندس وري ڇا. مالڪن کي مبارڪ وجي ٿو ڏيان ته سني ڪئميرا آٽوميٽڪ ورتي اٿوَ.“

”فوٽو ڪڍڻ واري چوڪريءَ جي نظر لڳي ويس.“

”نظر نه پر دعا اُگهامي ويس جو فوٽو جي اچن ها ته ڪيس سور سجهيا ٿي ته اهي ڪهڙا اچن ها. اجايا ڏڙڪا ڪائي ها. بهرحال شاهه صاحب هن ملاقات جو احوال لکڻ کان اڳ تنهنجي فوٽوءَ لاءِ وري ايندس ـ بي ڪنهن کان ڪئميرا وٺي.“

ڪار ۽ ڪئميرا کي اتي انگڪاسايا بلڊنگ جي پارڪنگ لاٽ ۾ ئي ڇڏي ٻاهر ائمپنگ روڊ تي آيس، جنهن هڪ پاسي منگ ڪورٽ هوٽل ۽ BMF پلازا جهڙيون عمارتون آهن ۽ ٻئي پاسي ٻارن جي اسڪول بعد پاڪستان ايمبسيءَ جي عمارت آهي. وڏي ڪشادي لان جي پويان پراڻي زماني جي آڙڪيٽيڪٽ واري هيءَ عمارت پري کان نمايان لڳي ٿي. لڳوي ٿو ته ملايا کي آزادي ملڻ سان جن ملڪن هتي اچي يڪدم سفارتخانا ڪوليا، پاڪستان پڻ انهن مان هڪ آهي، تڏهن ته پاڪستان ايمبسيءَ جي شهر جي وچ ۾، ههڙي اهم رستي تي، ههڙي پراڻي ۽ وڏي عمارت آهي. نه ته ٻيون ايمبسيون پري پري ڪنڊ پاسن ۾ آهن.

پاڪستان ايمبسيءَ جي رسيپشن تي وينل ملائيشين عورت کي Selamat Pagi (خير هجي صبح جو) چئي مٿي قانصلر صاحب ـ بلڪ صاحبا ـ مس فوزيه نسرين جي آفيس ۾ آيس. اڄڪلهه مردن سان گڏ پاڪستاني عورتون پڻ سول سروس، پوليس، جوڊيشنري ۽ فوج جهڙن کاتن ۾ نظر اچن ٿيون. فارين سروسز ۾ مس فوزيا نسرين پهرين عورت آهي، جنهن سان منهنجي هتي ڪوالالمپور ۾ ملاقات ٿي. پاڻ گذريل سال ملائيشيا ۾ فرسٽ سيڪريٽري ٿي آئي هئي ۽ سگهوئي قانصلر جي عهدي تي پروموشن ٿيس. پاڻ اسان جي دوست ظفر شيخ جي ڪلاس ميٽ آهي، جيڪو پڻ ويجهڙائيءَ ۾ بنگلاديشَ مان بدلي ٿي سعودي عرب ۾ پاڪستاني سفارتخاني جو قانصلر مقرر ٿيو آهي.

ٿوري دير فوزيا نسرين جي آفيس ۾ ساٿس ۽ نئين آيل پريس اتيچي مسٽر وڪيل ملڪ سان خبر چار ڪري پوءِ ڪجهه دير سفير ڪي ڪيڪارڻ ۽ پنهنجو نئون ڪتاب ڏيڻ لاءِ ويس. وڪيل صاحب کان خبرن دوران هتي جي نيوز ميڊيا جي ڳالهه نڪتي ته ملائيشيا اهو ملڪ آهي، جتي اخبارن، ٽي وي، ريڊيو جا اڌ کان وڌيڪ نيوز رپورٽر، جرنلسٽ ۽ ليکڪ انڊين آهن. جيڪي هونءَ ڪٽي هاڻ ملائيشن سڏجن ٿا پر ظاهر آهي قدرتي طرحهنن جو اڄ به لاڙو انڊيا ڏي وڌيڪ آهي. پاڪستان جو مثانهون ڪرڻ ۽ حقيقت ڏي ڌيان ڏيارڻ لاءِ ڪافي مقابلو ۽ محنت ڪرڻي پوي ٿي.

فوزيا نسرين کي چيم: ”هڪ سوال پڇانءِ؟“

”منهنجي خيالَ ۾ نه ئي پڇ.“ هن پنهنجي سٽي ۽ ڪلمڪ طبيعت جو هميشه وانگر اظهار ڪندي جواب ڏنو.

”نه سوال ضرور پڇڻ چاهيان ٿو. هر دفعي ملاڪا پهچڻ تي ياد اچيم ٿو. اڄ اهو پڇي پوءِ هتان روانو ٿيندس.“

”چڱو پڇ“

.پنهنجي ملڪ ۾ جتي گهڻو ڪري جوڪريون ليڪچرار، ڊاڪٽر بئنڪر يا وڌ ۾ وڌ وڪيل ٿيڻ چاهين ٿيون اتي توهان کي فارين سروسز جو شوق ڪيئن ٿيو؟“

”خبر اٿوَ. مون به ليڪچرار ٿيڻ چاهيو ٿي.“ فوزيا کلندي وراڻيو.

”چو پِلا؟“

”چو پِلا! ها. مون جڏهن انگلش ۾ ايم. اي ڪئي پئي ته اسان جي ڪاليج ـ ”لاهور ڪاليج فار وومين“ ۾ مسز سراج نالي هيڊ آف ڊپارٽمينٽ هوندي هئي. بيحد قابل هئي. سندس پڙهائڻ جي اسٽائيل مان ڏاڍو متاثر هيس. هميشه چاهيندي هيس ته ايم. اي ڪرڻ بعد آئون به آپا مسز سراج وانگر ليڪچر ڏيان، پڙهايان.“

”پوءِ هن پاسي ڪيئن رُخ رکيانوَ؟“

”1972ع ۾ مون ايم. اي ڪئي. ان بعد سپيرئر سروس لاءِ ويني، جنهن ۾ سٺو نمبر کنيم. ۽ پوءِ مائٽن جي سلاح موجب ـ خاص ڪري منهنجي مامي جي رهنمائيءَ هيٺ هيءَ برانچ اختيار ڪرم. منهنجو مامو قاسم رضوي پڻ سول سروس ۾ رهي چڪو آهي.“

”هن کان اڳ توهان جو ڪٿي ڪٿي رهڻ ٿيو؟“

”آئون گهڻو وقت ايران ۾ رهي آهيان. 1976ع کان وٺي 1981ع تائين. ان کان اڳ ۽ پوءِ اسلام آباد ۾ رهڻ ٿيو اٿم ۽ اهڙ 1986ع کان هتي ملائيشيا ۾ آهيان.“

ڪو زمانو هو ولايت ۾ رهندڙ پاڪستانين کي پنهنجي سفارتخاني ساڻ هميشه شڪايت رهندي هئي. ان سلسلي جا ڪيترائي خَطَ اخبارن ۾ پڻ ايندا هئا ته فلاڻي ملڪ ۾ پنهنجي ايمبسيءَ ۾ وياسين پر پاسپورٽ نئون ڪري نه ڏنائون. يا گم ٿيل پاسپورٽ وري ناهي نه ڏنائون. يا منجهيل ڳالهه لاءِ صحيح طرح رهنمائي نه ڪيائون. تڪليف ۾ هئاسون. پنهنجي ايمبسيءَ وارن ڪنگهيو به ڪونه. پر ۾ انڊين ايمبسيءَ وارن پنهنجن انڊين سان گڏ اسان جي به مدد ڪئي. يا چين جي سفارتخاني مدد ڪئي.

اهو 1970ع کان اڳ وارو دور هو. نہ فقط اخبارن ۾ پر ماڻهن جي واتان پڻ ٻڌبو رهبو هو. پڻي صاحب هڪ ڳالهہ ڪئي جو پاسپورٽ حاصل ڪرڻ آسان ڪيائين. ان سان عوام کي بہ فائدو ٿيو تہ حڪومت کي بہ. ان کان علاوہ ٻاهر رهندڙن جو خيال رکڻ لاءِ ڪيترين ئي ايجنسيون ـ ولايت ۾ نوڪري ڏيارڻ جو کاتو (Overseas Employment)، نوڪريءَ جو پڇاءُ کاتو ۽ ٻيا ڪيترائي ادارا ان دور ۾ ۽ ان کان پوءِ ئي کليا. ساڳي وقت سفارتخانن ۾ هڏ ڏوکي، قابل ۽ ڪم جو اڃت اڪلاءُ ڪرڻ وارا آفيسر چونڊيا رهيا. ملڪ ۽ ماڻهن جي مدد ڪرڻ وارا نيڪ نوجوان فارين سروسز ۾ اچڻ لڳا. هاڻ اسان جي سفارتخانن جو اميج ڪجهہ ٻيو آهي. گذريل ڏهاڪو سالن ۾، مختلف ملڪن ۾ متاچري طرح ۽ ملائيشيا ۾ چڱيءَ طرح جائزو وٺڻ بعد هن ڪاتي جي اعليٰ ڪارڪردگي جي اهميت ۽ قدر جي وڌيڪ ڄاڻ پوي ٿي تہ پرديس ۾ رهندڙ اسان پاڪستانين جو گهر کان ڏور سفارتخانا، ملڪ جي حال جي سارو رکيل گهڻ اسٽاف ۽ گهڻ بجيٽ هوندي بہ جنهن نموني سان هڪ طرف پرديسَ ۾ رهندڙ پاڪستانين جي رهنمائي ۽ مدد ڪري رهيا آهن تہ ٻئي طرف ڌارين ملڪن کي پنهنجي ملڪ جي تهذيب ۽ ڪلچر کان واقف ڪري رهيا آهن. اها ڳالهہ قابلِ داد آهي ۽ هن سڄي تر ۾ ملائيشيا ۾ موجود اسان جو سفارتخانو تہ سڀ اڳيان اڳيان آهي.

ملائيشيا ۾ آيو هوس تہ ان وقت بلگرامي صاحب ڪوالالمپور ۾ پاڪستان جو سفير هو. پاڻ پراڻو سفير ۽ نيڪ انسان هو. سندس اسٽاف چوڌري صلاح الدين کان وٺي گل خطاب عباسيءَ تائين ـ پرديسَ ۾ رهندڙ پاڪستانين جي مدد ڪندي خوشي محسوس ڪئي ٿي.

اهو ئي سبب آهي جو جڏهن بلگرامي صاحب جو هارٽ اٽيڪ ڪري اوچتو موت ٿيو تہ نہ فقط پاڪستانين کي ڏک ٿيو پر انهن ملائيشيا کي پڻ جن جا ڏاڏا پڙڏاڏا ڪنهن زماني ۾ پاڪستان کان لڏي هتي ملائيشيا ۾ هميشہ لاءِ اچي رهيا ۽ هينئر هنن عيد برات ۽ ٻين غمي خوشين جي ڪاڄن ۾ پنهنجو پاڻ کي پاڪستانين سان منسوب ڪيو ٿي.

بلگرامي صاحب کان پوءِ ملائيشيا ۾ پاڪستان جي سفارتخاني جا ڀريان ماڻهو جيتوڻيڪ بدلي ٿي ويا ـ چوڌري صلاح الدين کان وٺي عباسي صاحب تائين، پر جيڪو نئون اسٽاف آيو: سفير سيد عظمت حسين کان وٺي قانصلر فوزيا نسرين ۽ پريس اٽيچي وڪيل مَلڪ تائين، انهن پڻ ساڳيو وهنوار رکيو ۽ ڀهرين جي ياد ضرور رهي پر کوٽ جو احساس نہ ڏياريو. ڪيترا دفعا لنچ ـ ٽائيم ۾ وڃڻ ٿيو آهي تہ بہ هتي جو اسٽاف ڪم ۾ رڌل نظر آيو آهي. بقول قونصلر فويزيا نسرين جي "جيسين ڪم پورو نہ ڪندي آهيان چين نہ ايندو اٿم." سفير صاحب پاڻ ذاتي دلچسپي وٺي، ملڪ جو نالو روشن ڪرڻ ۽ پنهنجن ماڻهن جي مدد ڪرڻ لاءِ نہ فقط ننڍا وڏا مسئلا حل ڪيا هوندا پر نوڪريون پڻ وٺرائي ڏنيون هونديون جيئن اسان جا ڊاڪٽر، اسان جا انجنيئر، اڪائونٽنٽ، پورهيت هڪ طرف غير ملڪي ناڻو ڪمائي سگهن تہ ٻئي طرف محنت ۽ لڳاءُ سان نوڪري ڪري ملڪ جو نالو روشن ڪن. البت عظمت صاحب کا اها شڪايت ضرور رهي آهي تہ اسان جي نوجوان کي هر نوڪري پئسي جي ساهميءَ ۾ تورڻ نہ کپي. ان سلسلي ۾ هڪ دفعي پاڻ پاڪستان کان آيل، نوجوان ڊاڪٽرن بابت ٻڌايو ـ جن کي ويجهڙائيءَ ۾ ملائيشيا حڪومت نوڪري لاءِ گهرايو. پر انهن مان ڪجهہ خوش نہ آهن جو هڪ تہ ڪين شهرن بدران ڳوٺن ۾ نوڪري ڪرڻ واري ڳالهہ ناپسند آهي ٻيو تہ پگهار گهٽ لڳين ٿو.

"توهان جو پگهار ڪيترو آهي؟" سفير صاحب مون کان پڇيو.

”تمام گهڻ پاڪستان جيترو ئي آهي.“ مون وراڻيو، ”آئون سمجهان ٿو ته هن پاسي جي ملڪن جا پگهار عرب ملڪن يا انگلينڊ آمريڪا جيترا نه آهن. انهن جي اڌ جيترا به نه آهن.“ ”پر اهو آهي ته هنن ملڪن جي موسم ۽ ماحول سٺو آهي. ڇرپر جي آزادي ۽ عزت آهي.“ سفير ٻڌايو. ”عرب ملڪن ۾ پگهار ڪٽي گهٽو آهي پر آهو ته سوچجي ته اتي جي موسم ڪيڏي سخت آهي. ماحول ڪيڏو اوپرو آهي. ڪاڏي پيتي جي ڪيڏي مهانگائي آهي ۽ اتي (عرب ملڪن ۾) نوڪريءَ جي ڪيڏي غيريقيني صورتحال ٿيندي وڃي. هڪ نوجوان ۽ تازي گريجوئيٽ ڪي شروعات ڪرڻ ۽ ڪم سکڻ لاءِ ڪٽي به نوڪري ملي ته بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ ڪرڻ ڪپي ۽ ٻئي سان پاڻ ڪي پيتي ارهو ۽ اهنجو نه ٿيڻ ڪپي. ساڳي طرح هتي ملائيشيا ۾ موڪل ٽن سالن بعد ٿئي ٿي ۽ اسان جا پاڪستاني عرب ملڪن ۾ پنهنجن پاڪستاني دوستن سان پيتي ـ جيڪي هر سال وطن اچن ٿا، رنج ٿين ٿا. هن پاسي: ملائيشيا، برونائي، سنگاپور ڏي ٽي سالَ لڳاتار ڪم ڪرٽو پوي ٿو. پر آهو آهي ته هتي جو ماحول سٺو آهي. آزادي وڏيڪ آهي. گهمڻ ڦرڻ ۽ تفريح جا انيڪ ذريعا آهن. پر عرب ملڪن ۾ ائين ناهي. پوءِ اتي مهينو مهينو به جيل ٿيو پوي. بهرحال هر ملڪ جا پنهنجا پنهنجا قاعدا قانونَ آهن. ملائيشيا ۾ نوڪري ڪندڙن کي ملائيشيا جي قاعده قانونن سان نباهڻ گهرجي. آخر انهن حالتن ۾ ٻين ملڪن جا ماڻهو به ته نوڪري ڪري رهيا آهن ۽ خوش آهن.“

سفير صاحب اهو پڻ ٻڌايو ته گذريل مهيني PNSC جو چيئرمين يوميل صاحب هتي ڪوالالمپور ۾ آيو هو. هتي جي جهازران ڪمپني MISC (ملائيشيا انٽرنيشنل شپنگ ڪارپوريشن) ۽ ٽرانسپورٽ کاتي وارن سان ان سلسلي ۾ ميٽنگ هيس ته پاڪستان ۽ ملائيشيا جي وچ ۾ هڪ ٻئي ملڪن جي جهازن کي ئي ڪارگو ڏنو وڃي. ملائيشيا وارن کي اجا ڏارئين ۽ ٽيڪنيڪل اسٽاف جي ضرورت آهي ۽ هو ان ڏس ۾ پاڪستاني جهاز سازيءَ جي ماڻهن کي پاڻ وٽ رکڻ چاهين ٿا.

عظمت صاحب جي اها ئي دلي خواهش هئي ته جيسي ملائيشيا وارن کي اسان جي ضرورت آهي تيسين اسان هتي ئي نوڪري ڪندا رهون. پاڻ ملاڪا اچي اسان جي سامونڊي اڪيڊمي (Akedmi — Laut) گهمڻ جو پڻ خيال ڏيکاريائين.

سيد عظمت حسن صاحب 1944ع ۾ ڄائو. پنجاب يونيورسٽي ۽ انگلينڊ مان بي. اي ڪيائين. 1966ع ۾ فارين سروسز ۾ آيو ڪيترن ئي هنڌن تي ڊپلوميٽ جي ڊيوٽي (Diplomatic Assignment) سرانجام ڏنائين. جهڙوڪ: ٽي سال روم (اٽليءَ) ۾، چار سال ڪن نيويارڪ (آمريڪا) ۾، ٽي سال ڪن ابوظبيءَ ۾. شروع وارا به سال او ايس ڊي جي حيثيت ۾ اسلام آباد ۾ رهيو. ان بعد 1971ع کان 1974ع تائين سيڪشن آفيسر هو ۽ چار سال ڪن ڊائريڪٽر هو. 1983ع ۾ ڪين ڊائريڪٽر جنرل جي ترقي ملي. پاڻ مارچ 1985ع کان وني هتي ملائيشيا ۾ سفير آهي.

پاڪستان ايمبسيءَ مان نڪرڻ بعد واپس پي آءِ اي جي آفيس واري عمارت مان ڪار ڪڍڻ آيس. پارڪنگ واري ٽن ڇئن ڪلاڪن جا چار ڪن ڊالر پارڪنگ في وني رسيد ڏني. ڪار ۾ ٻاهر نڪري، وري ائمپنگ روڊ تي آيس، جتان جالان (شاهراه) تن رزاق وني ڪابي پاسي جالان يوٿانت تي آيس، جتي لبيا جي ايمبسي ۽ سعودي عرب وارن جو اسلامڪ قونصل خانو آهي. لبيا جي ايمبسي ـ جنهن کي هو پيپلز بيوريو سڏين ٿا ـ جي سيڪريٽري سعيد محمد الغرجانيءَ سان ٽي سالَ اڳ، هڪ ڊپارٽمينٽل اسٽور ۾ ملاقات ٿي هئي. ڪٽڪ رنگو قداور جوان، پهراڻ نموني جي چوغي ۾ خريداري ڪري رهيو هو. مٿي تي بوهرين

جهڙي ٽوپي ڏسڻ سوچڻ لڳس ته ڪٿي جو ٿي سگهي ٿو. ڪائونٽر وٽ پئسا ڀيارڻ مهل قطار ۾ هڪ ٻئي جي پويان بيهڻ وقت سلام ڪري پڇيو مانس ته آيا هو بوهري فرقي جو ته نه آهي. چپن تي مرڪ آڻي چيائين:

”نه. آئون لبيا جو عرب آهيان.“

ان بعد پنهنجي ڄاڻ سڃاڻ ڪرائيسين. پاڻ انجنيئرنگ ۾ ڊگري وٺي فارين سروس ۾ آيو هو. ۽ سندس ڪارڊ تي نالي اڳيان مسٽر بدران ”انجنيئر“ لکيل هو. ان بعد سندس گهر ۽ آفيس جي ائڊريس لکيل هئي. ساڻس وري ملڻ لاءِ پاڻ زور ڀريائين. ان بعد ٻئي دفعي ڪوالالمپور اچڻ تي انجنيئر الغر جانيءَ سان سندس آفيس ۾ ملڻ ويس. موڪلائڻ مهل ڪجهه مذهبي ڪتاب ۽ قرآن جو تفسير ڏنائين. معمار قذافيءَ جو گرين بڪ (سائو ـ ڪتاب) پڻ انهن ۾ شامل هو. اهو ڪتاب ائين مشهور آهي ـ بلڪ گهڻن ۾ گهڻ قذافي صاحب ان کي ائين مشهور ڪرڻ ٿي گهرو ڏسڻ چاهي ٿو، جيئن چين جي مائوزي تنگ جو ڳاڙهو ڪتاب (Red-Book) آهي.

هڪ ٻئي ڪان پريءَ هجڻ ڪري الغرجانيءَ سان منهنجي تڪڙي تڪڙي ملاقات نه ٿي سگهي پر ٻه چار دفعا جيڪو ملياسين ان ۾ سندس ٻڌايل ديني ڳالهيون، دعائون ۽ هر ڳالهه کي ڪتاب و سنت جي روشنيءَ ۾ پرکڻ جو طريقو ۽ مذهب تي پابند رهڻ قابل ذڪر آهي. آفيس جي پٽين تي، فائيلن تي، ٽيبل جي شيشن هيٺان ۽ سندسد زبان تي هر وقت قرآن جون آيتون ۽ دعائون هونديون هيون. هڪ دعا جيڪا شعر جي صورت ۾ پاڻ ٺ اهي هئائين يا شيد ڪنهن ٻئي بزرگ کيس پڙهڻ لاءِ ڏني هئي، ان جي فوٽو ڪاپي مونکي به ڏنائين. ڇهويهه ڪن سٽن مان مٿيون ٽي چار هن وقت به مونکي ياد آهن:

- رَبنا آتنا في الدُنيا حَسنَة و فِي الاخِرَة حَسنَة وَ قِنا عَذابُ النّار
- رَبنا آمنا فاَغفِرلَنا ذُنوبِنا وقِنا عَذابُ النّار
- رَبنا ما خَلقَت هٰذا باطِلا سُبحانَکَ فَقِنَا عَذابُ النّار
- رَبنا وَسِعَتَ کُلِ شيءِ رحمَة وّ عِلما فَاغفرللَذِينَ تابُو وَاتبَعوا سبليکَ وَ قهُم عَذابُ الجَيم.

هڪَ دفعي کيس چيم ته مون تنهنجي مرشد/امام/صاحب قذافيءَ بابت ٻڌو آهي ته هو دين اسلامَ جو سچو شيدائي آهي. عمل ٻه ته گفتار جو ٻه. مان هن سان مليو ته نه آهيان جو ان بابت گواهي ڏيئي سگهان. پر اهو ضرور آهي ته آئون تولاءِ چئي سگهان ٿو ته تون بيحد نيڪ ۽ متقي آهين.

”ادا! پائو! ائين ته نه چئه. مان گنهگار ٻانهو ـ دعا ڪجانءِ مون مسڪين کي.“ سعيد محمد الغرجانيءَ جا اهڙي موقعي تي هميشه اهي جملا هوندا هئا.

هڪ دفعي هڪ ڪتاب ڏيندي چيائين: ”هي ضرور پڙهجان ڏاڍو سنو اٿئي. ڪتاب ابو علي مودوديءَ جو لکيل هو ۽ نالو هوس: ”Towards Understanding Islam“.

آئون پڙهي چڪو آهيان.“ مون کيس ٻڌايو. ”خبر اٿوَ هي ڪتاب مون اسڪول جي ڏينهن ۾ پڙهيو هو. منهنجي خيالَ ۾ هي پهبريون ڪتاب آهي، جنهن منهنجي دماغ ۾ دين

اسلام بابت ايرندڙ انيڪ سوالن جا سائنٽيفڪ نموني ۾ جواب مهيا ڪيا هئا. آئون هن ڪتاب جي تمام اهم سمجهان ٿو ۽ مودوديءَ جي لکڻ جي طرز ۽ معلومات کان بيحد متاثر آهيان.“

”اسان پڻ. اهو ئي سبب آهي جو لبيا حڪومت هن ڪتاب جون انيڪ ڪاپيون ڇپرائي ڪيترن ئي ملڪن ۾ مفت ورهايون آهن، جيئن نوجوانن کي اسلام جي صحيح ڄاڻ ۽ قدر پوي.“ هن ٻڌايو.

هتي اها ڳالهه قابلِ بي محل نه ٿيندي ته مولانا مودوديءَ سان سياسي نظرئي تي ڪٽي ڪيترا متفق راءِ نه هجن پر سندس مذهبي خدمتن ۽ معلومات کان شايد ئي ڪو انڪار ڪري. مسلمان ملڪن ۾ جيترو مودودي صاحب سڃاتو وڃي ٿو، اوترو شايد ئي ڪو ٻيو پاڪستاني سڃاتو ويندو هجي. سعودي عرب، مصر، لبيا، موراڪو، ماريطنيا جهڙا ملڪ جنهن ۾ سندس به ڪيئي عالم موجود آهن، اتي مودودي صاحب کي پڻ اهم مذهبي شخصيت ۽ علم جو پنڊار سمجهيو وڃي ٿو.

ملائيشيا ۾ ڪيترن ئي، اهو معلوم ٿيڻ تي ته آئون پاڪستاني آهيان، يڪدم مولانا مودوديءَ جو پڇيو هوندو. هتي جي ٻين لئبريرين ۾ ته ڇا پر اسان جي مئرين اڪيڊميءَ جي ٽيڪنيڪل لئبرري، جنهن ۾ نوي سيڪڙو جهازرانيءَ بابت لکيل ڪتابَ آهن، اتي به مولانا مودوديءَ جا انگريزي ۽ ملئي زبانَ ۾ ترجمو ٿيل ڪتاب رکيا اهن ۽ هتي جا ماڻهو شوق سان پڙهن ٿا. هتي جي ڳوٺن ۾ هفتي ۾ هڪ ڏينهن جي بازار لڳندي آهي، جنهن کي پاسار مالم سڏجي ٿو. ان ۾ دڪاندار رستن تي شيون رکي سستي اگهه تي وڪڻندا آهن. هڪ همراهه مذهبي ڪتاب، تسبيحون ۽ مُصلا پڻ وڪڻندو آهي. اسان جي پر واري ڳوٺڙي ڪئلا سنگائي بارو جي هڪ اهڙي بازار ۾ ڏسندو آهيان ته مولانا مدوديءَ جا ملئي زبانَ ۾ ترجمو ڪيلڪ ڪتابَ پڻ هوندا آهن. مون وانگر جيڪي پرديسَ ۾ پاڪستاني رهن ٿا ۽ انهن کي ڌارئين ماحول ۾ ڪاڌي پيتي کان وٺي نماز، روزي، پوشاڪَ ۽ اُٿڻ ويهڻ جا جيڪي مسئلا درپيش اچن ٿا، انهن جا صحيح سمجهاڻين سان جواب مولانا مودوديءَ جي ڪتاب ”مسائل و رسائل“ ۾ ملندا ـ جنهن جا ست کن جلدَ ڪيترن ئي پاڪستانين جي بيڊروم ۾ نظر ايندا.

بهرحال اڄ ڪيترن ئي مهينن بعد ڪوالالمپور اچڻ تي لبيا جي الغرجانيءَ سان ملڻ لاءِ ويس. وچ ۾ عيد تي به نه مليو هئوسانس. گيٽ تي جا (چوڪيدار) کان پڇيم. نئون هو سڃاڻي نه پيو. نه مونکي نه الغرجانيءَ کي. نيٺ اتان ئي اندر وينل اندرا نالي تامل هندو سيڪريٽريءَ کي فون ڪيم. تنهن ٻڌايو ته هن کي ته ٽي چار مهينا ٿيندا ته بدلي تي طرابلس هليو ويو.

اهو ٻڌي ڏاڍو افسوس ٿيو. لبيا جا ماڻهو ڪهڙا ٿيندا آهن. ملڪ ڪيئن آهي، اهو نٿو چئي سگهان، پر لبيا جي هن همراهه سان ملي ڏاڍو سڪون ۽ مزو ايندو هوم. بقول ملئي ماڻهن جي: سندس منهن ۾ ڇهايا (نور) هو جنهن جي روشنيءَ ۾ مون جهڙي گنهگار جو اونداهو اندر به شايد روشن ٿي ٿي ويو. آئون چپ چاپ فون رکي گاڏيءَ ۾ اچي وينس. جالان يو ـ ٿانت تي ٿورو اڳيان، بروناءِ واري پراڻي ايمبسيءَ ۾ سعودي عرب جي قونصل خاني ۾ آيس جتي ديني ڪتاب جي لئبرري آهي. ٻاهرين دروازي کان وٺي اندر ڪمرن تائين، ڏاڪڻ کان مٿي ماڙ ۽ هڪ هڪ آفيس ۽ هال جو ذرو پرزو غاليچن سان ڍڪيل هو. ڪٻٽن ۾ عربي، انگريزيءَ ۾ اڄ جي ليکڪن کان وٺي امام غزالي رح تائين جا ڪتابَ رکيل هئا ـ

کي اُڏارا وني پڙهڻ لاءِ تہ کي هميشہ لاءِ ڪٽي وڃڻ لاءِ. سندس انچارج محمد مسعود ۽ اسسٽنٽ احمد سان، مٿي آفيس ۾ اچي مليس، پاڻ منهنجن دوستن ۽ مون لاءِ انگريزي ڪتابن جون ڪجھ ڪاپيون ڏنيون.

انهن ۾ هڪ تہ ”Islam Our Choice“ هو، جنهن جي پهرين صفحي تي لکيل هو تہ هي ڪتاب پاڪستان ۾ ”عائشہ بواني وقف“ وارن ڇپرائي طرابلس جي جمعية الدعوة الاسلامية وارن کي مفت ورهائڻ لاءِ ڏنو آهي. ٻيو ڪتاب عراقي ليکڪ شيخ محمد محمود جو هو جيڪو شڪاگو آمريڪا ۾ ڇپيو آهي. ٽيون ڪتاب ”Workshop in Islam“ هو، جيڪو پڻ مولانا مودوديءَ جو لکيل آهي. هي ڪتاب سعودي عرب حڪومت جي اسلامڪ ريسرچ ڪاتي رياض مان ڇپرايو آهي.

آئون پنهنجي لاءِ ۽ پر واري ڳوٺ جي هڪ ٻن ملئي دوستن لاءِ قرآن شريف وٺڻ آيو هوس. هلڻ وقت انچارج ڇوڪري ڪٻٽ ۾ رکيل جلدن مان بہ عدد قرآن شريف جا ڪڍي ڏنا، جيڪي سعودي عربَ مان تازو ڇپجي آيا هئا. مون وڏن اکرن ۾ لکيل قرآن جو پڇيومانس تہ اهي ملي سگهندا!؟

”Ada, Tapi Buruk“ (آهن، پر پراڻا ٿيل آهن) انچارج ملئيءَ ۾ جواب ڏنو.

”ڇا مطلب؟“

هو اندرين ڪمري ۾ وني آيو جتي ڏھ ٻارهن تمام وڏي سائيز جا بہ فٽ ٻاءِ ڏيڍ فٽ کن جا وڏا قُرآن شريف ريڪا هئا.

هن ٻڌايو تہ هي مڪي کان آيا آهن. اتي جي مسجد ۾ جڏهن ماٺهو پڙهي پڙهي پراڻا ڪندا آهن تہ اتي نوان رکي پراڻا هيڏانهن موڪليندا آهن. مون انهن مان بہ ڪنيا ۽ اچي گاڏيءَ ۾ رکيا. هيڏي وڏي سائيز جي پني تي هٿ اکررن ۾ لکيل هي قرآن مون پهريون دفعو ڏٺو. پڙهڻ مهل سندس شهيد ٿيل صفحا خيال سان اٿلائيندي دل ۾ اهو احساس ٿيندو آهي تہ مون کان اڳ خبر ناهي خدا جي ڪيترن ٻندن هي قرآن شريف مڪي جي مسجد ۾ ويهي پڙهيو هوندو.

اسلامي قونصل خاني مان نڪرڻ بعد جالان يوٿانت ـ رستو وني ڪوالالمپور جي اهم رستي جالان تن رزاق تي آيس، جيڪو هن پاسي سرئمبان، ملاڪا جوهور بارو شهرن ڏي وڃي ٿو ۽ ٻئي پاسي ڪوالالمپور جو سڄو شهر هن رستي ـ جالان تن رزاق جي پاڪر ۾ اچيو وڃي. رستو Se-Hala (هڪ طرفو) هجڻ ڪري اڳيان اتر ڏي سرئمبان طرف وڃي ، پوءِ ڪار کي يو ـ ٽرن جي نشان وٽان موڙي سهر ڏي واپس ٿيس. رستي تي جپان جي ايمبسيءَ وٽ گاڏي بيهاريم، جتان لئبرري مان مونکي ڪجھ ڪتابَ ڪٽڻا هئا. گذريل ستن اٺن سالن کان هن پاسي جي ٽن اهم ملڪن: جپان، چين ۽ ملائيشيا ـ جن ۾ مونکي لڳاتار رهڻ جو ڪافي موقعو مليو آهي ـ انهن جا پهاڪا گڏ ڪندو اچان، جيڪي هاڻ آخري مرحلي ـ يعني ڇپائڻ واري منزل تائين اچي پهچايا اٿم.

پرائمري اسڪول جي ڏينهن ۾ هڪ ”گل شڪر“ نالي پهاڪن جو ڪتاب پڙهيو هوم. تڏهن کان وني پهاڪن ۽ چوٽين ۾ منهنجي دلچسپي رهي آهي. وس پڄندي ڪو پهاڪو يا چوٽي ٻڌندو يا ڪنهن ڪتاب ۾ پڙهندو آهيان تہ نوٽ ڪري ڇڏيندو آهيان. جهاز جي نوڪريءَ بعد مختلف ملڪن ۾ ڪناري جي نوڪري ڪرڻ دوران اتي جي ماٺهن سان ملڻ

بعد انهن ملڪن ۾ زبانن جا پهاڪا بڌي گڏ ڪندو اچيان. سنڌي، اڙدو ۾ انگريزي بعد ٻئي نمبر تي متين ملڪن جي پهاڪن جو ذخيرو گڏ ڪري سگهيو آهيان، جن جو انگريزي ترجمو ملائيشيا ۾ ڇپائڻ جو ارادو رکان ٿو. جپاني پهاڪن جي سلسلي ۾ جتي جپان جي شهرن: اوساڪا، يوڪوهاما، ڪوبي، ٽوڪيو، ڪيوٽو، ساسيبو وغيره جي ماڻهن مدد ڪئي آهي، اتي ڪوالالمپور ۾ ڪراچيءَ جي جپاني ايمبسي ۾ قونصل خاني جو پڻ ٿورائتو آهيان. جن مونکي سندن لائبررين جي ڪتابن پڙهڻ جي کلي دل سان اجازت ڏني آهي. خاص ڪري هتي ڪوالالمپور جي جپاني سفارتخاني ـ جنهن جي لائبرري جيڪا فقط سفارتخاني ۾ ڪم ڪندڙ اسٽافَ لاءِ آهي ۽ جتي جي قاعدي موجب هو فقط ڪتابَ ڪٽي سگهن ٿا ـ اتي مونکي بنا ڪنهن پابنديءَ جي ڪتاب ڪڍڻ جي موڪل ڏني ويئي آهي.

جپاني سفارتخاني جي مين گيٽ وٽ خاڪي وردي ۾ مبلوس ديدار سنگهه نالي سک چوڪيدار سئچ دٻائي لوهي دروازي جو اليڪٽريڪل تالو کوليو، جتان لنگهي اندر آيس. رسيپشن وٽان ٿيندو لائبريءَ ۾ پهتس. لائبرري جي ملئي انچارجگ زين العابدين مونکي وقت وڃائڻ کان بچائڻ خاطر، جپاني ادب جا چار ڪن ڪتاب مون لاءِ اڳواٽ چونڊي ڪڍي رکيا هئا. ڪائنٽس اهي وٺي چيني ڪلارڪياڻي مسز چئان وٽ آيس، جنهن ڪتاب جا نمبر ۽ نالا نوٽ ڪري ان ئي فارم تي منهنجو نالو ۽ ائڊريس لکي مونکان صحيح ورتي.

”ڪتابن تي پندرهن ڏينهن جي تاريخ هڻي ڇڏيان ٿي. وڌيڪَ ڏينهن لاءِ جي رکين ته ملاڪا کان فون ڪري ڇڏجانءِ.“ مسز چئان چيو.

”فڪر ئي نه ڪر. هي ڪتاب توکي هڪ ڏينهن ۾ ئي موٽائيندس.“ مون وراڻيومانس.

”چو اهو پلا ڪيئن؟“ هن وائڙن وانگر پڇيو.

”بس سنو امپريشن پيدا ڪرڻ لاءِ. هونءَ جو هميشه دير سان موٽائيندو آيهان سو هن ڀيري سياڻ ئي موٽائي رڪارڊ قائم ڪندس.“

”تڏهن به؟“

”مسز چئان ڳالهه هيءَ آهي جو هن دفعي هينئر جو هينئر ملاڪا موٽڻ بدران اڄ رات هتي ڪوالالمپور ۾ ئي ٽڪي ٿو پوان ۽ ڪتابن جا اهم چيپٽر فوٽو ڪاپي ڪرائي هي ڪتاب توکي سڀاڻي ئي واپس ڏيئي وري ٻيا چار پنج ٻن ٽن هفتن لاءِ ڪٽي ويندس.“

ڪتاب وٺي ٻاهر نڪتس ته گيٽ تي سک ٻڌايو ته سامهون واري اسڪول جي ٻارن موڪل مهل منهنجي گاڏيءَ وٽ راند پئي ڪئي. ”مون کين ڀڄايو ته صهيح پر مُڙيا ڪونه. آئيندي مهرباني ڪري اسڪول اڳيان در ڪليل گڏاي نه ڇڏجو.“

مونکي چار پنج سالَ اڳ جو هڪ واقعو ياد آيو. لاڙڪاڻي ۾ باقراڻي روڊ وٽ ڪار بيهار دوستَ سان ملڻ ويس ته واپسيءَ تائين ٻارن چئني ڦيٿن جي هوا ڪڍي ڇڏي هئي ۽ پوءِ ٽئڪسي ۾ سکر هليو ويو هوس. هينئر به ٽئڪسيءَ جو سوچي ڪار جي ويجهو پهتس ته ڏٺم ته بچاءُ ٿيل هو. نه هوا نڪتل هئي نه وائيپر. ڪار جي اندر سيٽ تي به پاٽيءَ جو ٿرماس، بريف ڪيس ۽ ٽشو پيپرن جو دٻو موجود هو. سردار جيءَ جي اڳيان لنگهندي ڪيس خوشخبري ٻڌايو. وڏو ٿهڪ ڏيندي وراڻيائين:

”امرتسر هجي يا انچر پنچر به ڊرا ڪري ڇڏين ها. هتي جا چورا بنهه ڊڄڻا آهن.“

”اوڪي ديدار سنگهه Selamat Tinggal“ هٿ لوڏي سردارجيءَ کان موڪلايم. ۽ جالان تن رزاق ۽ جالان ائمپنگ لتاڙڻ بعد Pusat Bandar (معنيٰ وچ شهر) جي بورڊ وٽان مڙي Jalan Raja Muda تي آيس، جيڪو جالان تنکو عبدالرحمان سان وڃي ملي ٿو. هن هنڌ تي رهائش جون ڪيٽريون ئي هوٽلون آهن. ڪي. ايل. انٽرنيشنل، سائوٿ ايسٽ ايشيا ۽ سٽي هوٽل کان وٺي گرانڊ سينٽرل، پلازا، شيراز، دشرن هوٽل تائين ۽ خبر ناهي ٻيون به ڪهڙن نالن ۽ نمونن واريون ننڍيون وڏيون هوٽلون ـ جن جو ذڪر ڪنهن به ٽوئرسٽ گائيڊ بڪ يا نقشي ۾ نه ٿو اچي ـ جو هنن جي مسواڙ ئي ايتري گهٽ آهي جو ڪين بچندو ئي ڇا هوندو جو اشتهار ڏين.

پاڪستان جي مسجد جي قطار ۾ هڪ سستي قسم جي هوٽل ۾ اچي رسيپشن (بقول جپانين جي فرنٽ ڊيسڪ) تي رجسٽر تي پنهنجو نالو، ائڊريس، ڪٿان آيو آهيان، پاسپورٽ نمبر لکائي صحيح ڪري ٽي ماڙ تي پنهنجي ڪمري ۾ پهتس. ڪمرو ائيڪنڊيشنڊ نه هو (ويهه پاويهه ملئي ڊالرن ـ يعني سوا سؤ رپين ۾، هن مهنگائي واري دور ۾، شهر جي وچ ۾ ٻن پلنگن وارو ڪمرو، هنڌ، ٽوال، صابڻ، فون، بلاڪيٽ، اٽيچڊ باٿ روم، پکو، ٽيبل لئمپ، چمپل ـ اجا ٻيو ڇا ڇا ڏيندا) ڪمري جو بالڪني وارو در ۽ دريون کوليم. سامهون تعليم کاتي جي آفيس Jabatan Pelajaran Wilayah Persekutuan هئي. ٻين شهرن کان آيل ماستر، ماسترياڻيون ۽ ٻيو عملو هيڏانهن هوڏانهن ڦري رهيو هو، جيئن اسان وٽ تعليم کاتي جي ڊائريڪٽر، سيڪريٽري وغيره جي آفيس اڳيان هوندو آهي ـ ڪو موڪل جي چڪر ۾، ڪو پروموشن جي سلسلي ۾، ڪو هڪ ڳوٺ کان ٻئي ڳڳوٺ جي بدلي لاءِ ـ يا هتي شايد ٻين ڪمن ۽ مسئلن لاءِ هي ڦري رهيا هجن.باٿ روم جو در کولي ڏٺم. سنڌ يونيورسٽي ٽيچر هاسٽل جي باٿ رومن وانگر پاڻي فل پريشر سان اچي رهيو هو. وهنجڳي پوءِ توري دير لاءِ ليٽي، جپان ايمبسيءَ مان آندل ڪتابن جو جائزو وٺڻ لڳس ته آيا فوٽو اسٽيٽ ڪرائڻ جهڙا آهن يا نه. سائوٿ ايسٽ ـ ايشيا هوٽل پرسان هڪ فوٽو گرافر جو دڪان آهي جنهن کان گهٽو اڳ هڪ دفعو ڀيرين به ڪئميرا نهرائي هيم. ان تي وڃڻ جو ارادو ڪري پنجين بجي ڌاري هوٽل کان نڪتس.

فوٽوءَ جي دڪان جو مالڪ ماسٽر تان موجود نه هو. سنڌس زال مسز تتان، هڪ سالي ۽ هڪ ڪم واري چيني ڇوڪري فوٽو ڌار ڪرڻ ۽ دڪان جي صفائي ڪرڻ ۾ رڌل هيون.

مسز تان مون کان ڪئميرا وٺي پيٽس کي ڊراڪ روم (اونداهي ڪمري) ۾ جانچڻ لاءِ ڏني. تيسين وقت پاس ڪرڻ لاءِ مسز تان سان خبرون ڪرڻ لڳس. گراهڪ نه هجڻ ڪري پاڻ به ڪا ٻنهه واندي هئي.

”مڙس ڪيڏانهن ويو اٿئي؟“

”گهر ٻارن جي سنڀال لاءِ.“

”ڇو ڀلا؟ اهو ڌنڌو هن ڪڏهن کان شروع ڪيو آهي؟“ مون پڇيومانس.

”دڪان رات جو نائين بند ڪريون. پوءِ هڪ ڏينهن آئون ته هڪ ڏينهن مڙس شامَ جو پنجين بجي ئي موڪل ڪري ٻارن جي نگهباني ڪرڻ وڃون. اڄ مڙس جو وارو آهي.“

”گهڻا ٻار اٿئي؟“ مون پڇيومانس.

”چار.“ هن فوٽو اسٽيٽ مشين کي صاف ڪندي چيو.

”پائرن پينرن ۾ تون نندي آهين يا پيٽين؟“

”آئون نندي آهيان. پر ڏس هونءَ نندي لڳي ٿي ۽ آئون پوڙهي.“

جواب ۾ مون رڳو کليو.

”هرڪو اهو چوندو آهي ته هوءَ نندي ڀيڻ آهي. اجا شادي نه ڪئي اٿس ان ڪري پاڻ کي مينٽيند رکيو ويني آهي.“

”شادي چو نه ڪئي اٿس؟“ مون پڇيومانس.

”خبر ناهي چو. ڊراڪ روم مان نڪري ته پڇجانس.“

”هن کي انگريزي ڪتي ٿي اچي. ۽ بيو ته هوءَ ايڏي فري ناهي. هونءَ ڪو خاص سبب، ڪا خاص ڪهاڻي ان پنيان هجي ته تون ئي ڪٽي بڌاءِ.“

”اچي ته پڇينس.“ هن کلندي وري چيو.

”بڌائٽو هجئي ته بڌاءِ نه ته نهيو. فوٽو اسٽيٽ جو گهٽو وننديںءَ؟“

”جپان ڪڏهن ٿو وڃين؟“

”جپان چو ويندس؟“ مون پڇيو.

”هونءَ جو ايندو ويندو هئين.“

”ان کي سالَ ٿي وي. توکي خبر ناهي چا ته مون جهاز هلائڻ ڇڏي ڏنا آهن. اڄڪلهه ملاڪا جي اڪيدميءَ ۾ تنهنجي ملڪ (ملائيشيا) جي انجنيئرن کي مئرين انجنيئرنگ پڙهائيندو آهيان. يعني هاڻ ماستر ٿيو آهيان.“

”وسري ويم. پلا مونکي جپان ۾ ڪا نوڪري ملي وينديءَ“ هن پڇيو.

”جپان وارا پهرين ڏين ئي ڪنهن کي تا نوڪري جو توکي ملندي. آئون جيڪو جپان ۾ رهيل هوس سو به پنهنجي ملڪ جا جهاز وٺي ويندو هوس. سامان لهرائڻ ۽ چاڙهڻ بعد چوندا هئا ته نڪرو اسان جي ملڪَ مان ـ يا وري نوان جهاز ٺهرائڻ ۽ مرمت ڪرائڻ لاءِ اتي ٽڪيل هوس. جن ۾ جپانين جو فائدو هو ان ڪري رهڻ ڏنو هئائون.“ مون ٻڌايومانس.

”تڏهن به چا هو ڪجهه سالن لاءِ موڪل نه ڏيندا ته آئون فوٽو گرافيءَ جو دڪان کولي ڪجهه پئسو مائي اچان؟“

”سائين جپاني توهان چينين کان به وڏا سياڻا آهن. هو ڪڏهن به اهو نٽا چاهين ته ڪو ڌاريون سندن ملڪ مان پئسو ڪمائي اچان؟“

”سائين جپاني توهان چينين کان به وڏا سياڻا آهن. هو ڪڏهن به اهو نٽا چاهين ته ڪو ڌاريون سندن ملڪ مان پئسو ڪمائي وڃي. باقي جپاني ان لاءِ اجازت ڏين تا ته ڌارين ملڪن جا ماڻهو سندن ملڪ ۾ گهمڻ يا اهڙي ڪم لاءِ اچن جن مان جپان جي ماڻهن کي فائدو رسي، بس ائين سمجهه جيئن توهان هاڻ ملائيشيا ۽ سنگاپور ۾ ڪري رهيا آهيو. توهان به هاڻ ڪنهن ڌارئين کي ملائيشيا ۾ رهڻ يا نوڪري ڪرڻ جي موڪل ڏيو ٿاءُ؟“

”چو نه هي تون نوڪري ڪرين پيو؟“

”ها اها ڏني اتو سو بہ جڏهن مجبور آهيو. جهاز جو ڪو انجنيئر يا ڪئپٽن پنهنجو انہ اتو جو پڙهائي. هاڻ پنهنجي ملڪ جي ماڻهن ڪي ولايت موڪلي تعليم تي وڏو خرچ ڪرڻ بدران مون جهڙي ايڪڙ ٻيڪر ڪي گهرايو اٿو، جيئن خرچ بچي. پڳهار ڪيترو توري تڪيو تا ڏيو ۽ ان تي بہ هر وقت اهو ياداشتنامو تہ جيئن ئي توهان جو پنهنجو ماڻهو تيار ٿيندو تہ اسان جي موڪل. بهرحال توهان جي اها ڳالهہ سٺي بہ آهي جو ڪنهن بہ ڌارئين ملڪ جي ماڻهوءَ ڪي رهڻ نٿا ڏيو. اهي ملڪ جيڪي ڌارين ماڻهن ڪي ٻنهہ رهڻ نٿا ڏين اهي سڪيا آهن، ڦڏو فساد اتي گهٽ آهي. جتي ڌارين ملڪن جا ماڻهو اچيو نڪرن اتي پوءِ هنگاما فساد شروع ٿيو وڃن.......“

”جيئن توهان جي ملڪ پاڪستان ۾.“ هن منهنجو جملو اڌ ۾ ڪپيندي چيو.

”مون سمجهيو تنهنجو سڄو وقت اونداهي ڪمري ۾ فوٽو گرافي ڪندي گذري ٿو. پر لڳي ٿو تہ اخبار بہ پڙهين ٿي.“

”توهان ڪي پاڻ اسان جي ملڪ جي ڄاڻ گهٽ آهي. باقي اسان ملائيشين توهان جي ملڪ بابت اخبارن ۾ بہ پڙهون ٿا تہ اسڪول جي ڪتابن ۾ بہ.“ هن ٻڌايو.

”ان مان سبق بہ هاصل ڪريو ٿا.“ مون چيو.

”تڏهن ٻيو ڇا. ان ڪري تہ اسان پاڙي جي ملڪ انڊونيشيا جي ماڻهن ڪي بہ پاڻ وٽ رهڻ نٿا ڏيون. جيتوڻيڪ سندن مذهب ساڳيو آهي، زبان ساڳي آهي، ڪلچر ساڳيو آهي ۽ ان هسابَ سان تہ هو تہ ڄڻ اسان جا سوٽ ماسات ٿيا.“

”تنهنجي معنيٰ تہ اسين بيوقوف آهيون.“

”اهو آئون ڇو چوان. پنهنجو پاڻَ ڪان پڇو تہ ٻهارين ڪي پاڻ وٽ گهرائي، افغانين ڪي پاڻ وٽ گهرائي، آفريڪا ڪان نڪتل ايشين ڪي گهرائي ڇا هٿ حاصل ٿيو اٿوَ؟ بنگالي لڪيو وڃن ہ ندستان تہ اهي ڪين هڪ ڏينهن بہ نٿا رهائين. ڦريو گريو اهي بہ پاڪستان ۾. برما ڪان ماڻهن ڀڄن تہ اهي بہ پاڪستان ۾. ايران ڪان ڀڄن تہ اهي بہ پاڪستان ۾. هاڻ تہ انڊونيشيا جا بہ ڪيترائي بيروزگار پاڪستان وڃڻ جو سوچي رهيا اهن.“

اهو ٻڌي منهنجي دل ڄڻ ٻڏي ويئي. پاڪستان ۾ اهي ماڻهو ٺڙي پڪڙي رهن تہ سيني ڪي سيڪ اچي ۽ خبر پوي. پر انهن مڙني لاءِ پاڪستان معنيٰ ڪراچي، حيدرآباد سکر ـ يعني صوبو سنڌ آهي. جنهن ۾ اصل رهاڪو وچن مذهب ۽ ملڪ جي نالي ۾ بيروزگار، قرضي ۽ ڏکيا ٿيندا. سنڌ جيڪو صدين ڪان امن جو ديس سڏبو هو، اتي جا رهاڪو ٺورڙائيءَ ۾ تبديل ٿيندا وڃن. اتي جي غريب ماڻهن سان وچي جيلَ پربا. اتي جي ماڻهن ڪي ايڏو ڪٽيو ماريو ويو آهي جو هو جانورن جي حد تي وچي پهتا آهن. سنڌ جي هڪ پروفيسر ٻڌايو تہ 1983ع ۾ جيترا سنڌي شاگرد ۽ شاگرديائيون جيلن، لاڪپن ۽ نظربندين ۾ رکيا ويا، اوترا ڪنهن بہ ٻئي ملڪَ جا نہ ٿيا هوندا. حالت اها وچي تي آهي جو اسان مان دنيا جي ٻين ملڪن جا ماڻهو سبق وٺي رهيا آهن پر اسان وٽ ملڪ ٺهي چاليهہ سالَ ٿيا آهن تہ بہ لَڏ پلاڻ جو سلسلو بند نٿو ٿئي.

مونکي ڪا دير گم سي ڏسي مسز تان پڇيو:

”ڇا پيو سوچين؟ منهنجي ڳالهہ دل ۾ تہ نہ ڪئي.“

”نہ نہ.“ مون في الحال سپ ڪجهہ دماغ مان ڪڍي هڪ دفعو وري هلڪي ڦلڪي موڊ ۾ اچڻ جي ڪوشش ڪئي. چپن تي زوريءَ مرڪ آڻي پاڻ کي دنيا جو خوش ۽ پرسڪون انسان هجڻ جو ڪوڙو مظاهرو ڪيو.ل

”ڇگهو اهو ٻڌاءِ تہ فوٽو اسٽيٽ جو چا اگهہ آهي؟“ مون مسز تان کان پڇيو.

دروزي وٽ لڪيل اگهہ ڏي اشارو ڪندي چيائين:

”ڇهہ سينٽ.“

”ڇهہ سينٽ تہ تمام گهڻا آهن.“ مون هلڻ جي ڪئي تي تہ پاڻهن ۾ هٿ وجهي راز واري انداز ۾ چيائين: ”ائين نہ وڃ. اگهہ تي نهي ويندا سين.“ ۽ پوءِ پنهنجي ئي چيل جملي بابت سوچي ۽ مونکي پنهنجي جسم ڏي گهوريندو ڏسي مرڪڻ لڳي. ”منهنجو مطلب آهي فوٽو اسٽيٽ جي آگهہ تي نهي ويندا سين ـ پنج سينٽ آخري سمجهہ.“ هن چيو.

”ڳالهہ ٻڌ. ملاڪا شهر ۾ عام طرح ئي چار سينٽ وٺن ٿا. گهڻا پنا ڪراءِ تہ فقط ٽي سينٽ. ۽ تون خاص رعايت بعد مون جهڙي پراڻي گراهڪَ کان بہ پنج سينٽ وٺڻ چاهين ٿي.“ مون چيومانس.

”ان ڪري جو ملاڪا ننڍو شهر آهي. ڪوالالمپور وڏو.“

”اها تہ ڪا اهڙي ڳالهہ ئي ناهي. تون مشين ۾ مس ڪهڙي ٿي وجهين. پائوڊر وياري يا پاٽيٽ واري.“

”پاٽيٽ واري. Liquid.“ هن وراڻيو.

”تہ پوءِ چار سينٽ بہ گهڻا آهن. مونکان جي ٽي سينٽ وٺين تہ هينئڪر جو هينئر هوٽل تان وڃي ڪتاب کڻي اچان.“

”ڪتاب جو ورق پلا ڪيڏو وڏو آهي؟“ هن پڇيو.

”وڏو ناهي. A-4 ماپ واري پني تي ڪتاب جا ٻئي صفحا اچي ويندا. ٽي سينٽ في صفحو گنج اٿئي.“

”ڇگهو ڪٽي اچ. چار سينٽ ڏجانءِ.“

”پوءِ نهيو ڪونہ ٿو وڃان. مالڪياڻي تي ڪري اگهہ تي اڏو گهوپي ٿي ڪرين.“

”مڙس وڙهي ٿو. چوي ٿو لپئسو گهٽ ٿي آڻين.“

”لڳي ٿو ڪا اج ئي وڏي لڙائي ٿي آهي.“

”نہ وڏي لڙائي)(Fight) تہ ڪڏهن بہ نہ ٿي آهي. بس ننڍا ننڍڙا جهيڙا (Quarrels) ٿيندا رهندا آهن.“

”اهي سيني جا ٽين ٽا. آئون ڪتاب کڻيو ٿو اچان.“

ڪتاب کڻي آيس تہ پيٽس ڊارڪ روم مان نڪتي، هٿ ۾ مون واري ڪئميرا هيس، منهن تي هميشہ وارو ڊبو چڙهيل. فلم رول ڪو قاسي پيو، ان ڪري ان کي ويڙهڻ واري

ڪئميرا نہ پئي هلي. جپان ايمبسيءَ وارا ڪتاب فوٽو اسٽيٽ لاءِ ڏيئي، نائين بجي ڪٽڻ جو وعدو وٺي ٻاهر نڪتس.

هوٽل کان فوٽو گرافر جي دڪان ڏي ايندي وقت رستي تي پاڪستاني مسجد پڻ اچي ٿي. هاڻ جيئن تہ ڪئميرا نهي ويئي هئي سو هن مسجد وٽ اچي ٻاهرين گيٽ جو فوٽو ڪڍيم جنهن تي انگريزي ۽ ملئي زبانَ ۾ ”پاڪستاني مسجد“ لکيل آهي. هيءَ مسجد بنگلاديش (تڏهن مشرقي پاڪستان) ۽ هاڻوڪي پاڪستان جي مسلمانن گڏجي ٺهرائي هئي.

مسجد جي ٻاهران ڪجهہ پناهہ بينا هئا، جن کان امام صاحب جو پڇيم تہ آيا پهريون وارو حافظ مولوي عبدالغفور عيدگاهہ جامع مسجد بندر روڊ ڪراچيءَ وارو آهي يا ڪو نئون آيل آهي. همراهن ٻڌايو تہ هي نئون آهي. مون سندس فوٽو ڪڍڻ جو خيال ڏيکاريو ۽ هو امام کي نہ فقط ٻڌائڻ ويا پر هن کي ٻاهر سڏي آيا. ڪيڪار ۽ ڄاڻ سڃاڻ بعد گڏجي فوٽو ڪيڙايوسين. ان بعد اندر پنهنجي آفيس ۾ وٺي آيو. جتي سندس زندگيءَ جو احوال مختصر طور نوٽ ڪيم.

اڳ ۾ ڳوٺ جو ملون بنا علم جي بہ مولوي سڏيو ويندو هو ۽ مرڻي پرڻي تي پهچي ختما، درود، فاتحائون ۽ نڪاح وغصيره پڙهڻ ۽ جملي مذهبي رسمون پوريون ڪرائڻ کان علاوه پنهنجي عقل ۽ علم سارو غلط سلط فتوائون ڏيڻ جو ڪم پڻ سرانجام ڏيندو هو. ۽ اهڙي مُلن اڄ جي نئين ٽهيءَ جي رهنمائي ۽ اسلام جي سچي معنيٰ سمجهائڻ بدران الٽو ڪنهن حد تائين هن کي ڪنفيوز ڪري رکيو هو. پر اڄڪلهہ پاڪستان ۾ جتي ڪٿي ديني مدرسن کلڻ ڪري تمام سٺا ۽ پرهيل ڳڙهيل مولوي مفتي پيدا ٿي پيا آهن جي نہ فقط ملڪ اندر پر ڌارين ملڪن ۾ پڻ تبليغي جماعتن جي صورتن ۾ يا مسجدن جا امام ٿي ديني علم جي روشني پکيڙي رهيا آهن.

ڪوالالمپور جي هن مسجد ـ پاڪستان مسجد جو پاڪستان کان آيل امام حافظ خليل الرحمان انهن مان هڪ آهي. باقاعدي علم حاصل ڪيل. قول ۽ فعل جو سچو. جنهن جون نہ فقط ڳالهيون ٻڌي پر سندس پلا ڪرتوت بہ ڏسي ماڻهو متاثر ٿي وڃن.

حافظ خليل الرحمان جي عمر ٽيهہَ سالَ کن ٿيندي. قداور ۽ گوري رنگ جو هي سهڻو ۽ سمارٽ نوجوان ڪيمبل پور جو آهي. سندس سونهن ۽ سڊول جسم ڏسي چيومانس تہ مولوي صاحب توهان تہ فلم انڊسٽريءَ ۾ وڃو ها تہ اتي بہ ڪاميابي حاصل ڪريو ها. اهو ٻڌايو تہ توهان کي هيءَ راهہ اختيار ڪرڻ جو شوق ڪنهن ڏياريو ۽ ڪٿان ڪٿان تعليمَ حاصل ڪيوَ.

”منهنجا والدين زميندار آهن. ڪين مذهب سان تمام گهڻو لڳاءُ آهي ۽ هنن جي دلي خواهش هئي تہ آئون اسلامي تعليم حاصل ڪريان. ان لاءِ مونکي مختلف هندن تان علم حاصل ڪرڻو پيو. آخر ۾ دارالعلوم حقانيہ اکوڙه ڪٽڪ (ضلع پشاور) مان پڻ حاصل ڪيم. ٽي سال اسلسام آباد مان بہ ديني تعليم حاصل ڪيم. اتي جي نمبر 05 ۾ مدرسو عربيہ اسلام مان پڙهيس. هن مدرسي جو باني محمد يوسف بنوري رحمة الله عليه آهي. ان کان علاوه مدره خدام الدين مان اوائلي تعليمَ حاصل ڪيم، جنهن جو باني حافظ محمد زمرد خان آهي، جيڪو ڳوٺ سليم خان جو رهاڪو آهي.

”قرعت ڪٿي سکيائو؟“

”اها ۽ قرآن کي حفظ ڪرڻ ۽ مولوي عالم جي سند ملتان جي مدرسي سند الفراغت وفاق المدارس مان هاصل ڪيم. ڪراچيءَ مان بہ قرعت حاصل ڪيم. ٻڪرا پڙيءَ ۾ مدرسو انوار اسلام آهي. ان مان سکيس. اتي منهنجو استاد قادري مولانا احسان احمد دانش هو.“

”توهان جا ڪجهہ ٻيا استاد جن ڪان توهان ديني تعليمَ حاصل ڪئي هجي؟“

”مولانا سميع الحق صاحب، مولانا عبدالحليم صاحب، مولانا محمد علي صاحب، عبدالحق صاحب، شيخ محمد حسن جان صاحب ـ اهي منهنجي استتادن مان ڪجهہ آهن، جيڪي هميشہ ياد رهندا ۽ سندن ٿورائتو آهيان، جن علم جهڙي روشنيءَ سان منهنجو اونداهو اندر روشن ڪيو. ان ڪان علاوه قرآن جو تفسير مولانا غلام الله خان صاحب راجا بازار واري وٽ پڙهيس“

”حافظ خليل الرحمان صاحب! ڪي اهڙا نيڪ ماڻهو ٻڌايو جيڪي هن وقت ڪراچيءَ ۾ رهندا هجن. جن ڪان ڪو چاهي تہ دين ايمان جون ڳالهيون ٻڌي پنهنجو پاڻَ کي صحيح راهہ تي آڻي سگهي؟“

”ڪراچيءَ ۾ هن وقت ڪيترائي وڏا مولوي رهن ٿا، جن مان ڪجهہ هي آهن: مولانا محمد تقي عثمان، مولانا سليم الله خان صاحب، مولانا اسوند يار خان، مفتي ولي حسن صاحب ۽ مفتي احمد رحمان، وغيره.“

پاڪستان مسجد جو هي نئون حافظ خليل الرحمان صاحب ٻن سالن جي لاءِ هتي جي حڪومت سڏائڻ تي اپريل 1986ع ۾ هتي آيو آهي. ڪائنس ٿوري دير هن ملڪ بابت سندس تاثر معلوم ڪندو رهيس. تيسين هتي ج و هڪ جماعتي ٻاهران چانهہ وٺي آيو، جيڪا پيئڻ بعد ڪائنس موڪلائي تنڪو عبدالرحمان روڊ تي Hankyu ڊپارٽمينٽ ۾ آيس. جتان ڪجهہ دير گهربل سامان وٺندو رهيس. ساڍا اٺ ٿيڻ وارا هئا سو فوٽوگرافر ڏي موٽيس، جيئن متان دڪان بند نہ ٿي وڃي.

دڪان ۾ ڪو بہ گراهڪ نہ هو. ڪنڊ ۾ رکيل فوٽو اسٽيشن مشين متان هيءَ ”مسز تان“ جهڪيو ٻيني هئي. پگهر ۾ سجو شل هئي ۽ آخري صفحن تائين اچي پهتي هئي. منهنجي ٻيني اهي پورا ڪري، ڪاٺ جي گولن واري بورڊ Abascus کي ڪٽي چئن سينٽن جي اگهہ سان حساب ڪرڻ لڳي، پر پوءِ نيٺ ٽن سينٽن تي راضي ٿي ويئي.

”ويري گڊ! تو مان اها ئي اميد هئي.“ مون چيومانس.

”خبر اٿئي هڪ منٽ بہ فرحت نہ ورتي اٿم.“

”انهيءَ محنت ڪري تہ توهان چيني جنهن ملڪ ۾ رهو ٿا ان جي ايڪاناميءَ تي وجو قبضو ڪندا. بهرحال مهرباني. رستي تي جيڪي هي چانهہ وارا ويٺا آهن، چئين تہ انهن مان هڪ گاڏي واري کي تولاءِ چانهہ جو آرڊر ڏيندو وڃان.

”نہ. هاڻ گهر وڃي ماني کائيندس. Sudah Makan تو ماني کاڌي آهي يا نہ؟“

”Belum-Lah اجا نہ.“ مون بہ ملئي ٻان ۾ ئي جواب ڏنو مانس.

Mana Makan? Dikedai Mamak ـ ڪٿي کائيندين؟ ماما جي هوٽل ۾؟“ هن پڇيو.

”Tak Tentu. Mangkin Sana“ (پڪ نہ اٿم. ممڪن آهي اتي ئي.)

ملئي زبان ۾ مکن کي منگکن ۽ کائڻ کي مکن چون ۽ ڏکڻ هندستان کان آيل مسلمان انڊين کي ماماڪ (Mamak) ـ يعني ماما چون. هن ۾ نہ فقط تامل مدراسي پر ملباري، گجراتي، مليالم ـ سڀ مسلمان اچي وڃن ٿا. انڊين مسلمانن جي هوٽل ۾ وڃبو تہ گراهڪن جي رڙ پئي پوندي Saya Mahu Roti Canai Mamak! ماما! مونکي دال روٽي گهرجي. ماما! هڪ ڪوپ چانهہ هڪ ڪوپ ڪافي Mamak! Satu cawan the dan satu cawan kopi.

ملئي زبانَ ۾ ڪجھ اهڙا بہ لفظ آهن، جن جي آخر ۾ يا وچ ۾ K اچي. ٿو پر اچاربو ناهي. جيئن Mamak کي لکبو ماماڪ پڙهبو ماما ڪري. اهڙي طرح Macik کي فقط ماچي اچاريو ـ معنيٰ ماسي. اهڙيءَ طرح Rakyat رعيت، Makjun معجون، Maklum معلوم، Maksyuk معشوق، Makzul مغزول وغيره.

انڊين مسلمان کي ملائيشيا ۾ Kling پڻ سڏجي ٿو. پر اهو لفظ ايترو عام ناهي جيترو ماما. هونءَ ڪيترين جاين انڊين مسلمانن سان پڻ وابستہ آهن، جن مان ڪيترا تہ انگريزن، ڊچن ۽ پورچوگيزن جي ڏينهن ۾ آيا. ڪي ان کان بہ اڳ واپار وڙي لاءِ هتان اچي نڪتا ۽ هميشہ لاءِ رهي پيا. پينانگ جي هڪ پراڻي ۽ مشهور مسجد ڪئپٽن ڪلنگ ۽ ملاڪا جي ساموندي جيٽي تجنگ ڪلنگ اهڙن انڊين مسلمانن جي ياد ڏياسرين ٿيون.

مون واچ ۾ ٽائيم ڏٺو. ساڍا نو ٿي رهيا هئا. فوٽوگرافر جي دڪان جي ٻاهران قطار ۾ ڪيترائي ملئي ۽ انڊونيشي ن گاڏن وارا هئا، جيڪي مختلف شيون ۽ شربت وڪڻي رهيا هئا. ٽريل ڪيلا، مي گورينگ (چهريون سويون)، مختلف ميون جا ڪاتر (هڪ قسم جي فروٽ چاٽ)، مرتباڪ (قيمي ۽ بصر وارا اقراٽا)، چانهہ، ڪافي، شربت روس (گلاب)، شربت بارلي، مچي، اڊانگ چوچو (گانگٽ جا پڪوڙا)، ڪري پاپ (سمبوسا) وغيره Air Tebu (ڳني جي رس) وارو موٽر ۾ ڪمند پيڙي تازي رس ڪڍي رهيو هو. ڪانئس هڪ گلاس وڏي پيتم. هتي بنا وبرف وارو رس جو گلاس سٽ+ سينٽ ۾ ۽ برف وارو ـ جيڪو چمپور (Campor) سڏجي چاليھ سينٽن ۾ ملي. چمپور معنيٰ مليل. ان لفظ جو واهوپ هتي تمام گهڻو ٿئي ٿو. نہ فقط شيون پر ماڻهو بہ چمپور ٻڌڻ ۾ ايندا. ڪنهن جي ماءُ ملئي پيءُ انڊونيشي يا انڊين تہ اهو ٿيو چمپور. بقول هڪ همراهہ جي ملائيشيا سڄو ”چمپور چمپور“ آهي. منجهس ڪيترن ئي ملڪن، قومن، زبانن ۽ مذهبن جا ماڻهو جليل جليل آهن ـ يعني هڪ قسم جي Melting Pot آهي.

هونءَ هتي ڳني جي رس کي ٿڌو ڪرڻ لاءِ ان ۾ برف ملائي چمپور ضرور ڪيو وڃي ٿو. يا هڪ ئي پليٽ ۾ پٽ، ٻوڙ ۽ چٽڻيءَ جون چمپور (مڪسچر) ضرور ملي ٿو. يا برف جي ڪاتر، شربت، سويون ۽ مختلف مٽر ملائي هڪ قسم جو ملئي پيالو ـ جيڪو اي بي سي (Air Batu Campor) سڏجي ٿو، ضرور نظر اچي ٿو، پر جيڪو چمپور، مڪسچر يا ملاوٽ نظر نٿي اچي، اها آهي ڳاڙهن مرچن ۾ سرن جو ٻورو، ڪارين مرين ۾ پپيتي جو ٻج، اٽي ۾ ڪاٺ جو چورو، گيهہ ۾ گريز وغيره ـ جيڪي ملاوتون اسان جهڙن ملڪن لاءِ عذاب ٻڻيون وڃن ـ ۽ جن جي واپرائڻ سان نت نيون بيماريون پيدا ٿيون، اهي هتي ملائيشيا ۾ نہ برابر آهن. هن ملڪ جي اڌ آدمشماري ملئي آهي، جيڪي مسلمان آهن ۽ هتي جا اصل رهاڪو آهن. هلو سائين انهن لاءِ تہ ڪٿي اهو چئجي تہ کين خدا جو خوف آهي ۽ ملڪ جي قانون جو احترام اٿن پر باقي اڌ آدمشماري ـ جن ۾ چيني، هندو، ٻڌ، سک ۽ دهريا اچيو وڃن ٿا اهي بہ اهڙي حرام جي ڪمائيءَ تي لعنت وجهن ٿا. ڪڏهن ڪو ٻار ڪنهن اسڪول جي ڪئنٽين مان پاروتي شيءِ ڪائي رڳو ابڙاڪ ڏيندو آهي تہ يڪدم اخبارن ۾

ريڊيو تي اچي ويندو آهي ته ۽ ان ڪنٽين واري ڪي منهن لڪائڻ لاءِ جاءِ نه ملندي آهي. هو ظالم، قوم جو دشمن، بيماري پيدا ڪندڙ ۽ عوام جي صحت سان کيڏڻ وارو ليکيو ويندو آهي، ٻئي پاسي انڊيا، پاڪستان، سريلنڪا، بنگلاديش جهڙن ملڪن ڏي ڏسو جيڪي وڏيڪ پڙهيل ڳڙهيل، سڌريل سمجهيا وڃن ٿا ـ انهن ۾ چا ٿي رهيو آهي. اتي هر شيءِ ۾ ملاوت جو اچي ويئي آهي. نج ۽ خالص شيءِ جو تصور ۽ موجودگي ايڏي محال چو ٿي ويئي آهي جو زهر به نج نٿو ملي.

مجيون ٿا ته اسان جي ملڪن پنيان پراڻي تهذيب آهي. پنج هزار ڇهه هزار سالَ پراڻي. اسان جي وڏن جي سڌريل هجڻ جون نشانيون موهن جي دڙي، ٽيڪسيلا ۽ الورا اجنتا جي غارن مان صاف ظاهر آهن. سڄي دنيا مڃي ٿي. موهن جي دڙي جون سڌيون گهٽيون، گٽر سسٽم، صفائي سٿائي بلڪل اهو ڏيکاري ٿي ته صفائي سٺا جا اهي معيار جيڪي يورپ، آمريڪا ۽ جپان هاڻ وڃي حاصل ڪيا آهن، اسان وٽ پنج هزار سالَ اڳ هئا ـ بلڪل صحيح آهي. پر هاڻ اهو سوچي افسوس ٿئي ٿو ۽ ڏارين ملڪن جا ماڻهو به اسان تي چترون ڪن ٿا ۽ خبردار رهن ٿا. هڪ ملئي شاگرد کي ماءُ نصيحت ڪري ٿي ته ابا لنڊن ويندي ڪراچي ايئرپورٽ تي جيڪي ٽي چار ڪلاڪ ترسڻو پوندئي ان ۾ اتي جي هوٽل يا دڪان تان ڪا شيءِ وٺي نه ڪائجانءِ. اتي بند ٿيل بوتلن مان مکيون نڪتيون آهن. دهلي ۽ مدراس جي ميڊيڪل ڪاليجن ۾ پڙهندڙ ملئي شاگردن جون مائرون نصيحتن ۽ چتائن جي ڊگهي لسٽ ۾ جتي ڪٿي ڪائڻ کان ته منع ڪنديون آهن پر پيئڻ جي پاڻيءَ کان به جهلينديون آهن. ڪولمبو ۽ ڊاڪا کان اڪيلو ڦرن کان وٺي ڌارئين ماڻهوءَ سان ڳالهائڻ کان جهليو ويندو اهي. ملاوت، گندگي، بدبوءِ، چوري، دوکو، مرزيل ڪتا ۽ بيماريون ٻليون، ڪاڪروچ ۽ ڪانگ، منگهڻ ۽ مڇر، سواسريءَ جو اڻڳو بندوبست ۽ هوٽلن ۾ رهائش جي سلامتي ناپيد، تعليم جو ڪريل معيار ۽ آفيس ۾ قدم قدم تي رشوت جو آزار، خالي بوتلن ۽ ڪٽ لڳيل اوزارن واريون اسپتالون ۽ باد فرنگ جهڙيون بيماريون (جيڪي ڪنهن زماني ۾ فقط فرينگين (انگريزن ۽ يورپين) سان وابسته ڪيون وينديون هيون) ۽ پاروتو پاڻي ۽ دونهاتيل هوا ـ اڄ اسان جهڙن ملڪن جي علامت ٿي ويئي آهي. ادهلي وڃو يا ڊاڪا، ڪراچي وڃو ياڪ ڪلڪتو، ڪوه مري وڃو يا لاڙڪاڻي ـ مٿيون شيون توهان جو آڌر ڀاءُ ڪنديون ۽ سرڪاري ٽوئرسٽ ڪاتو ۽ گائيڊ توهان کي پراڻي ۽ سڌريل تهذيب جي لولي ٻڌائي ننڊاڪڙو ڪندا.

بهرحال ڳالهه ملائيشيا جي پئي ه لي جتي ان قسم جي ملاوت ناهي، جيڪا اسان وٽ هلي ٿي. ڪئالا ترنگانو کان ڪئالا ڪنگسار تائين، پاسار پاڊانگ کان جوهر بارو تائين هتي هر شيءِ ـــ اٽي، اناج ۽ رڌ پچاءَ تي تيل کان وٺي مرچ مصالحي تائين نج ملي ٿي. پوءِ ان کي توهان خدا جو خوف سمجهو، ملڪ جي قانونَ جو احترام سمجهو، يا پنهنجي قومَ ۽ ماڻهن لاءِ پيار سمجهو يا لالچ ۽ حرام کائڻ کان نفرت سمجهو ـ بهرحال ڪجهه به سمجهو. هتي جو سيٺ، هتي جو واپاري، هتي جو هوٽل وارو راتو رات پنهنجي قسمت ناهڻ ۽ غريب عوام جي ڊاهڻ لاءِ کير ۾ پاڻي نٿو ملائي. مدي خارج دوائون نٿو وڪڻي. نڌ ڏينهن جي پاروٿي بور ۾ وڏيڪ مصالا وجهي گرم ڪري گراهڪن کي نٿو کارائي.

ملائيشيا ۾ ڪمند تمام گهڻو ٿو ٿئي ۽ تمام صاف ۽ مني جنس جو ۽ پيتو به ايترو وڃي ٿو جو ڳوٺ ڳوٺ . شهر شره جي گهٽيءَ گهٽيءَ ڪمند جي رس وڪڻڻ وارو ضرور ملندو. ۽ هڪَ خيالَ کان ڪوڪا ڪولا سيون اپ، سارسي جهڙن هٽرادو نهيل شربتن کان هي قدرتي شربت چو نه واپرايو وڃي، جڏهن ته هي سستو به آهي ۽ تازو به. هتي جي ماڻهن جي

سواد ۾ شوق کي نظر ۾ رکي ملڪ جي وڏين هوٽلن ۾ به ڏينهون ڏينهن ڪمند جو رس هڪ فئشن ايبل ڊرنڪ ٿيندي وڃي ۾ هاڻي ته مئڪڊنالڊ آمريڪن ڪمپنيءَ به پنهنجي مڙني دڪانن تي Air Tebu (ڪمندَ جي رس) شروع ڪري ڏني آهي.

ڪمند جي رس پيئڻ بعد پنهنجي رهائش واري هوٽل تي آيس. ورتل سامان ۾ فوٽو اسٽيٽ پنا ناهي رکيم. اتي هوٽل واري جو فون آيو.

”صبح جو توهان ڪيڏيءَ مهل ڪار ڪيندائو؟“

”چئي نٿو سگهان. انين نائين بجي ڌاري.“ مون وراڻيومانس.

”ته پوءِ هينئر ئي گاڏي پاسي تي ڪري بيهارجو جيئن صبح جو سوير اڳيان بيٺل ڪار وارو همراهه نڪري وڃي.“

آئون چابي کڻي هيٺ لٿس. هڪَ خيالَ ڪان اهو ڪم هينئر ڪرڻ صهيح هو نه ته صبح جو خبر ناهي ڪنهن وقت هو ننڊ مان اچي اٿاري. جنهن جي گاڏي اڳيان بيٺل هئي، ان جو تعليم کاتي سان واسطو هو. پاڻ ۾ سندس ٻيا ساٿي جوهوربارو کان ميٽنگ اٽينڊ ڪرڻ لاءِ آيا هئا. پاڻ هوٽل ۾ ترسيو هو، باقي ٻين جا ڪوالالمپور ۾ مائٽ هئا، انهن وٽ وڃي ٽڪيا هئا. ڪيس صبح جو سوير انهن کي کڻي ميٽنگ لاءِ پهچڻو هو.

پنهنجي ڪار پاسي تي پارڪ ڪري ماني کائڻ لاءِ ٻاهر نڪتس. پاڪستاني مسجد اڳيان ڪيترائي کاڌي جا اسٽالَ لڳل هئا ـ خاص ڪري ٿائي، انڊين ۽ پاڪستانين جا. دير ٿيڻ ڪري ڪيترا خالي ٿي چڪا هئا پر ٽڏهن به ٻه ٽي کليل هئا. هڪ اسٽال مٿان بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ ۾ چند تاري جو فريم ٽنگيل ڏسي سمجهي ويس ته هيءَ ڪنهن مسلمان جي ئي هوٽل آهي. ڪاٺ جي ٽيبلن مان هڪ جي چوڌاري هڪ ملئي چوڪرو ۽ چوڪري ٻوڙ ماني کائي رهيا هئا. هڪ ٻئي ٽيبل تي چيني فئملي ويٺل هئي، جن پٽ سان مڇيءَ جو ٻوڙ کائي بس ڪيو هو، ج نهن جا چلر ۾ ڪنڊا پليٽ جي ڪندَ تي رکيل هئا ۾ هاڻ ڪافي پي رهيا هئا.

آئون جيئن ئي ير ۾ هڪ ٻي خالي ٽيبل تي وينس ته ٻاجو ڪورنگ (ملئي ڊريس) ۾ ملئي عورت پڇڻ آئي ته ڇا ڪائيندين. ”ٽنگو سيڪاجپ“ (ٿورو ترسجانءِ) مون هٿ جي اشاري سان ٿوري دير ترسڻ لاءِ چيومانس. هوءَ مونکي ڇڏي چيني همراهن جون خالي پليٽون کڻي اسٽال پرسان رکيل پاڻيءَ جي ٽب وٽ ويهي ڌوئڻ لڳي. اسٽال ۾ رکيل ديڳڙن جي قطار پنيان سنهي منهن وارو ڏکهو چوڪرو ڪاغذ جا نئپڪن ويڙهي رهيو هو ۾ هڪ وڏي عمر وارو ٽئي تي ماني پچائي رهيو هو. ٻنهي جي منهن جا نقش نقشا ملئي ماڻهن جهڙا نٿي لڳا. قد ڏکهو ۽ جنهن هوٽل ۾ چپاتي، ڏگڙ، نان يا اقراٺا پچي رهيا هجن. سا پڪ ڪنهن پاڪستانيءَ جي ٿي سگهي ٿي يا اتر هندستاني سک، ڪشميريءَ جي.

آئون پنهنيج ڪرسيءَ تان اُٿي ماني پچائڻ واري همراهه جي ويجهو آيس، جيڪو باقي بچيل اٽي جي آخر ماني ٽئي تي وجهي رهيو هو. مون، هتي جي دستور موجب هڪ هڪ ديڳڙي جو ڍڪ لاهي اندر رڌل ٻوڙ ڏٺو. اڌ ڪان وڌيڪ ديڳڙا خالي هئا جو ڪافي دير تي چڪي هئي. ملائيشيا ۾ هن قسم جا اسٽالَ شامَ جو پنهين ڪان وڍي نائين ڏهين تائين هلن ٿا. ان بعد مالڪ ٽيبل ڪرسيون ويڙهي اندر اسٽال ۾ رکن ۾ ديڳڙا وئن يا پڪ اپ ۾ وجهي گهر روانا ٿي وڃن. جتان ٻئي ڏينهن لاءِ رڌي کڻي اچن. اسٽال واري آخر مان ٽئي مان ڪڍي

باھ وسائي منھنجي پرسان اچي بيٺو. مون کيس قرھين ۽ پٺاڻن جي پاڃي لاءِ چيو، جيڪا ھن ڪاٺ جي ڏوئيءَ سان پليٽ ۾ وڌي. ان دوران مون ڪائنٽر سندس ۽ مالڪ جو نالو پڇيو:

”پاڪستان جو آھيان پر ھاڻي تہ ھتي جو ئي ٿيس، نالو حاجي يونس اٿم. توھان ڪٿي جا آھيو؟“

”آئون بہ پاڪستان جو آھيان.“ مون کيس ٻڌايو.

”اجا پاڪستاني آھيو يا ھن ملڪَ جي قوميت اٿوَ؟“

”اجا تائين تہ پاڪستاني آھيان.“ مون مرڪندي وراڻيو مانس. جيڪا ڳالھ کيس شايد ٿوري ٿوڪ طور لڳي يا ھن پنھنجي ئي خيالن ۾، پليٽ ۾ ٻوڙ وجھندي وراڻيو:

”بس سائين اسان تہ ھتي جا ئي ٿي وياسين. 1930ع ۾ آئون ھتي ئي ڄايس ۽ ھاڻ تہ ان کي پنجاھ سالن کان بہ مٿي عرصو ٿي ويو آھي. منھنجو پيءُ 1916ع ۾ ھتي آيو ھو ۽ پوليس کاتي ۾ ڀرتي اچي ٿيو ھو. رڳو پاڃي ڪائينداءُ. مڇي نہ ڪائينداءُ؟“

”نہ مڇي ڳانگٽ ڪان الرجي ٿيئہ ٿي. جيتوڻيڪ وٽيم ڏاڍي ٿي.“

”ڏاڍي ٻڌايوَ. ھتي ملائيشيا ۾ تہ ساموندي ڪاڏو ڪائڻ لاءِ خبر ناھي ڪٿان ڪٿان تا ماڻھو اچن. توھان ان نعمت ڪان محروم آھيو. ٻيلا ٻيو ڇا ڏيانوَ؟“

”ٻيو تہ ڪجھ تو وٺ بچيو ئي ناھي. ڪڪڙ جو ٻوڙ بہ ناھي، ٻيلا ڳائو گوشت اٿئي؟“

”بس سائين دير ٿي ويئي آھي سڀ کپي ويو آھي. ڪڪڙ جو ٻوڙ ٻھھوم تہ ٻيضن جو ٻوڙ بہ. پر سڀ ھلي ويو. باقي ڳائو مون رڌڻ ڇڏي ڏنو آھي“

”ڇو؟“ مو تعجب مان پڇيو.

”ھونءَ ھتي ٻن قسمن جو بيف (ڳائو گوشت) ھلندو ھو. ھڪ ملائيشيا جي ڍڳين جو تازو ڪنل گوشت جيڪو ڏھن ڊالرن (سٺ رپئي) ڪلو ۽ آسٽريليا کان آيل فرزن (ٿڌو ٿيل) گوشت ـ جيڪو انين ڊالرن ھلي ٿو. پر اھو بہ سنو آھي ۽ پلين ڍڳين جو آھي. پر ھاڻ ڪجھ مھينن کان انڊيا وارن ڳائو گوشت اسان جي ملڪ ملائيشيا ۾ امپورٽ ڪرڻ شروع ڪيو آھي. ھو پنھنجي ملڪ ۾ تہ ڳئون کي کھي رڌي نٿا سگھن سو غير ملڪي ناڻو ڪمائڻ لاءِ ھيڏانھن موڪلڻ شروع ڪيو اٿن. پر افسوس جو سندن ڍڳيون پوڙھيون آھن يا بيمار ۽ ڏٻريون جو گوشت ۾ ٻنھ مزو ناھي. ۽ شايد ان ڪري اھو گوشت فقط پنج ڊالرن ۾ ڪلو ملي ٿو. سستو ھجڻ ڪري اڄڪلھ ھتي جي ھوٽل وارن ججو زور ان گوشت تي آھي. پر منھنجي دل اھڙو گوشت پچائي گراھڪن کي کارائڻ تي نٿي چوي. مانيون گھٽيون ڏيانوَ؟“

”بہ. منھنجي خيالَ ۾ ھتي اوسي پاسي ۾ توھان ئي آھيو جيڪي ماني پچائي ٿو. مونکي بہ پاڪستاني مسجد جي پيش امام ٻڌايو.“

”ھا. اقراتا ۽ نان ٻيا بہ پچائين ٿا. پر ھي سنھڙيون مانيون ـ جنھن کي ملئي ماڻھو بہ چپاتي سڏين تا سي رڳو آئون پچايان ٿو.“

ٻوڙ جي پليٽ مون کنئي، چپاتيون ۽ ھلڪي رنگ جو گلاب جو شربت پاڻ کڻي مون و اري ٽيبل تي رکي منھنجي سامھون تي وينو.

”مونکي پيئڻ لاءِ ٿڌو پاڻي ملي سگھندو؟“

”ها. ها. ضرور. kasi dia gelas air sejuk“

ملئي ڊريس ۾ جيڪا عورت ٽانوَ ڏوئي رهي هئي، ان کي حاجي يونس ٽڏي پاڻيَ جا ٻه گلاسَ آڻڻ لاءِ چيو.

”دراصل هتي اهو فئشن چئجي يا رسم ته هرڪو مانيءَ تي ٻه پاڻيءَ بدران شربت يا چانهه ڪافي پيئي ٿو. ايترو مناڻ ڪائڻ ٻه سنو ناهي ۽ ٻيو ته شربت اج مارڻ بدران ويترا تانگهه وڌائي ٿو.“ حاجي يونس ٻڌايو.

ملئي عورت پاڻي رکيو ته حاجي يونس ڪيس مون بابت ٻڌايو: ”Dia Dari Pakistan“ - هي پاڪستان کان آيل آهي ۽ مونکي ان عورت جي واقفيت ڪرائيندي ٻڌائين ته هوءَ سندس زال آهي ۽ هن جا ماءُ پيءُ هتي جا ملئي آهي.

”توهان کي مون ٻڌايو پئي ته بابو جو ملائيشيا آيو ته وري واپس نه ويو. اسين هتي ئي جاواسين ۽ اسين به تڏهن واپس پنجاب وجي نه سگهياسين. ٻي وڏي لڙائي شروع ٿي ويئي. جپاني ڏوڪيندا اچي هتان نڪتا. انگريزن جون وايون بتال ٿي ويون. اسان نوڪر ماڻهو سمجهه ۾ نه پئي آيو ته ڇا ڪجي. تن ڏينهن ۾ سفر ڪو ائين سولو نه هو. جيسين ڪو جهاز اچي. ان لاءِ پئسو ٿي ڪتو. اسان غريب ماڻهن کي وارو به ڪو ائين سولو نٿي مليو، پهرين اهم ماڻهن پڄڻ جي پئي ڪئي. ملائيشيا مسلمانن جو ملڪ آهي. اسين ڇڙا هئاسين. اڳيان پويان ڪير ڪونه هو. سمجهه ۾ نه پئي آيو ته وطن وجي به ڇا ڪجي، جتي پڻ جنگ جو اولڙو لڏي رهيو هو. هتي ئي ترسي پياسين. پوءِ شادي به هتي ڪئيسين. ٻار ٿيا ۽ وڏا به ٿي ويا. اهو ڇوڪر جيڪو بينو آهي اهو منهنجو ننڍڙو پٽ آهي، ٽي ڏيئون به پٽ اٿم.“

”مائي سني اٽانوَ.“ مون ٻه چار گرهه ڪائيندي چيو، ”پلا هي رڌ پچاءُ - هوٽل جو ڪم ڪيترن سالن کان ڪندا اچو؟“

حاجي صاحب ڪلندي چيو: ”هي ڪم هاڻ شروع ڪيو اٿم. اجا سال به نه ٿيو آهي. هن کان اڳ بئنڪ ۾ چوڪيدار هوس.“

”پوءِ اها نوڪري؟“ مون پڇيومانس.

”ڇڏي ڏن. سائين ٿيو هيئن. توهانکي سڄي ڳالهه ڪري ٻڌايان ٿو. بئنڪ ۾ آئون ٽيهن سالن کان نوڪر هوس. پگهار سنو هو پر مسئلو هر وقت موڪل جو رهيو ٿي. ٻن سالن کان مون کي ٻن ٽن مهينن جي موڪل ڪتي ٿي جو ٻارن کي پاڪستان ونڏي وڃڻ چاهيم ٿي.

چئبو ته مائٽن کي وساريو نه اٽانوَ.“

”بلڪل نه. ٻه پيٽون ۽ پاءُ اٿم. انهن جو اولد آهي. لاهور پرسان هڪ ڳوٺ ۾ رهن ٿا ۽ ٻني ٻاري جو ڪم ڪن ٿا. گهڻن ڏينهن کان پاءُ جي صحت صحيح نٿي رهي ۽ پنهنجي زال ۽ ٻارن کي به پنهنجو ملڪ ڏيکارڻ چاهيم ٿي. سو نيٺ بئنڪ جي نوڪريءَ تان استعيفيٰ ڏنم. رهيل پگهار ۽ هيترن سالن جو فنڊ ملائي مونکي مليا ڪل ٽيهه هزار ڪن ڊالر - يعني پنهنجا ٿيا ٻه لک رپيا ڪن. انهن مان ڪجهه هتي رکي ٻيا ڪٽي ٻارن کي پاڻ سان وني پاڪستان پهتس. هڪ وڏي ڇوڪريءَ جي پاءَ جي پٽ سان شادي ڪرايم. باقي ٻن ننڍن ڏيئن کي قرآن حفظ ڪرڻ تي ويهاريو اٿم. پٽن کي واپس ملائيشيا هلڻ لاءِ چيم ۽ آئون ۽ زال ماشاءَ الله

حج ڪري هتي پهتاسني. نوڪري تہ ويئي هلي. پيٽ گذر لاءِ ڪجهہ تہ ڪرڻو پوندو. پوءِ جيڪي پئسا هتي چڏي ويو هوس تنهن مان هي اسٽال، ديڳڙا ۽ ٿانوَ ورتا اٿم. هاڻ آئون ۽ زال صبح جو پاڃي پيتي وٺي گهر ۾ رڌ پچاءُ ڪريون ۽ شامَ جو گاڏيءِ ۾ سامان رکي هتي وڪڻڻ لاءِ اچون. اتو گهران ڳوهي ايندا آهيون ۽ پوءِ گرم گرم ماني هتي اچي پچايان. ملئي توڙي چينين کي هونءَ ئي گهر کان ٻاهر کائڻ جي گهڻي عادت آهي سو ٻين سان گڏ منهنجو هي هٽڙو پڻ سنو پيو هلي."

اتي پاسي واري گهٽيءَ کان ڪرامت سپر مارڪيٽ جي ڪنڊ وٽان ڇهہ ست ملئي ڇوڪريون ۽ ڇوڪرا عجيب فئشن اڌ اوگهڙ وارن ڪپڙن ۾، نچندا ٽپندا، هڪ ٻئي سان چرچا ڪندا، اسان جي پرسان لنگهي ويا. ڇوڪرين جي منهن تي گهاٽي ميڪ اپ جو تهہ چڙهيل هو ۽ ٻنهي ڌرين جي وارن جون ڪجهہ چڳون، اڄڪلهہ جي فئشن مطابق رنگيل هيون. هتي جي مشهور ٽينس رانديگر مصبون صديق ۽ ڪائٽي داتو شيخ کي ڏسي ٻين بہ هي فئشن شروع ڪيو آهي. ۽ اهي وري انگلينڊ ۽ فرانس ۾ رهي موٽڻ وقت اها نواڻ هتي ڪٽيآيا آهن. اسان کين گهوري ڏٺو تہ هڪ ٻن پنهنجي چيلهہ کي لوڏو ڏيئي Disni aku menanti ملئي گانو جو ٿلهہ ڳائي سيٽي وڄائي.

جڏهن پري، ڪوالالمپور انٽرنيشنل هوٽل ڏي هليا ويا تہ حاجي يونس ڳالهايو:

"تي وي ڏسي ڏسي هاڻ هن ملڪ جي نوجوانن جو بہ خانو خراب ٿي ويو آهي. نہ تہ هي ملئي اهڙا اڍنگا ڪپڙا ۽ حرڪتون هرگز نہ ڪندا آهن."

"اهو ئي آئون سوچي رهيو آهيان. هي سڀ ڪجهہ سال ٻن کان معاملو بدلجڻ شروع ٿيو آهي." مون کيس ڪلندي چيو، "خبر اٿانوَ حاجي صاحب! آئون ڪتابن ۽ اخبارن لاءِ سفرناما پڻ لکندو آهيان. پنج ڇهہ سالَ اڳ جيڪي ڪجهہ هتي جي ماڻهن ۽ هن ملڪَ لاءِ لکيو آهي ان جا پڙهندڙ اڄ جيڪڏهن هي وقاءُ اچي ڏسن تہ مونکي موچڙا هڻن تہ مون ڪوڙ لکيو آهي. هتي تہ ڪجهہ ٻيو ئي نمونو هلي پيو ـ خاص ڪري ڪوالالمپور ۾."

"ها سائين! هي سڀ ڪم هاڻ وڌندا وڃن. سنگاپور وارن کي ڏسي ملائيشيا جا چيني ماڊرن ٿين ٿا ۽ انهن کي ڏسي هي اسان جا ملئي پڻ."

"پر حاجي صاحب اها ڳالهہ آهي تہ هي چند مثال آهن نہ تہ هتي جي گهڻائي اڃا بہ باادب، بافضيلت ۽ پراڻن قدرن ۽ ڳالهين کي مڃڻ واري آهي. ۽ هي چند مثال بہ شهرن ۾ نظر اچن نہ تہ ڳوٺن ۾ ـ خاص ڪري جنهن پاسي آئون رهان ٿو، هن ملڪ جا نوجوان سڀ ڪجهہ هوندي بہ شوبازي ۽ ٽرڙپائي کان پاسو ڪن ٿا. هو تعليم ۽ ملڪ جي نالي روسن ڪرڻلاءِ پاڻ پتوڙين ٿا."

ٿوري دير ماني کائڻ بعد حاجي صاحب کان مون پڇيو: "سائين ڀلا توهان وٽ ڪهڙا گراهڪ اچن ٿا؟"

"هر قسم جا. ملئي اچن ٿا. چيني اچن ٿا. ويندي يورپين ٽوئرسٽ اچيو نڪرن. پاڪستاني هن پاسي اچي ٿو تہ اهو بہ پهرين هتي اچي ٿو. خبر اٿانوَ پهرين هتي جا ماڻهو اسان جي ماني نہ کائيندا هئا پر هاڻ هنن کي ڏاڍي وڻي ٿي. اهو ان ڪري جو پاڻ جيڪو ٻوڙ رڌيون ٿا ان جو مرچ مصالو چڱيءَ طرح پچي پوءِ لاهيون ٿا. ٻين وانگر نہ جيڪي اڌ ڪچو اڌ

پڪو لاهيو وٺن، پوءِ ان مان گرم مصالي جي ڏپ پيئي اچي ۽ اهو ڪاڏو پيٽ ۾ به سور ڪري ٿو.“

پر وارن ٽيبلن تي ملئي ۽ چيني همراهه ڪڏهن ڪو وجي چڪا هئا. حاجي يونس جي زال ۽ پٽ هاڻ خالي ديڳڙا پنهنجي گاڏيءَ ۾ رکي گهر موٽڻ جي تياريءَ ۾ هئا. مون به هٿ ڏوئي مانيءَ جو بل به ڊالر ٽيهه سينٽ ڏيئي حاجي صاحب کان موڪلايو.

ڪوالالمپور اندر

هن مهانگائيءَ واري دور ۾ دنيا جي جن چند شهرن وڏي ترقي ڪئي آهي، ڪوالالمپور پڻ انهن مان هڪ آهي.

شهرن جي تواريخ ۾ جتي هزارها سالَ پراڻا شهر پيا آهن اتي ڪوالالمپور ڪو گهڻو پراڻو شهر ناهي. سؤ سوا سؤ سال کن اڳ ته هن شهر جي نالي کان هن تر جا ماڻهو به گهڻو واقف نه هئا. ڪوالالمپور کان وڏيکَ جهونو شهر ته ڪلانگ (Kalang) آهيم، جيڪو ٽيهارو کن ڪلوميٽرن اتر ۾ سمنڊ جي ڪناري تي آهي اڄ به بندرگاهه جا ڪم سرانجام ڏئي ٿو. ڪوالالمپور سمنڊ جي ڪناري تي هجڻ بدران ڪلانگ ۽ گومباڪ (Gombak) ندين جي سنگم تي آهي.

هونءَ ته دنيا جا پراڻا شهر ۽ تهذيبون ندين جي ڪناري تي ئي موجود آهن ڇو جو ڌجيءَ جي جياپي لاءِ انسان لاءِ پاڻيضروري آهي. پر ملائيشيا جون هي نديون اها اهميت نٿيون رکن، جيڪا گنگا جمنا، سنڌوندي، ڪرناڦلي ۽ اروادي رکن ٿيون ڇو جو ملائيشيا جي ماڻهن کي الله جي فضل سان پاڻيءَ جي ڪا به کوٽ ناهي. ٻارهوئي جتي ڪٿي مينهن پيو وسي ۽ ملائيشيا ۾ نه ماڻهو وهٽ ۽ نه ٻني ٻارو اڃ مري ٿو. بقول ملاڪا جي هوٽل واري جي ته پاڻي اسڪاءِ جيوس (آسماني رس) آهي، جنهن تي سنڌن ڪو خرچ ناهي. قدرت طرفان اها ڪين گهر وينِي ملي ٿي. ۽ ڪوالالمپور جو سره پاڻيءَ جي موجودگي ڪري نه پر پٽين جي ڪاٽين ڪري هتي ٻڌو ويو. جنهن هنڌ تي ڪوالالمپور جو پراڻو شهر ـ ائمپنگ وارو علائقو آهي اتي ڪنهن زماني ۾ ٽين جا وڏا ذخيرا هئا. جن کي کولٽي ڪيڻ لاءِ پري پري کان ماڻهو اچڻ لڳا. کوٽائي لاءِ مزورن جي کوٽ ٿي پيئي ته چين جهڙي ڏورانهين ملڪ کان سٽن جا سٽا چيني مزدورن جا ڪم لاءِ ملايا ۾ اچڻ لڳا. مٿيون نديون جيڪڏهن ٿورو گهڻو ڪم آيون ٿي ته آمدورفت لاءِ ـ سو به فقط ٽن ڏينهن ۾. باقي پيئڻ لاءِ اڄ به سنڌن پاڻي صاف ناهي. ڪلانگ ندي، جنهن سان جوڙ ڪرڻ کان اڳ گو مبارڪ ندي به ملي ٿي، سڄي گپ سان پريل آهي. ان گپ جو ئي ڪري هن شهر تي ”ڪوالالمپور“ نالو پيو. ملئي زبان ۾ گپ کي Lumpur سڏجي ٿو. ۽ Kuala (ڪئلا يا ڪوالا) معنيٰ ”نديءَ جو منهن“. بهرحال ٽين ۾ ايڏي وڏي ڪشش هئي جو هڪ ٻئي پويان ماڻهن جا قافلا هتي گڏ ٿيندا ويا. مالڪ سيٺ، ڪمدار ڪامورا، مزدور مددگار، ڪمي ڪاسبي ـ ڏينهون ڏينهن سندن تعداد وڌندو ئي ويو. ۽ اُتندي ئي هن شهر ۾ وڌڻ ويجهڻ لاءِ اهڙا ته پڪا اهڃاڻ ڏنا جو ٽن ڏينهن جو انگريز حاڪم ـ جنهن هن رياست سلنگور جي گادي ڪئلانگ شهر ۾ ناهي رکي هئي، تنهن کي اتان پٽرائي ڪوالالمپور ۾ آڻڻ جو سوچڻو پيو.

نيٺ 1880ع ۾ برٽش ريزيڊنٽ (بلوم گيلڊ ڊگلس) ڪلانگ شهر مان مڙيئي آفيسون پٽرائي ڪوالالمپور ۾ ان جاءِ تي اچي پختيون ڪيون، جتي هينئر پدانگ (Padang) آهي. پوليس بئرڪون ۽ ڪجهه گهر ”بڪت امان“ تي ٺهرايا ويا، جنهن جي پٺيان سلنگور ڪلب آهي. جتي هينئر پرائيم منسٽر جو ڊپارٽمينٽ آهي اتي ريزيڊنسي آفيس آندي ويئي. خرچ بچائڻ لاءِ ڪلانگ واري آفيس جو هڪ هڪ تختو ۽ دري دروازو پٽرائي ڪوالالمپور آندو ويو. هاڻ جيتوڻيڪ ان آفيس کي وڏو ڪيو ويو آهي پر تڏهن ڇگي ننڍڙي هئي ۽ جنهن ۾ هڪڙو ئي انگريز بهادر ڪامورو رهندو هو، جيڪو سڄي رياست جو والي سمجهيو ويو ٿي.

برٽش ريزخيڊنگٽ ڊگلس لاءِ چيو وڃي ٿو تہ ايترو همت ۽ پڙتائيءَ وارو نہ هو. 1882ع ۾ سوينٽنهام نالي هڪ جوان ۽ همت وارو انگريز آيو، تنهن پنجن سالن اندر هن شهر ڪوالالمپور کي اَيڏو صاف سٿرو ڪرايو ۽ وڏيڪَ ناهيو جوڙيو جو انهن ڏينهن ۾ هن شهر لاءِ چيو ويندو تہ:

"Kuala Lumpur is the Neatest and Prettiest Chinese and Malays Town."

تن ڏينهن ۾ يپ ـ آه ـ لوئا (Yap - Ah - Loy) نالي هڪ چيني همراهہ ڪئپٽن چينا هوندو هو. يعني هڪ قسم جو ميئر. چيو وڃي ٿو تہ هن، شهر جي سڌاري ۽ واڌاري لاءِ ڪافي ڪم ڪيو. هو مارڪيٽ اسٽريٽ تي هڪ وڏي گهر ۾ رهندو هو. جتي هينئر هانگ ڪانگ شنگهائي بئنڪ آهي.

مارڪيٽ اسٽريٽ اڄڪلهہ "پاسار بسار اسٽريٽ" سڏجي ٿي. هن هڪ وڏو چيني م ندر پڻ ٺهرايو جنهن جو نالو "زي ـ يا" (Sze-Ya) ٽيمپل آهي، جنهن جي چوڌاري اڄڪلهہ جالان بندر ۽ لبوح پودو وارا دڪان آهن. (ملئي زبان ۾ جالان معنيٰ رستو يا شاهراهہ ۽ لبوح معنيٰ گهٽي.)

ڪئپٽن چينا جي گهر جي سامهون جيڪا مارڪيٽ هئي اتي رات جو ڪاٽين جا مالڪ ۽ انهن ۾ ڪم ڪندڙ چيني همراهہ ڪوتائيءَ مان ڪمايل ناڻي تي جوا اچي کيڏندا هئا. سهڻن گهرن کان علاوه سادا ۽ غريباڻا گهر پڻ جام هئا. ڪاٽين ۾ ڪم ڪندڙ مزدورن کان علاوه گاڏا ۽ بار کهڻ وارا چيني م زور، لوهار، واڍا، گاڏن ۽ خومچن وارا، ڏيا ٻارڻ وارا ـ جيڪي رات جو ڏيئي ۾ تيل وجهي ٻاريندا هئا، ان کان علاوه رنڍين جو گهٽو گهاٽيتو هو. تي سؤ کن رنڍين جي رهائش جو بندوبست تہ ڪئپٽن چينا يپ ـ آه طرفان ٿيل هو. اڌ شهر جو تہ مالڪ ئي پاڻ هوندو هو.

انهن ڏينهن جو شهر واريون گهٽيون اڄ بہ ساڳيون ئي وڙ وڪڙن واريون آهن. فقط دڪان نوان ۽ سهٽا ٿيندا رهن ٿا. 1886ع ۾ اٽڪل ٻتيهہ ڪلوميٽر ڪلانگ کان ڪوالالمپور جي جالان چينگ لاڪ تائين ريلوي لائين وڇائي وئي ۽ اتي ئي پهرين اسٽيشن ناهي وئي. ان کان پهرين هڪ سال اڳ (1885ع) ۾ تيرهن کن ڪلوميٽرن جي ريلوي لائين تائيپنگ کان پورٽ ويلڊ تائين وڇائي وئي هئي. اڄ جهاز، فيرين، بس موٽر ڪارن هوندي بہ ملائيشيا جي ريلوي (Keretapi Tanah Melayu ڪي. ٽي. ايم) سواريءَ جو اهم ۽ آرامده ذريعو آهي.

اڄ جو مشهور سلينگور ڪلب 1884ع ۾ هڪ ڪاٺ جي بہ ماڙ بنگلي ۾ کوليو ويو هو. پوءِ چوڌاري پکڙيل دلدل واري زمين کي مٽيءَ سان پري ڪرڪيٽ جو گرائونڊ ناهيو ويو، جيڪو پوليس پريڊ گرائونڊ طور پڻ استعمال ٿيندو هو.

1887ع ۾ پدانگ (Padang) واري پسگردائيءَ ۾ ڪوالالمپور جي پهرين پوسٽ آفيس کولي وئي ۽ اتي ئي سينٽ ميري وارو چرچ ناهيو ويو. (رومن ڪئٿولڪ عيسائين جو "سينٽ جان گرجا گهر" 882 ۾ بکٽ ناناس تي ٺهي چڪو هو.)

پاڊانگ (ملئي لفظ. معنيٰ ميدان) جالان راجا تي آهي، جتي هر سال ملائيشيا جي آزاديءَ وارن ڏينهن ـ 31 آگسٽ تي پريڊ، رانديون ۽ ٻيون خوشيون م لهايون وڃن ٿيون. پاڊانگ ۽ سلينگور ڪلب جي سامهون ڳاڙهين ۽ اڇين پٿين واري مغل نموني جي سلطان عبدالصمد بلڊنگ آهي، جيڪا آرڪيٽيڪٽ ۽ مغرب ۽ مشرق جو ڄڻ ميلاپ آهي. ٽورو ئي

اڳتي سٽي هال جي عمارت اهي، جيڪا 1896ع ڌاري ٺاهي ويئي هئي. اها پڻ جيتوڻيڪ مشرقي نموني جي آهي پر ساڳي وقت ان مان لنڊن جي ايڊورڊين عمارتن جو پڻ هڳاءُ اچي ٿو.

ڪوالالمپور ــ يا K.L (جيئن عام طرح سان هي شهر سڏجي ٿو)، ان ۾ هڪ ٽوئرسٽ کي وقت هجي ته اهي مٿيون تواريخي شيون ضرور ڏسي، جيڪي شهر جي وچ ۾ ئي آهن.

پاڊانگ کان ٿورو اڳيان جالان تن پيراق اچي ٿو، جتي انفارميشن بلڊنگ جي عمارت لتاڙڻ بعد مسجد جامي آهي. بئي شيون عمارت سازيءَ جي لحاظ کان ڏسڻ وٽان آهن. هيءَ پراڻي مسجد ان هنڌ تي آهي، جتي گومباڪ ۽ ڪلانگ نديون هڪ ٻئي سان مليون هڪ ٿيو وڃن ۽ جتان ڪي. ايل جو شهر وڌڻ شروع ٿيو هو. هن ٽڪري ۾ اجا تائين ڪيترين ئي پراڻيون عمارتون ـ گهر ۽ دڪان نظر ايندا جن مان چيني ملئي ۽ انگريزي آرٽ جا نمونا صاف ظاهر ٿين ٿا.

مسجد جامي کان پوءِ جالان ملايو ويجهو ئي آهي جيڪو نالي مان ته لڳي ٿو ته ان تي ملئي گهڻا هوندا پر حقيقت ۾ اتي انڊين آهن ـ گهڻو تعداد ڏکڻ هندستانين جو آهي ان بعد گجراتي، سک، سنڌين جا دڪان پڻ آهن. جيئنسنگاپور جي سرنگون روڊ کي ننڍڙو انڊيا سڏيو وڃي ٿو، تيئن ڪوالالمپور جو هي علائقو ننڍرو انڊيا سڏ سگهجي ٿو. ڪارا ڪارا مدراسي ڪير جهڙين اڃين گوڏين ۾ پهراڻن ۾ پان چٻاڙيندا، ڳاڙهيون ڦڪيون اڇليندا نظر ايندا. دڪانن تي مڌايون، چوڙيون، ماچ مصالا، هندستاني رسالا ڪتابَ ۽ هندو ڌرم جي ديوتائن وارا ڪئلينڊر، اسٽيل ۽ پتل جا ٿانوَ، چمڪ واريون ساڙهيون ۽ گوڏيون ۽ گلن جا هار نظر انيدا. منائيءَ ۾ لڏون، برفي ۽ جليبي، ۽ چهر ۾ سنها ڳانا (مُرڪو) ۽ ٻجيا (وادي) شيشي جي ڪٻٽن ۾ گول ٿالهن ۾ رکيل هوندا.

ٿورو پنيان ڪوالالمپور جي هڪ ٻي مشهور مسجد ـ مسجد انڊيا پڻ آهي، جيڪا هندستان جي مسلمانن ٺهرائي ۽ انڊيا جي ايمبسي به اتي ئي آهي. سو ٻئي ڪنهن ملڪ جو هن پاسي اچي يا نه پر هندستان جو ضرور ايندو. منائي وٺڻ، ايمبسيءَ جي ڪم، جمعي نماز پڙهڻ يا ڪنهن مائٽ جو هندستان کان ڪٽي آيل خط مالڪن کي پهچائڻ لاءِ.

اڄ جي جالان پيٽالنگ، جالان سلطان ۽ جالان بندر تي ڪوالالمپور جو چائنا ٽائون ڏسڻ وٽان آهي ـ جيڪو ڪافي پراڻو، سوڙهو ۽ پيچيدو علائقو آهي. ان جالان بندر تي ئي Sze-Ya مندر آهي جنهن جو ذڪر مٿي تي چڪو آهي. ان مندر جي ٻاهرين خوبي ۽ اندر چيني تائو ڌرمر (Taoist) جي پوئلڳن کي اگربتيون ۽ ڪوڙا نوٽ ساڙي عبادت ڪندو ڏسي سگهجي ٿو. ساڳي روڊ تي ٻي ڪنڊ تي ”سري ماريا مان“ هندو مندر آهي، جتي هندو پوڄاري نظر ايندا. هي مندر 1873ع ۾ ٺهيو. مندر جو گوپر (دروازي مٿان وڏيل پت جنهن تي ڪيترائي رنگين بت رکيل ٿين ٿا). اينڊڙ ويندڙ جو ڏيان ڇڪائي ٿو ۽ ولايت کان آيل ماڻهو ان اڳيان ڪئميرائون جهلي فوٽو ڪڍڻ ۾ مشغول نظر اچن ٿا.

ڪي. ايل ۾ جالان مئدان تئانڪو (Medan-Tuanku) تي هڪ پراڻي عمارت وسما لوڪ آهي. (ملئي زبان ۾ جاءِ کي بنگونان چئجي ٿو ۽ تمام وڏي جاءِ، عمارت يا ڪامپليڪس کي Wisma چئجي ٿو) وسما لوڪ 1884ع ۾ هڪ چيني همراهه چيئو ـ آه ـ ييوڪ (Cheow-Ah-Yeok) ٺهرايو، جيڪو پراڻي ڪي. ايل کي ٺاهڻ واري ڪئپٽن چينا يپ جو ويجهو دوست هو. (1892ع ۾ سندس مرڻ بعد ڪوالالمپور جي هڪ عرب پٽيءَ چينيءَ ـ مسٽر لوڪ ييئوءَ

(Loke-Yew) ان کي خريد ڪري ان ۾ وڏيڪ تبديليون ۽ مرمت ڪرائي، جيڪا ٻارهن سال هلندي رهي). هيءَ بلڊنگ ـ وسما لوڪ يا لوڪ ـ هائوس، ڪوالالمپور شهر جي پهري عمارت آهي، جيڪا سيمنٽ ۽ سرن مان نهي. مسٽر لوڪ جي فئملي هن عمارت ۾ 1930ع تائين رهي. ان بعد هي گهر خالي رهيو. وچ ۾ جپانين جي قبضي ۾ رهيو ۽ وري انگريزن جي اچڻ تي هن گهر ۾ چيني اسڪول کليو ۽ ان بعد پوليس جي اسپيشل برانچ جو اسڪول. 1982ع کان هيءَ عمارت وري خالي پيئي آهي.

ٻيون عمارتون جيڪي پراڻن ڏينهن جي ياد ڏيارين ٿيون. انهن مان هڪ ٻاڪ ـ هائوس (Bok-House) پڻ آهي، جيڪو ائمپنگ روڊ تي آهي ۽ ويجهڙائيءَ ۾ هن عمارت ۾ ٿوري تبديلي ڪري Le cfoq dor نالي ريسٽورينٽ ٺاهي ويئي آهي.

ڪجهه ڏينهن اڳ ڪوالالمپور ۾ باتو روڊ جا ست سال ملهايا ويا. باتو روڊ انگريزن جي دور جو نهيل رسوت آهعي ۽ چيو وڃي ٿو ته ڪوالالمپور جو هي پهريون رستو آهي، جيڪو پٿرن سان پڪو ڪيو ويو هو ۽ شايد ان ڪري هن رستي جو نالو باتو روڊ پئجي ويو. ملئي زبان ۾ باتو (Batu) معنيٰ پٿر. ۽ هي رستو پڪو ٺيڪ تي ظهار آهي هن رستي کي ماٺهو پٿرن وارو رستو يعني Jalan Batu سڏڻ لڳا. ملايا جي آزاديءَ بعد هن رستي جو نالو بدلائي هن ملڪ جي پهرين پرائيم منسٽر تنڪو عبدالرحمان نالي رکيو ويو. ۽ هن روڊ کي ڪجهه وڌايو پڻ ويو آهي نه ته اصلي باتو روڊ جالان مائونٽ بٽڻ (جيڪو هاڻ جالان تن پيراق سڏجي ٿو) کان وٺ+ي جالان ڪئمپ بيل (جيڪو هاڻ جالان ڈانگ وانگي Dang Wangi سڏجي ٿو) تائين هو.

پراڻي باتو روڊ وارين عمارتن ۾ ڪيتري ئي ردوبدل اچي ويئي آهي، پر پراڻي دور جون ٻه عمارتون اجا به ساڳي روپ ۾ آهن. هڪ ڪئٿي آرگنائيزيشن جي اوڊين سئنيما ۽ ٻي ڪوليسيم (Colisum) سئنيما ۽ ڪيفي جيڪا 1921ع ۾ نهي. تن ڏينهن ۾ پڻ اهي عمارتون هن روڊ جون اهن نشانيون هيون چو جو ٻيا سڀ دڪان ۽ گهر هنن جي مقابلي ۾ ننڍا هئا.

تن ڏينهن ۾ جيتوڻيڪ رابن سن ۽ وائيٽ ويز (White ways) اعليٰ شين جا دڪان سمجهيا ويندا هئا پر تڏهن به عوام ۾ باتو روڊ ۽ مسجد انڊيا روڊ وارا دڪان گهڻو مشهور هئا. رابن سن دڪان پوءِ بند ٿي ويو، ان جي جاءِ تي اڄڪلهه يونائيٽيڊ ايشين بئنڪ جا هيڊ ڪوارٽر آهن. وائيٽ ويز جي پر ۾ هڪ سک جو دڪان گيان سنگهه نالي پڻ هتي جو اهم شاپنگ سينٽر رهيو آهي. سماجي گڏجاڻين ۽ اعليٰ درجي جي فنڪشن لاءِ هتي جي لي وانگ ڪي (Lee Wong Kee) هوٽل پڻ خاص سمجهي وڃ ٿي، جيڪا فقط ٽيهارو سال ڪن اڳ کلي آهي.

باتو روڊ (هاڻوڪي تنڪو عبدالرحمان روڊ) تي ڪجهه ٻيا به اهم ۽ تواريخي دڪان آهن. هڪ ته "P.H Hendry" نالي زيورات جو دڪان آهي. هي دڪان باتو روڊ تي 1920ع ۾ کليو. ان کان اڳ پاسي واري رستي جالان ملايو تي "سلوني بيڪري" نالي هو جتي زيورات کان علاوه ڊبل روٽي ۽ سلوني چانهه پڻ وڪامي ويندي هئي.

هينڊري جي دڪان کان علاوه گلوب سلڪ اسٽور نالي هڪ سنڌيءَ جو دڪان پڻ هن رستي تي مشهور آهي. گلوب سلڪ اسٽور مسٽر تيرٿ داس جيناند اڄ کان پنجاهه سالَ ڪن اڳ پهرين سيگامٽ شهر ۾ کوليو. ان بعد اتي بند ڪري ڪوالالمپور جي هن رستي ـ جالان

تنڪو عبدالرحمان تي آندو. پاڻ 1972ع ۾ سٺ سالن جي ڄمار ۾ اسنتا اسپتال ۾ گذاري ويو. اڄڪلهه سندس اڪيلو پٽ تان سري ڪشو سڄو ڪاروبار هلائي ٿو.

انهن پراٽين شين سان گڏ جيڪڏهن اڄ جو ماڊرن ڪوالالمپور ڏسڻو آهي تہ پوءِ ان لاءِ جالان بڪت ـ بنتانگ ۽ جالان سلطان اسماعيل ڏي رُخ رکڻ ضروري آهي. جتي اڄ جي دنيا جون ماڊرن هوٽلون ۽ فئشنبل دڪان ۽ ڊپارٽمينٽل اسٽور آهن. ڊسڪوٽي ۽ ڪلب آهن. وڏيون ۽ سهٽيون آفيسون ۽ انهن اڳيان بيٺل نون ماڊلن جون مهنگيون ڪارون ۽ فئشنبل پوشاڪن ۾ ماڻهو آهن.

ڪوالالمپور کان ٻاهر

ڪوالالمپرو ۾ جيڪڏهن توهان هڪ يا ٻن ڏينهن لاءِ آيل آهيو ته پوءِ شهر ۾ ان جون مختلف گهٽيون، دڪان ۽ عمارتون ڏسڻ ۾ ئي توهن جو چڱو وقت گذري ويندو. پر جي گهڻن ڏينهن لاءِ آيل آهيو يا سهر اڳهين ڏٺل اٿوَ ته پوءِ شهر کان ٻاهر ويهه پنجويهه ميلن جي دائري ۾ ڪيتيريون ئي توهان جي لاءِ نواڻ ۽ تفريح پيدا ڪري سگهن ٿيون. پوءِ جي ٻارن سان آهيو ته Negra-Zoo جهڙي چڙيا گهر ۾ ئي سجو ڏينهن گذاري سگهو ٿا. هني مون تي آيلآهيو ته گئنتن هاءِ لئنڊ جهڙي سهٽي ۽ جابلو جاءِ هتي ٻي نه ملندي. جوئا جا شوقين پڻ هتي نظر اچن ٿا جو هن ريجن جو وڏو Casino (جوئا خانو) هتي آهي. دوستن سان پڪنڪ ملهائڻ جي موڊ ۾ آهيو ته ٿورو پري سمنڊ ۾ پکڙيل مختلف ٻيٽن: ڪئري آئيلينڊ، پلاءُ ڪيتام (Ketam) وغيره مان ڪنهن تي فيري يا ٻيڙيءَ ذريعي وڃڻ بهتر ٿيندو جي تنهائي پسند، شاعر طبيعت يا قدرتي شين ۾ دلچسپي رکو ٿا ته پوءِ ٽيمپلر پارڪ ڏي ئي رُخ رکڻ ۾ عافيت آهي. اهي مڙيئي شيون شهر کان پريرو آهن. جن کي ڏسڻ کان عام ٽوئرسٽ ته محروم رهي ٿو پر مشغول زندگي ڪري ڪوالالمپور جا شهري پڻ. جيئن ڪراچيءَ جي مشغول ماڻهن، ويجهو هوندي به ٻنيور، مڪلي يا منگهو پير جهڙا اهم ۽ تواريخي هنڌ نه ڏٺا هوندا.

ڪوالالمپور ساموندي ڪناري وارو شهر ناهي. ان ڪري بندرگاهه جا فرض ساموندي ڪناري وارو ٻيو وارو شهر ڪلانگ ادا ڪري ٿو. انگريزن جي ڏينهن ۾ پورٽ ڪلانگ جو نالو بدلائي انگريز آفيسر جي نالي "پورٽ ڳ سويٽنهام" رکيو ويو هو. جيڪو هاڻ وري سڳاي پراڻي نالي ـ پورٽ ڪلانگ سان سڏيو وڃي ٿو. ڪوالالمپور ۽ ڪلانگ ساڳي رياست سلينگور (Selangor) ۾ آهن. هن پاسي واري ساموندي ڪناري (ويسٽ ڪوسٽ) جا سماوندي ٽانگها ڪنارا ايڏاصاف ۽ سنا نه آهن جيڏا ايسٽ ـ ڪوسٽ پاسي ـ يعني پهانگ، ترنگانو ۽ ڪيلنتان رياستن ڏي.

بهرحال توهان سمنڊ جي ڪناري تي وقت گذارڻ بدران پورٽ ـ ڪلانگ کان ٻيڙيءَ ذريعي پڪنڪ ۽ گهمڻ خاطر ڪنهن ويجهي ٻيٽ تي وڃي سگهو ٿا. جيڪڏهن توهان ڪڏهن ڪنهن ننڍڙي ٻيٽ تي نه ويا آهيو ته هي سٺو تجربو رهندو. آخرڪار انڊونيشيا، فلپين جهڙا ملڪ به هھڙن هزارين ٻيٽن جا مجموعا آهن. ڪوالالمپور کان ويجهي ۾ ويجهُ ٻيٽ ڪئري يا پلائو ڪيتام آهي. ڪائڻ پيئڻ لاءِ چاهي توهان ڪجهه پاڻ سان کڻي وڃو يا هتي جو لوڪل ڪاڏو ڪنهن هٽڙي يا ڪانائين هوٽل تان وني ڪائي سگهو ٿا.

پلائوڪيتام کي ته هڪ ننڍڙو شهر به چئي سگهجي ٿو. هڪ صدي کن اڳ، چين جي صوبي هائين جي رهاڪن ملائيشيا ۾ پهچي هن ٻيٽ تي رهائش شروع ڪئي هئي. پر اڄڪلهه گهٽائي ٽيوچو ڳالهائڻ وارن چينين جي آهي. هتي جي رهاڪن جي زندگي جيتوٽيڪ ڏکي ۽ سخت آهي ـ جيئن سنڌ ۾ ڪچي جي رهاڪن يا ڪناري تي رهندڙ مهاڻن جي. پر اهو آهي ته بيحد ڏيرج، سانت ۽ سکون واري زندگي آهي. نه گوڙ شور نه ٽرئفڪ جئم ۽ گاڏين فئڪٽرين جو دونهون.

ڪئري ٻيٽ تي چيني ۽ ملئي ماڻهن کان علاوه ڪيترائي پاڪستاني ۽ انڊين رهن ٿا، جيڪي پوک ۽ ڪيتي ٻاڙيءَ جو ڪم ڪن ٿا. هن ٻيٽ يا ٻين اوسي پاسي وارن ٻيٽن تي

پورٽ ڪلانگ کان لانچ ۾ فيرين ذريعي اچي وڃي سگهجي ٿو، جن ۾ سمنڊ جو سير به ٿيو وڃي. هي ٻيٽ ڌارين ٽوئرسٽ لاءِ ايترو سنائي سان سينگاريا نه ويا آهن. پر، ملائيشيا حڪومت، انهن تي جي ڌيان ڏئي سنو ناهي ته انهن جو قدر به ايترو ئي سگهي ٿو، جيترو سنگاپور جي سنتو سا ٻيٽ جو آهي.

ڪئري ٻيٽ جي سامهون هڪل جڳهه آهي، جيڪا تلوڪ (Teluk) سڏجي ٿي. اها پڻ ڪلانگ کان ڪالڪ جي پنڌ تي آهي. ڪلانگ ۾ ڪوالالمپور کان شوقين ماڻهو، ڪيڪڙا کائڻ لاءِ هتي ايندا آهن. ڪيڪڙو ڳانگٽ وانگر سماوندي کاڌو (Sea-Food) آهي. پاڪستان ۽عرب ملڪن ڏي ڪيڪرو جيتوڻيڪ تمام گهٽ ـ نه برابر کاڌو وڃي ٿو پر هن پاسي ـ ملائيشيا، انڊونيشيا ۾ ڏکڻ فلپين جا مسلمان تمام گهڻي شوق سان کائين ٿا ۾ سندس گوشت ڳانگٽ وانگر بيحد لذيذ ٿيو وڃي ٿو. ڳاڙهن مرچن ۾ ٻين مصالن تي تريل يا ٻوڙ وانگر رڌل تازا ڦاسايل ڪيڪڙا، آيل گراهڪن کي تختن جي ميزن ۾ ٻئنچن تي پيش ڪيا وڃن ٿا. ڏينهن جو هتي رونق نه هوندي آهعي پر رات جي وقت ڪيترائي چيني ۾ مليئ پهچي ويندا آهن. ڪن سان گڏ يورپي مهمان پڻ هوندا آهن.

شامَ گذارڻ لاءِ ٻڪت بلاچان به سني جاءِ آهي، جيڪا ائمپنگ واري رستي تي آهي. ۾ جيڪڏهن صبح جي وقت اوڏانهن وڃو ٿا ته پوءِ ان بعد ملائيشيا جو قومي چڙيا گهر- زو نگارا پڻ واٽ تي ڏسي سگهو ٿا، جيڪو اتان کو گهڻو پري ناهي ۾ هر نائين کان شامَ جو پنجين تائين کليل رهي ٿو. چڙيا گهر جي ٽڪيٽ وڏن لاءِ 3 ادائي ڊالر ۾ ننڍن لاءِ هڪ ڊالر آهي. (شاگردن لاءِ فقط ٽيهه سينٽ) جانورن ۾ پکين جا پڃرا پري پري هجڻ ڪري چڱو پنڌ جو موقعو ملي ٿو. منجهس اورانگ اتان (ٻاندر جو قسم جيڪو ماڻهوءَ سان گهڻو ملي ٿو) ۾ هترادو نهيل ڊنيون ڏسڻ وٽان آهن.

ڪوالالمپور کان پريرو وڃڻ لاءِ هڪ ٻيو هنڌ آهي، جتي صاف پاڻيءَ جي نهر هر وقت وهي ٿي، اهو آهي ڪئلا ڪوبو بارو (Kubu-Baru) گولفر اڪثر هتي گولف کيڏڻ لاءِ اچي نڪرن ٿا.

ڪوالالمپور کان ٻاهر هڪ ٻي مزيدار جاءِ ٽيمپلر پارڪ آهي. اپوح پينانگ ڏي ويندڙ هاءِ وي تي ڪوالالمپور کان ايڪيهه ميل ڪن پري هي ٽيمپلر پارڪ دنيا جي پراڻن پارڪن مان هڪ آهي. سوا هزار هيڪٽرن تي هي پارڪ قدرتي نظارن جي شوقينن ۾ پڪنڪ ملهائڻ وارن لاءِ دلپسند جاءِ چئي سگهجي ٿي، جيڪا سرڪاري طرح 1954ع کان پبلڪ لاءِ کولي ويئي.

سچو ملائيشيا وڻ ٽڻ ۾ ساوڪ سان پريل آهي. ملائيشيا جا ڪيترائي جهنگل سؤ ملين ـ ڏهه ڪروڙ سالن کان به پراڻا آهن. ٽيمپلر پارڪ جا پراڻا وڻ ۾ گهاٽو جهنگ ڏسي تعجب لڳو ته هن ايامن جي پراڻي دنيا کان فقط ويهه ميل پري ماڊرن تهذيب ۾ سوسائٽيءَ جو شهر ڪوالالمپور آهي.

هالي ووڊ جي هڪ مشهور انگريزي فلم ”The Seventh Day“ جا ڪيترائي نظارا هن پارڪ ۾ فلمايا ويا آهن. اداڪاره وليم هولڊين، سوسوناه يارڪ ۾ ڪاپسين ان فلم ۾ ڪم ڪيو آهي.

قدرت جا نظارا ڏسڻ واري لاءِ باتو غارون (Batu – Caves) بہ اهم شيءِ آهي، جنهن کي ڏسڻ لاءِڌارين ملڪن جا ماڻهو پري پري کانکهيو اچن ٿا. هي پڻ ڪوالالمپور شهر کانٻاهر اتر طرف، ٻارهن ميل ڪن پري آهي.

گنتنگ هاءِ لئنڊ، فريزر هل ۽ ڪئمرون هل ملائيشيا جا مشهور پهاري علائقا آهن، جيڪي جيتوڻيڪ سلينگور رياست جي پر واري رياست پهانگ ۾ آهن پر ڪوالالمپور کان ڪي گهڻو پري ناهن ـ خاص ڪري ان لاءِ جيڪو ڪوالالمپور ۾ هفتي ٻن لاءِ ٽڪيل آهي ۽ وقت پاس ڪرڻ لاءِ گهمڻ ڦرڻ چاهي ٿو. ۽ جيڪڏهن ڪو ايترو پري نٿو وڃڻ چاهي تہ انسانذات جي هٿرادو ٺهيل سهڻي ڊنڊ، پارڪ ۽ ٻارن جي راندين ۽ وندر جو باغيچو Mimaland ڏسي سگهي ٿو. ميمالئنڊ ڪوالالمپرو شهر کان سڌ پنڌ تي آهي. منجهس ٺهيل جهوپڙين جهڙا گهر Chalets، هوٽل وانگر مسواڙ تي ڏنا وڃن ٿا ۽ گهڻو ڪري يورپ جهڙن ٿڌن ملڪن جا ماڻهو شهر ۾ هوٽل جي ڪمري ۾ رهڻ بدران هتي رهڻ پسند ڪن ٿا. رات جو اونداهہ ٿيڻ بعد جيتين جٽن جي چرپر ۽ صبح ساجهر پکين جو مُنيون لاتيون جهنگل جو ڏيک ڏين ٿيون ۽ انسان کي اهو احساس ڏيارين ٿيون تہ هو شهر جي گوڙ گمسانَ ۽ وڏين عمارتن جي قيد کان آزاد ٿي ٻاهر ڪليل فضا ۾ ساهہ کڻي رهيو آهي.

ميمالئنڊ ۾ ٻن ٽن قسمن جي رهائش اهي. ڪي جهوپڙين (موٽل نما) اندران ايئرڪنڊيشنڊ ۽ غاليچن واريون آهن جن جي اڪيلي ڪمري جا نوي ملئي ڊالر ورت اوجن ۽ ڊبل جا سؤ ڪن آهن. ڪي شئلي (Chalets) ۽ تختا ڊگها ڪري، پاٽيءَ مٿان نهايو ويون آهن. جتان اندران ئي ويني ويني توهان مڇيءَ جو شڪار ڪري سگهو ٿا ۽ ٻاهر نڪرڻ جي بہ ضرورت ناهي. انهن جي مسواڙ هڪ رات جا ڏيڍ سؤ ڪن ڊالر آهي. ان کانعلاوه سستي رهائش لاءِ وڏا ڪمرا (ماڊرن لانگ هائوس) ٺهيل آهن، جنهن ۾ هڪ بستي جا ٻارهن تيرهن ڊالر ورتا وڃن ٿا.پول ۾ ترڻ جي في ڊيڊ ڊالر آهي، ٽينس ڪيڏڻ جي پنج ڊالر، ميمالئنڊ جي گهاٽي جنگل ۾ ڪنهن گائيڊ سان گڏ سير ڪرڻ جي في ويهہ ڊالر آهي. سڄو ڏينهن مڇيون ڦاسائڻ جي في پنجَ ڊالر آهي. ميمالئنڊ ۾ اندر گهڙڻ لاءِ بہ في رڪيل آهي. وڏي لاءِ ٻہ ڊالر ننڍي لاءِ ڊالر ڪن.

هونءَ وقت پاس ڪرڻ لاءِ سبانگ وليج ڏي بہ رُخ رکي سگهجي ٿو ـ جتي سستا چيني کاڌي مشهرو آهن. ڪوالالمپور جي هوائي اڏي جو نالو پڻ سبانگ آهي. (ملئي زبان ۾ ڪن جي ايرنگ کي Snbang سڏجي ٿو) ڪراچيءَ جي بندو خان جي چڪن تڪي ۽ تندي آدم جي پڪل ران وانگر هتي جي تريل، پڪل ۽ رڌل بدڪ مشهور آهي جنهن کي کائڻ لاءِ هانگ ڪانگ، سنگاپور ۽ تائيوان کان آيل چينين ۽ جپانين جو هتي ڪافي مارو رهي ٿو.

جيڪڏهن ملائيشيا جي ڳوٺن جو نظارو ڪرڻو آهي تہ ڪيپانگ وارو رستو اختيار ڪجي. اُلو لنگت (Ulu-Langat) واري ضلعي کان مغربي ڪنارو (West -Coast) وٺي هلڻ ۾ رستي تي ڪيترائي مهاڻن جا ڳوٺ ۽ سارين جا فصل نظر ايندا. ملائيشيا ملڪ بيحيد وڌو آهي پر ماڻهو تورا اتس ـ ان جو احساس ڳوٺن ۾ پهچي هيڪاندو گهڻو ٿئي ٿو، جتي موڪل واري ڏينهن تي ڪي ايڪڙ بيڪر ماڻهو نظر اچن ٿا. نہ تہ اندونيشيا، بنگلاديش، انڊيا پاڪستان جي ڳوٺن جا نظارا هن کان نرالا آهن.

ملئي ماڻهو تمام سباجهڙا آهن ۽ ڳوٺن جا تہ وري هيڪاندا. پر ان جو مطلب اهو ناهي تہ هو ڪي بيوقوف آهن. يا هو ٻين کي سمجهي نٿا سهگن. ٿورو ئي عرصو رهڻ بعد

سمجهه ۾ اچيو وجي ته هو هوشيار ۽ ڏاها آهن پر طبيعت ۾ هو مانيٽا ۽ صابرين آهن. ڪنهن به ڳوٺ ۾ لهي، زبان نه اچڻ جي باوجود به هنن سان ملي سگهو ٿا. پنهنجي زبان ۾ ڪيڪار ڪري سندن اکين مان سندن دلين جي خوشي ۽ آدرياءُ محسوس ڪري سگهو ٿا ـ ڪانئن ناريل وني انهن جو پاڻي پي سگهو ٿا. سندن گهر اڳيان لڳل پپيئي، چڪو، رمبوتان وٽن جي ميوي جي گهر ڪري، ڪائي سگهو ٿا. ۽ مون کي پڪ آهي ته گهڻو ڪري هو توهان کان ان جي قيمت پڇئسن ۾ ونندي آر محسوس ڪندا. جيئن سنڌ جا ڳوناٽا ڪير ڏڌ لاءِ ۽ عربستان جا ڪجي چوهاري جا پئسا ونندي عيب محسوس ڪن ٿا.

وير لهڻ وقت توهان کي سماوندي ڪنارن جا ڳوناٽا ريتيءَ واري ڪناري مان Kepah (سپون) ڪوٽيندي نظر ايندا. توهان به چاهيو ته انهن سان گڏ چوندي سگهو ٿا يا ڪائڻ لاءِ هنن کان وني سگهو ٿا. هن پاسي جا ماڻهو ـ چيني توڙي ملئي مسلمان ڪيڪڙن وانگر سپون به شوق سان ڪائين. گهڻو ڪري سپ کي ٿهڪندڙ پاڻيءَ ۾ ڪجهه دير رکن. ائين ڪرڻ سان سپ ۾ رهندڙ ڪينئون مريو وجي ۽ پوءِ سب جا پڙ آسانيءَ سان کولي، ان ڪينئين کي مرچ مصالن سان رڌي ڪائي سگهجي ٿو. باقي جيسين ڪيئنون جيئرو آهي. هو سپ جا پڙ - جيڪي هن لاءِ بچاءُ آهن. مضبوطيءَ سان بند رکي ٿو.

ڪئالا لنگات ضلعي ۾، ڪلانگ ۽ مورب (morib) شهرن واري رستي تي هڪ جاءِ آهي بندا (Bandia) نالي. هتي، ڪنهن زماني ۾، هن رياست جا سلطان رهندا هئا. سندن پراڻو محل (Istana) پڻ آهي، جتي سلطان سليمان رهندو هو. ان شهر جو نالو بندرتماشا (Bandar- Temasya) هو. ملئي زبان ۾ شهر کي بندر سڏجي ٿو. ۽ تماشا معنيٰ : ڪاچ، فنڪشن، رانديونرونديون. يا ڪٽي چئجي تماشو. (ملئي زبان ۾ Sy گڏ لکڻ سان ش جو اچار ٿئي ٿو، جيئن انگريزيءَ ۾ Sh گڏ لکڻ سان ش جو اچار ٿئي ٿو) هيءَ اها جڳهه آهي جتي D.Day تي، هي علائقو واپس وٺڻ لاءِ، لارڊ مائونٽ بيٽن جي رٿ موجب انگريز فوج تي جهاز لنگر اچي ڪيرايو هو ۽ ٻارهن هزار سپاهي ۽ فوجي لاريون لاٿيون ويون هيون.

ٿورو اڳتي ڪئلا سلينگور شهر آهي، جيڪو پن ملائيشيا جو تواريخي شهر آهي. ڪئلا سلينگور بعد اڳيان تجنگ ڪرانگ شهر آهي، جيڪو هن رياست جي چانورن جو وٿو (Rice-Bowl) سڏيو وجي ٿو. چوڌاري سارين جو ئي فصل نظر اچي ٿو ۽ سڄي رياست کي چانور هتان مهيا ٿين ٿا.

انهن شهرن ۽ جاين کان علاوه هن رياست سلينگور جا ٻيا به ٻه ٽي شهر مشهور آهن. جيڪي ڪوالالمپور جي ئي ويجهڙائيءَ ۾ آهن. هڪ ته سپ ۾ گهڻو ڪجانگ (Kajang) آهي، جتي جا ساتي تمام مشهور آهن. ساتي بوتي ڪواب کي سڏجي ٿو، جيڪو گهڻو ڪري ڪڪڙ يا ڍڳي جي گوشت مان ناهين. گوشت جون ننڍڙيون ننڍڙيون بُوٽيون ڪري، سنهي تيليءَ ۾ پوئي، مٿان توري ڪنڊ برڪي ٽانڊن تي رکي پچايو ويندو آهي.

ڪجانگ کان علاوه بانگيءَ (Bangi) جو شهر آهي، جيڪو يونيورسٽيءَ جي ٽائون شپ آهي. ۽ باتو ارانگ (Batu Arang) شهر ڍنڍَ کان مشهور آهي.

چون ته ته سفر هوش وڌائي ٿو:

“Travel Broadens the Mind.”

۽ اهو واقعي جا درست آهي تہ پوءِ ان لاءِ ڪوالالمپور پهچي هڪ مسافر ڪي هي اوسي پاسي واريون جايون ڏسڻ ۾ ڪو گهڻو خرچ يا وقت نٿو لڳي.

ڪشو ـ سگريٽ ۽ شراب نہ پيئڻ وارو سيٺ

ڪوالالمپور جي مشھور ترين رستي ـ جالان تنڪو عبدالرحمان تي ”گلوب سلڪ اسٽور“ نالي ھڪ ڇھ ماڙ دڪان آھي. ڪوالالمپور ۾ جيتوڻيڪ ان ڪان ڪيترائي وڏا وڏا دڪان آھن پر گلوب سلڪ اسٽور سيني ۾ مشھور آھي. نہ فقط ڪوالالمپور شھر يا ان جي سڄي رياست سيلينگور ۾ پر اوسي پاسي جي ٻين بہ ڪيترين ئي رياست ڪان ماڻھو ھتي شاپنگ لاءِ اچن ٿا. ملاڪا رياست ۾ رھندڙ اسين ڪجھ پاڪستاني، انڊين، برمي، سلوني ۽ ٻيا غير ملڪي پڻ مھيني ٻئي ڪوالالمپور وڃي، گلوب سلڪ اسٽور تان خريداري ڪري ايندا آھيون. خاص ڪري قميص، ٽاءِ، پينٽ، ڪڇا، گنجيون، چڊيون، ڪچو ڪپڙو، ٻارن جا اسڪول يونيفارم، چادرون، پڙدا، ريڊيو، ڪئسيٽ وغيره جھڙين شين لاءِ ڪوالالمپور ۾ گلوب جھڙو سستو ۽ بھتر دڪان ٻيو ناھي جتي ٻارھوئي جڻ Sale لڳي پيئي آھي. عيد، ڏياري، ڪرسمس، نئين سالَ جو ڏينھن، گوتم ٻڌ جو جنم ڏينھن يا وينڊي چينين جي نئين سال ۽ ھر چنچر تي ھن دڪان ۾ پيھ پيھان ھوندي آھي. گراھڪن جي مدد لاءِ ٻن شفٽن مان ھر ھڪ ۾ سؤ کن ڇوڪريون Sales-Girls ڪم ڪن ٿيون، اھڙيون ويھارو کن ڪئشير ڇوڪريون پئسا وصول ڪرڻ تي آھن ۽ انھن مٿان سنڌي سپروائيزر ـ ڪشوءَ جا مائٽ ۽ وفادار دوست نظرداريءَ لاءِ ھر ماڙ تي پسار ڪن ٿا. ھڪ ڪئشير ڇوڪريءَ کان پڇيم:

”ويھ سال.“ وراڻيائين. پاڻ مدراسڻ ھئي. شڪل مان بہ لڳي رھي ھئي. ساڳيو سوال ھڪ ٻي پنجابي سک عورت کان ڪيم. ڪيس گلوب سلڪ اسٽور ۾ نوڪري ڪندي پنجويھ سالَ ٿي چڪا ھئا. تنھن جي معنيٰ مالڪ نوڪرن مان خوش آھن ۽ نوڪر مالڪن مان. جپانين وانگر نوڪر پڻ دڪان، ڪمپني يا آفيس سان ھميشہ جو ساٿ رکن ٿا. نڪاح ۽ نوڪري عمر پر جي نڀائڻ لاءِ ڪن ٿا. گلوب ۾ ھڪ ٻي ڳالھ بہ ڌيان تي چڙھي. ملائيشيا جي ھوٽلن، وڏن دڪانن يا سپر مارڪيٽن ۾ ڪم ڪندڙ ڇوڪريون گھڻو ڪري چينياڻيون آھن. ڪا ايڪڙ ٻيڪڙ ملئي يا انڊين (تامل، گجراتڻ يا سکڻي) ھوندي. اھو ان ڪري آھي جو چيني مردن وانگر چيني عورتون توڙي ڇوڪريون تمام گھڻو پورھيت ۽ جفاڪش آھن. ٻيو تہ ھتي پئسي وارا چيني آھن. دڪان يا مارڪيٽون بہ انھن جون آھن. ظاھر آھي ھو ڌارئين قوم جي ماڻھن کي رکڻ بدران پنھنجوين چينياڻيون ئي رکن ٿا. پر گلوب سلڪ اسٽور ۾ ڪم ڪندڙ سيلز گرلس ۽ ڪئشير ڇوڪريون ڀانت ڀانت جون نظر ايندوين. جيتريون چيني ھوندي اوتريون ئي ملئي پڻ.

ملاڪا جي ھڪ ھمراھ مونکي ٻڌايو ھو تہ اھو دڪان ـ گلوب سلڪ اسٽور ڪشو چينانند نالي ھڪ ھندو سنڌيءَ جو آھي. ان بعد ھڪ ڏينھن اخبار ۾ ملائيشيا جي ڏھن اھم واپارين جا نالا آيا ھئا، جن مان ڪشو چينانند پڻ ھڪ ھو، جنھن ھن ملڪ جي اڪيماني کي مٿيرو ڪرڻ ۾ نمايان خدمت سرانجام ڏني آھي. پاڻ تان سري ڪشو سڏجي ٿو. خانبھادر، راءِ بھادر ۽ سر جي خطابن وانگر تان سري (Tan-Seri) ھتي جي سلطانن بادشاھ طرفان ملندڙ خطابن مان ھڪ آھي. سنڌ ڪان اچي ڪنھن ھمراھ جو ھتي جي چيني واپارين سان مقابلو ڪرڻ ۽ ملئي حاڪمن کان خطاب حاصل ڪرڻ اھڙي تھڙي ڳالھ ناھي. ساڻس ملڻ ۽ انٽرويوءَ وٺڻ لاءِ دل چيو پر اسان جھڙن نوڪر پيشہ ماڻھن کي نوڪريءَ تان موڪل ڪٽي ۽ جي

موڪل ڪٽي وٺ تہ ڪوالالمپور پهچي بين ڪم ڪارين کان فرصت ڪٽي ۽ ساڳي وقت ڪنهن وڏي واپاريءَ کي ـ جنهن جا ڏهہ ڏنڊا ڏڙيل پکڙيل هجن، ان کي ڳولڻ ڏکيو ۽ ملڻ تہ ان کان واندڪائيءَ جو وقت وٺڻ ان کان بہ وڌيڪ ڏکيو سو جيتوڻيڪ گلوب ۾ هر مهيني ڏيڍ خريداريءَ لاءِ وڃڻ ٿيندو هو پر ان جي مالڪن سان ملڻ جو ڪڏهن بہ سوچي نہ سگهيس.

گذريل دفعي گلوب سلڪ اسٽور جي ٽين يا چوٿين ماڙ تي بن همراهن کي سنڌيءَ ۾ ڳالهائيندو ڏسي پڇيومان تہ هو ڪٿي جا آهن؟

”اسين تہ هتي جا ئي آهيون. توهان پاڻ؟“

”آئون بہ هتي جو ئي آهيان. ملاڪا کان آيو آهيان.“

”اڇا.“ چئي هو بہ پنهنجي لڳي ۾ ويا.

موٽڻ مهل انهن مان هڪ جنهن جو نالو پمو هو وري ملي ويو، بلڪ مونکي ويندو ڏسي سڏ ڪيائين.

”توهان هتي جا ئي آهيو يا ڪنهن ٻئي ملڪ کان آيل آهيو؟“ هن قربائتي نموني سان پڇيو.

”سائين، پاڪستان کان آيو آهيان. ڪجهہ سالن کان هتي نوڪري ڪري رهيو آهيان.“

”اڳا ڳالهہ ڪريو.“ پموءَ چيو، ”هتي جيڪي بہ سنڌي رهن ٿا، انهن کي اسان چڱيءَ طرح سڃاڻون ٿا. توهان ڪيڪار ڪري لنگهي تہ ويئو پر آئون اهوئي سوچيندو رهيس تہ من تي جو نہ پيا اچو سو پڪ ٻاهران ايل آهيو.“ پموءَ پنهنجي واقفيت ڪرائي تہ هو هن دڪان ۾ ريٽلر مئنيجر آهي.

”مون هن دڪان جي مالڪ ـ تان سري ڪشوءَ جي ڪاميابيءَ جو اخبار ۾ پڙهيو هو.“ مون ٻڌايومانس. ايتري ۾ هڪ عورت پموءَ کان ڪجهہ اچي پڇيو. ۽ پوءِ اهو محسوس ڪندي تہ اسان اڳهين ڳالهايو پئي، ملئي زبان ۾ Maafkan Saya (مون کي معاف ڪجو) چيو ۽ پموءَ ان جي ڄاڻ ڪرائڻ لاءِ ٻڌايو: ”هي مسز ڪشو جيناند آهي.“

”توهان جي مڙس بابت ملاڪا ۾ ”مونا انڊسٽريز“ جي مئنيجر مسٽر ويرمانيءَ ٻڌايو هو.“ مون ڪيس چيو.

”هن جو ئي نالو مونا آهي.“ پموءَ ٻڌايو، جنهن جي نالي سان اسان جي اها فئڪٽري آهي ۽ هاڻ پيوٽر (Pewter) جو سامان پڻ مارڪيٽ ۾ آڻي رهيا آهيون.“

پيوٽر بن ڌاتن جو مڪسچر ٿئي ٿو، جنهن ۾ ٽين (Tin) اهم ڌاتو هوندو آهي. هن مان نهيل چانديءَ جهڙيون اڇي رنگ جون شيون ۽ سووينئر هتي ايترو ئي مشهور آهن، جيترو اونيڪس (سائي رنگ جو پٿر) جون شيون پاڪستان ۾ يا ٽامي ۽ پتل جون هندستان ۾. پموءَ ۽ مونا سانتيڪو ويهي خبرون چارون ڪرڻ چاهيون ٿي. هنن مونکان منهنجو پروگرام پڇيو.

”بس هتان پوءِ واپس ملاڪا موٽڻ چاهيان ٿو.“ مون کيس ٻڌايو.

”لنچ ڪٿي ڪندين؟“ پموءَ مون کان پڇيو.

”لنچ هتي ئي ٽنڪو عبدالرحمان روڊ تي پاڪستاني هوٽل شيراز ۾ يا ائين هلندي چلندي ڪجهہ کائي ملاڪا هليو ويندس.“

”پوءِ اسان جي ئي هوٽل تي چو نٿا کائو.“ موننا چيو، ”مون بن ٽن ٻين کي بہ لنچ تي گهاريو آهي.“

آئون سوچڻ لڳس.

”متي ڇهين فلور تي آهي. توهان ڪڏهن اتي نہ آيا آهيو ڇا؟“ پموءَ پڇيو.

”نہ آيو آهيان ۽ هينئر بہ ڪافي پيئڻ لاءِ اوڏانهن ئي ويس پئي.“

”دير نہ لڳندي. بس توهان هلو تہ آئون بہ پيئي اچان.“ مونا چيو.

”خير ايترو جلديءَ ۾ آئون بہ نہ آهيان. مونکي پاڻ توهان سان ملي خوشي ٿي آهي. پر جيڪر توهان جي مڙس سان بہ ملاقات ٿي وڃي تہ ڏاڍو سُٺو.“

”ڪشو بہ اتي اچي ويندو يا آفيس ۾ ئي ملونس ٿا.“

ان ماڙ تان نڪري، جهندين جي جهالر هينان لنگهي نجهڪ ماڙ ٻي متي آيس. ڪاغذن جو ڦڙڪندڙ جهنڊيون، ڪرسمس ڏي ويجهو اچڻ جي خوشيءَ ۾ لڳايون ويون هيون. ملائيشيا ۾ ڪيترائي چيني ۽ انڊين تامل عيسائي آهن. ڪن جنڊين تي ”سلامت هري ڪرسچن“ (يوم ڪرسمس مبارڪ) لکيل هو تہ ڪن تي ملائيشيا جو جهنڊو ٺ+هيل هو ۽ ان هينان اڄڪلهہ عام ٿيندڙ نعرو ملائيشيا جون ٺهيل شيون خريد ڪريو - ”Belilah Barang Buatan Malaysia“

رهيل سامان ان ماڙ تان خريد ڪري، لفٽ ذريع ڇهين فلور تي پهتس جتي گلوب سلڪ اسٽور وارن جي سيلف سروس ريسٽورنٽ آهي - جتي پڻ گلوب دڪان وانگر هر وقت ماڻهن جا ميڙ رهن ٿا. جهڙي نموني سان ڪشوءَ ”تورو فائدو گهٽو وڪرو“ جو اصول دڪان سان لاڳو رکيو آهي. اهڙيءَ طرح سندس زال مونا ساڳيو اصول هن هوٽل سان پڻ وابستہ رکيو آهي، جنهن جو سڄو بندوبست سندس هٿ ۾ آهي. هتي هر هڪ پنهنجي پسند جي شيءِ چوندي آخر ۾ ڪائونٽر تي وينل همراهہ کي ان جو بل پياري پوءِ ٻيهي يا ٽيبل تي ويهي کائي ٿو. ڪاڏي جون شيون ڪجهہ اهڙي چونڊ جو رکيل آهن جو ڪائڻ وارو چاهي هتي جو ملئي، چيني، انڊين هجي يا ڪو فارينر ڏارئين ملڪ جو - هن کي ڪجهہ نہ ڪجهہ پنهنجي پسند جو ملي ويندو. مثال طور ڏارين جي پسند سيون اپ، ڪوڪا ڪولا سان گڏ ملئي ماڻهن جي پسند گلاب جو شربت پڻ رکيل آهي. يورپين ۽ ٽڌن ملڪن ڪان آيل همراهن جي پسند چانهہ ۽ ڪافي پڻ آهي. سڳاي طرح جتي سئنڊوچ ۽ هئمبرگر نموني جون شيون آهن اتي مي هون ۽ نوڊل پڻ آهن، جيڪي چيني پسند ڪن ٿا ۽ سڳاي وقت ناريل ۽ پت جون مڊايون ۽ ناسي لما پڻ رکيل آهن جيڪي ملئي ماڻهو پسند ڪن ٿا. ٻوڙن سان گڏ فراءِ ٿيل شيون پڻ آهن.

آءٌ ڪافيءَ جو ڪوپ، هڪ ڪيڪ جو چوٿو ۽ پلاءُ نموني جو پت ڪٽي جيسين پئسن واري ڪائونٽر وٽ پهتس تيسين مونا پهچي ويئي ۽ بل پيارڻ بنا قطار مان نڪري اچي ٽيبل تي ويناسين. پاڻ بہ ڪجهہ ڪائڻ لاءِ ڪٽي آئي هئي - شايد سوپ ۽ پاچي هئي، جنهن مان لڳو تہ شايد هوءَ ويجيٽرينن هجي. ڪيس چيم: ”لڳي ٿو تہ توهان انهن واپاري ماڻهن مان آيو، جيڪي هر وقت پئسو ڳڻڻ ۽ ليکي چوکي ۾ غرق ٿيڻ بدران ڪجهہ وقت ماڻهن سان بہ ڳالهائين ٻولهائين ٿا.“

دراصل مونا جهڙو ساڳيو حال سندس مڙس ڪشو جيناند جو آهي ـ جنهن سان ٿوري دير بعد اتي ئي ملاقات ٿي. هونءَ ڪشوءَ جهڙي هيڏي وڏي واپاري ۽ فرمن جي مَ الڪ کي خلائن ۾ گهر هجڻ کپي پر لڳي ٿو تہ هنن جي نس نس ۾ سادگي سمايل آهي ۽ اهو جيڪو چوندا اهن تہ پئسي کي ماٿهوءَ پنيان ڊوڙڻ کپي ۽ نہ ماٿهوءَ کي پئسي پنيان، ان جو جيئرو جاڳندو مثال چوئيتاليهہ ورهين جو ڪشو جيناند آهي، جنهن جو واسطو فقد هيڏي وڏي گلوب سلڪ اسٽور سان نہ پر ٻين بہ ڪيترين ئي شين سان آهي.

اڄڪلهہ جي واپاري لاهين چارهين کي ڏيان ۾ رکي ڪشوءَ هڪ ئي واپاري ـ فقط دڪانداريءَ ۾ رهڻ بدران ٻين بہ ڪيترين ڳالهين ۾ هٿ پير پکيڙيا آهن ـ جهڙوڪ جهازراني، بئنڪنگ، زميداري، ڪارخانيداري ۽ ويندي ٿوري ٿوري سياست ۽ سماجي خدمتن ڏي پڻ ڌيان ڏنو آهي. پاڻ يونائيٽيڊ ايشين بئنڪ جو وائيس چيئرمين آهي تہ M.I.C يونٽ ٽرسٽ جو ڊائريڪٽر پڻ. سئمپورنا هولڊنگس جو چيئرمين آهي تہ يونائيٽيڊ اورينٽل انسورنس جو وائيس چيئمين ۽ ملائيشين انڊسٽريل ڊيوولپمينٽ فائننس جو ڊائريڪٽر پڻ. مائيڪا هولڊنگس جو ڊائريڪٽر آهي تہ سلينگور انڊين چيمبرس آف ڪامرس ۽ انڊسٽريءَ جو صدر پڻ آهي.

ڪوالالمپور جي هن گلوب سلڪ اسٽور جي نالي سان سندس هڪ دڪان سنگاپور جي هاءِ اسٽريٽ سينٽر ۾ پڻ آهي. ملاڪا ۾ مونا انڊسٽري نالي ڪپڙي جي فئڪٽري آهي ـ جيڪا هن جڏهن ورتي تہ سخت نقصان ۾ هئي.

”مون کي ان ان ڪري وني هلائڻ چاهيو ٿي.“ ڪشوءَ ٻڌايو، ”تہ جيئن آئون پنهنجو اندازو لڳائي سگهان تہ آيا مون ۾ ايتري همت ۽ واپاري قابليت بہ آهي جو هڪ پڙيانگ ۽ ڏيوالي ۾ ٻڏل فئڪٽريءَ کي تاري فائدو ماٽي سگهان ٿو يا رڳو هلندڙ شيون هلائي سگهان ٿو.“

مونا انڊسٽري ۾ اڄڪلهہ ايڪسپورٽ لاءِ روزانو انن ڪان ڏهہ هزار قميصون نهن ٿيون، جيڪي آمريڪا يورپ ۽ آفريڪا جي ملڪن ۾ وڪرو ٿين ٿيون. اهي قميصون دنيا جي مسهور برانڊن لاءِ نهن ٿيون. جهڙوڪ: ليوي، Yves، سينٽ لورينس، پائي، بالا مائين، Guy Laroche، ۽ آمريڪا جي ائرو Arrow ڪمپنيءَ لاءِ.

مثال طور آمريڪا وارا آمريڪا ۾ ”ائرو“ قميصون ناهي هن پاسي جي ملڪن: سنگاپور، ملائيشيا، ٿائلنڊ ۽ انڊونيشيا ڏي موڪلڻ بدران ڪشوءَ جي هن فئڪٽري مونا انڊسٽريءَ مان ساڳي معيار ۽ مقابلي جون نهرائي، پنهنجي ٺپي ۽ نالن سان پر وارن ملڪن ۾ سپلاءِ ڪن ٿا. ائين ڪرڻ سان آمريڪا وارن کي بہ ڪيترائي فائدا رسن ٿا. جهڙوڪ: آمريڪا ۾ مزور گهٽو پگهار ونن ٿا، ان بعد آمريڪا کان قميصون ڪٽائي هيڏانهن آڻڻ ۾ جهازن جو ڳرو ڀاڙو پوي ٿو ۽ ان کان علاوه وقت بہ لڳي ٿو. اهو ئي سبب آهي جو ڪيتريون آمريڪا ۽ يورپ جون شيون اتي مهانيون آهن پر هن پاسي سنگاپور، هانگ ڪانگ، ملائيشيا ۾ سستيون آهن.

”واپارن لاءِ انسان ۾ ڳنس جو هجڻ ضروري آهي.“ ڪشوءَ ڳالهہ ڪئي، ”بي صورت ۾ هن لاءِ واپار مسئلو بڻجيو پوي. مونا انڊسٽريءَ کي مون کان اڳ چئن ماٺهن واريءَ واريءَ هلايو پر هو نا ڪامياب رهيا. مون اها فئڪٽريءَ خريد ڪري پهرين يڪدم مارڪيٽ

جو جائزو ورتو ته ڪهڙي شيءِ جي گهٽي گهرج (Demand) آهي ۽ پوءِ ان موجب مال پيدا ڪري سجي فئڪٽريءَ جو نه فقط نقصان پر سيڙيل پئسو پڻ، ٻن سالن ۾ ڪڍي ورتو.“

منهنجو پيءُ چوندو هو ته:

”Don’t Take People for a Ride.“ ڪشو ٻڌايو، ”بابي جو ان ڳالهه ۾ وشواس هو ۽ هميشه ان جو ئي پاچار ڪندو هو، ته جيڪڏهن توهان واپار ڪرڻ چاهيو ٿا ۽ هميشه ان ۾ ئي رهڻ گهرو ٿا ته ايمانداريءَ کان ڪم ورتو. ايمانداريءَ جهڙي ڪا ٻي ڳالهه ئي ناهي Be Honest Nothing Else pays in the long Run چو جو هڪ دفعو ساک ٽٽي ته ماڻهوءَ جو هميشه لاءِ منهن ويو.“

تان سري ڪشوءَ پڙهائي ختم ڪري 1972ع ۾ پيءُ کان مليل دڪان ۽ متين فلاسافيءَ کي هلائڻ شروع ڪيو. اڄ ان جو وڪرو ۽ نفعو ڇهوڻو ٿي ويو آهي ۽ شيئر پنجاهوڻا ٿي ويا آهن.

لنچ بعد ڪشو پنهنجي آفيس ۾ وٺي هليو. جتي سندس ڪرسيءَ پنيان سندس سرڳواسي پتا جي وڏي تصوير ٽنگيل آهي. جنهن جي نقش قدم تي ڪشو اڄ به پنهنجو واپار هلائي ٿو:

“I Made him my case study of how to do Business”

ڪشوءَ فخر سان ٻڌايو، ”منهنجو پيءُ ارڙهن ورهين جي ڄمار ۾ سنڌ کان هتي آيو هو. اهو 1928ع جو سن هو. ان وقت سنڌ بمبئي صوبي سان مليل هئي ۽ گڏيل هندستان جو حصو هئي. تنهن زماني ۾ بابي وٽ فقط پنج سؤ رپيا هئا پر ٻن سالن اندر هن (Segamat) شهر ۾ گلوب سلڪ اسٽور نالي هڪ ننڍڙو دڪان کوليو. سيگامٽ شهر ۾ تن ڏينهن ۾ ربڙ جي پوک جا ڪيترائي جاگيردار رهيا ٿي. پنهنجي پيءُ دڪان ۾ اعليٰ قسم جو ڪپڙو رکيو ۽ ڪجهه سلڪ جو سامان ـ جهڙوڪ رومال، ڪمونو وغيره. انهيءَ سلڪ جي سامان تان هن دڪان جي نالي ۾ ”سلڪ“ جو لفظ آيو.“

تان سري ڪشوجيناند هتي سيگامٽ (ملائيشيا) ۾ ڄائو ۽ پنهنجي ننڍپڻ جا شروعاتي سالَ دڪان مٿان اڏيکل مسواڙي گهر ۾ ئي گذاريا، جنهن جي سندس پيءُ ماهوار مسواڙ چاليهه ڊالر ڏيندو هو. ويجهڙائيءَ ۾ ئي اسڪول هوندو هو، جنهن ۾ ننڍپڻ جا گذارل سنا ڏينهن ڪيس اڃا تائين ياد آهن.

سندن واپار ڏينهون ڏينهن وڌندو رهيو. پاڻ پنجن سالن جو ته هو سندس پيءُ ساڳي شهر سيگامٽ ۾ هن دڪان جي هڪ ٻي به شاخ کولي. ۽ پوءِ هي جڏهن ٻارهن ورهين جو ٿيو ته سندس والد سيگامٽ مان لڏي ڪوالالمپور هليا آيا پر ڪشو ۽ سندس ٽن پيٽن کي تعليم پوري ڪرڻ لاءِ پنيان سيگامٽ ۾ ڇڏيائون.

”منهنجي پيءُ کي تعليم جو تمام گهٽو اونو هوندو هو.“ ڪشوءَ ٻڌايو، ”هو چوندو هو ته واپار وڌو سڀ ضروري آهي پر ان کان اڳ علم پرائڻ تمام اهم آهي. ڪير ڪٽي ڪيڏو به وڏو امير، واپاري، جاگيردار هجي پر اولاد کي تعليم نه ڏيڻ وڏي غلطي آهي. منهنجي پيءُ عيب ٿي سمجهيو ته اسين اڻ پڙهيل رهون، ايتريقدر جون هن پنهنجن نوڪرن ۽ پورهيتن کي شامَ جي وقت انگريزي پڙهائڻ لاءِ هڪ رٽائرڊ ماستر رکي ڏنو هو.“

تان سري ڪشوءَ کي اعليٰ تعليم حاصل ڪرڻ لاءِ سندس پيءُ انگلينڊ موڪلڻ جو ارادو ڪيو. ڪاليج ختم ڪري يونيورسٽي وڃڻ لاءِ وچ ۾ جيڪي مهينا واندڪائيءَ جا مليا، تنهن ۾ هو ڪيس هانگ ڪانگ، جپان، آمريڪا ۽ انگلينڊ وٺي هليو.

”اهو پهريون دفعو هو، جڏهن مون پنهنجي پيءُ کي واپار ڪندي ڏٺو.“ هن ٻڌايو، ”آئون تڏهن اوڻين سالن جو هوس، ۽ ان ڪان اڳ دڪانداري يا واپار کي مون ڇهيو به ڪونه هو.“

انهن ڏينهن ۾ لنڊن ۾ ڪشوءَ جي پيءُ کي دل جو دؤرو پيو. ”ڊاڪٽرن مون کي چيو.“ ڪشوءَ ٻڌايو، ”تنهنجي پيءُ جي نازڪ حالت آهي. بهتر ٿيندو واپس ملائيشيا هليا وڃو.“

”ان ريت اڪيلو پڻ هجڻ ڪري مونکي ٻيا سڀ ڪم ڇڏي پيءُ جي خدمت چاڪريءَ لاءِ گڏگڏ رهڻو پيو ۽ سندن نصيحتن ۽ صلاح سوليءَ موجب واپاري وڙي جو هر ڪم سکڻو پيو. نصيحتن ۽ صلاح سوليءَ موجب واپار وڙي جو هر ڪم سکڻو پيو. 1969ع ۾ بابي جي لاڏاڻي وقت منهنجي عمر اناويهه سالَ هئي.“

ان بعد ڪشوءَ نه فقط پيءُ جي طرفان ڇڏيل سموري واپار کي اڪيلي سر هلايو، پر ان ۾ ڪيترو ئي واڌارو آڻي هن منزل تي پهچايو.

”سڄي ڏينهن جي پورهئي بعد شامَ جو ساڍي ستين وڳي ڌاري گهر پهچندو آهيان.“ ڪشوءَ پنهنجي ذاتي زندگيءَ بابت ٻڌايو، ”روزانو گهر ۾ ڪائڻ پيئڻ جي دعوت يا دوستن سان گڏجاڻي رهندي آهي پر آئون سگريٽ نه پيئندو آهيان ۽ نه شراب. نه گهوڙن جي ڊوڙ ڪيڏان نه ڪا ڪا ٻي جوا جي راند. رسالا ۽ ڪتاب پڙهڻ ۽ ٽي ويءَ تان ڪجهه پروگرامَ ڏسڻ منهنجي خاص وندر آهي.

ڪوالالمپور شهر ۽ سلينگور رياست جا
ڪجهه تواريخي سن ۽ دلچسپ ڳالهيون

ويسٽ ملائيشيا يا Peninsular ملائيشيا واري ڌرتيءَ جو حصو جيڪو برما ۽ ٿائلنڊ کان پوءِ هيٺ سنگاپور تائين وڃي ٿو، ان کي انگريزيءَ ۾ مشهور شاعر جان ملٽن پنهنجي ڪتاب Paradise Lost ۾ رومانوي انداز ۾ Golden Chersonese پڻ سڏيو آهي.

سؤ سالَ اڳ هن ملڪ جي آدمشماري فقط اٺ لک بہ ڪِس مس هئي ۽ بقول ڪنهن مسافر جي ملايا جي نہ تواريخ پراڻي آهي، نہ تهذيب ۽ نہ وري ڪو ادبي خزانو. هن ملڪ ۾ نہ ڪي وڏيون لڙايون لڳيون ۽ نہ وري ڪي منجهس پراڻين عمارتن جا متاثر ڪندڙ ڪنڊر آهن - جيڪي دنيا جي امڻهن جو پاڻ ڏي ڌيان ڇڪائين. پر هن ملڪ جي جاگرافيائي بيهڪ اهڙي آهي جو چين ۽ ننڍي کنڊ جهڙن ٻن پراڻين تهذيبن وارن ملڪ ڏي اينڊز ويندڙ سامونڊي رستن جي وچ ۾ پوي ٿو. گڏيل هندستان کان ملئي ماڻهن دل کولي مذهب، آرٽ، ادب ۽ رسم رواج جهڙيون شيون هٿ ڪيون. بعد ۾ جيتوڻيڪ ملئي مسلمان ٿي ويا پر اڄ بہ هنن جون ڪيتريون ئي ريتون رسمون سوڻ ساٺ هندڪا آهن. جهڙو هٿ ڀڏي ملڻ، جادو منتر ۽ وسوسن ۾ وسواس ڪرڻ ڌارڻ وغيره. شاديءَ جي ڪيترين ئي ريتن کان علاوه ننڍي کنڊ جي زبانن: هندي، سرائڪي، تامل، بنگاليءَ جا ڪيترائي لفظ اچا تائين ملئي زبان ۾ هلندا اچن، جهڙوڪ: پرڏان منتري، پرتاما، پرتوي، ڪيدائي، راجا، ورتا، وغيره. انهن کان علاوه چيني تهذيب جو پڻ هتي اونهو اثر آهي - کاڌي پيتي کان وٺي عمارت سازي يوس وڳي تائين.

هڪ پاسي کان ننڍي کنڊ ۽ عرب ملڪن جا واپاري چوماسي (Monsoon) هوائن جي آڌار تي پنهنجين ٻيڙين ۽ ٻتيلن ۾ چڙهي هندي عربي سمنڊ لتاڙي هتي آيا ٿي تہ ٻئي پاسي کان چيني پنهنجن ٻيڙن (Junks) ۽ ٻتيلن ۾ اتر اوير وارين چوماسي هوائن جي آڌار تي، ڏکڻ چيني سمنڊ لتاڙي هتي اچي نڪتا ٿي. هيءَ پندرهين صديءَ جي ڳالهہ آهي جڏهن مرچ مصالن، سلڪ ۽ چيني مٽيءَ جي ٿانون جو واپار اوج تي هو.

۽ پوءِ چار سؤ سالن بعد ڌارين ملڪن جي ماڻهن کي هيڏانهن ايندي هيڪاندي گهٽي ڪشش ٿي. دور دراز کان ماڻهو، هتي جي پلي زمين جي اپت حاصل ڪرڻ لاءِ اچي نڪتا ۽ ڪيترا هميشہ جي لاءِ هتي جا ٿي ويا. دنيا جو سڀ کان گهڻو ربڙ، پام آئل، ٽين ۽ ناريل هتان نڪرڻ لڳو.

- ملايا - جنهن کي هاڻ ملائيشيا سڏجي ٿو، ان جي وچ واري رياست سلينگور ۾، ڪوالالمپور (گپ واري نديءَ جو منهن) نالي غيررومانوي نالي وارو شهر آهي. جيڪو ڏسندي ئي ڏسندي هڪ سهڻو ۽ رومانٽڪ شهر بڻجندو وڃي. ڪوالالمپور هڪ سُست ۽ بينل ڳوٺ مان تمام تيز رفتار سان دنيا جو وڏو شهر ٿيندو وڃي. هڪ پاسي ڪڪرن سان ڳالهيون ڪندڙ وڏيون وڏيون عمارتون، ڇهن قطارن وارا رستا ۽ انهن مٿان هلندڙ B.M.W، وولو ۽ مرسيڊيز ڪارون آهن تہ ٻئي پاسي دنيا جون ماڊرن

هوٽلون شيرٽن، حايات، هلٽن ۽ ڪانٽينينٽل وغيره، اسپتالون، ڪلب ٿيٽر، مندر، مسجدون، هوائي اڏا ۽ ماڻهن سان ٽٽيل اسٽيڊيم ـ لڳي ٿو تہ رات اندر ڌرتيءَ جو پيٽ چيري هيڏو وڏو شهر ٻاهر نڪري آيو آهي.

- 1766ع ـ هن سن ۾ بوگي (Bugi) قوم جي سردار راجا لوموءَ (Raja Lumu) کي سلينگور رياست جو سلطان ٺاهيو ويو. جنهن جي حڪم جي پيروي رعيت خوشيءَ سان ڪئي جو ملئي رسم موجب ڪيس پيراق جي شاهي خاندان ان ڪم لاءِ مقرر ڪيو هو. پيراق خاندان جو شجرو پندرهين صدي جي ملاڪا سلطنت جي حاڪم سان ملي ٿو.
- 1857ع ـ راجا عبدالله ٽين جي کاڻين جي کوٽائي ۽ ڳولا لاءِ پنهنجي خرچ تي ستاسي چيني مزور گهرايا، جيڪي ڪومباڪ ۽ ڪلانگ ندين جي سنگم وٽ پهچي (جتي هينئر مسجد جامي آهي)، ائمپنگ ڏي روانا ٿيا، جتي هنن کي کوٽائي لاءِ ٽين (Tin) ملي ويو. انهن ئي ڏينهن ۾ يورپ ۾ ٽين جو کپ هيڪاندو وڌي ويو، جنهن لاءِ هنن کي ملايا ڏي ڌسڻو پيو ٿي. ملايا جي ڌرتيءَ اندر ٽين تہ گهڻو ئي م وجود هو پر ان کي کوٽي ڪيڻ لاءِ ماڻهن جي کوٽ هئي. کاڻين ۾ ڪم ڪرڻ لاءِ گهٽي کان گهٽ مزورن جي ضرورت پيئي ٿي، جيڪا ضرورت پر واري ملڪ چين پوري ڪئي ٿي. انهن ڏينهن ۾ چين ۾ه سخت غربت هئي. پورهئي ۽ پئسي جو ٻڌي چين کان بيڙين پنيان بيڙيون چيني ماڻهن سان پرجي ملايا ۾ پهچڻ لڳيون. جن چينين وٽ هن ساموندي سفر لاءِ ڀاڙو نہ هو، اهي سنگاپور، ملاڪا ۽ پينانگ جي بندرگاهن تي ضرورتمند واپارين کي چند ڊالرن ۾ وڪيا ٿي. کاڻينع جي مالڪن، ڪم ڪندڙ مزورن لاءِ شراب، پنگ، ڏوڏي ۽ جوا جهڙيون شيون عام ڪري ڇڏيون هيون ۽ پورهئي لاءِ آيل هي مزور انهن علمتن ۾ اهڙو ڦاسي ويندا هئا جو هميشہ قرضي رهندا هئا. هو جيتوڻيڪ اها اميد رکي ايندا هئا تہ ڪجهہ سال پ ورهيو ڪري، پئسو ڪمائي واپس چين ڪٽي وجبو. پر چين کان آيل هزارين ماڻهن لاءِ ملايا ئي ”هميشہ جي رهڻ لاءِ ملڪ“ ثابت ٿي ويو ۽ اڄ ڏينهن تائين سندن اولاد رهندو اچي.

مزورن جي نشي پتي لاءِ شراب جي نشي پتي لاءِ شراب جي گهٽن کان علاوه چڪلا پڻ هئا، جن جب کپ هيڪاندو گهڻو محسوس ڪيو ويو ٿي جو چين کان مزوريءَ لڙاءِ جيڪي ايندا هئا سي سڀ ڙالن کي پنيان ڇڏي ايندا هئا. نتيجي ۾ شهر ۾ رهندڙ رنڊين جي وڏي ڪمائي هئي ۽ هي ڌنڌو ايترو تہ وڌي ويو جو 1880ع ۾ جڏهن انگريزن پنهنجي سلينگور رياست جي گادي ڪلانگ کان ڪوالالمپور بدلائي تہ ان وقت ڪوالالمپور ۾ موجود 220 گهرن مان اڌ کان وڌيڪ رنڊين جا اڏا هُئا.

- 1868ع ـ چين جي حڪا (Hakka) قوم جو هڪ چيني يپ ـ آه ـ لو آءِ (Yap-Ah-Loy) ڪوالمپور جو ٿيون ڪئپٽن چينا ـ يعني هڪ قسم جو ميئر يا وڏيرو مقرر ٿيو. هن چيني همراهہ جو ڪوالالمپور کي وڌائڻ ۾ وڏو هٿ رهيو آهي. کاڻين ۾ ڪم ڪندڙ مزورن کان وني شراب ۽ جوا جي اڏن تي ڪنٽرول رکڻ ۽ شهر جو چڱيءَ طرح انتظام هلائڻ جو هن وڏو ڪردار ادا ڪيو. چوريءَ لاءِ ڳريون سزائون مقرر ڪيائين. پهرين دفعي تي چور کي رسي سان ٻڌي شره ۾ گهليو ويندو هو. ٻئي دفعي تي هن

جو ڪن ڪپيو ويو ٿي ۽ ٺئين دفعي تي ھن جوگلو ڪپيو ويو ٿي. نتيجي ۾ چوريءَ جون وارداتون بنھہ گھٽجي ويون.

پوءِ 1868ع کان وٺي 1885ع ۾ مرڻ تائين ڪوالالمپور جو ڪئپٽن چينا ٿي رھيو. ھو سترھن ورھين جي ڄمار ۾، چين جي گئانگ ڊانگ (Guangdong) صوبي جي حڪا قبيلي کان، پورھئي ۽ مزوريءَ لاءِ ملايا پھتو. سخت محنتي ۽ پورھيت مڙس ھو. ڪيترائي پورھيا ڪيائين. سور چارڻ ۽ وڪڻڻ کان وٺي باڊي گارڊ ٿي رھيو. پٽيواليءَ کان وٺي ويندي آخر ۾ کاڻ جي مئنيجر تائين نوڪريون ڪيئاني. ھو سنو ويڙھاڪ پڻ ھو. پھرين ڪاٽين جي علائقي جو ڪئپٽن چينا مقرر ٿيو. ان بعد ايڪٽيھہ سالن جي ڄمار ۾ سڄي ڪوالامپور جو طاقتور ترين ڪئپٽن چينا ٿي رھيو.

سلينگور جي شھري لڙائي بعد پوءِ، ڪوالالمپور کي ھڪ دفعو وري ٺاھيو. انھن ڏينھن ۾ ٽين جو واپار گھٽجي ويو ھو، ان کي وري وڌايائين ۽ ان ۾ پاڻ بہ سڀ ۾ وڏو امير ۽ واپاري ٿي ويو. ڪوالالمپور جو اڌ شھر تہ ڄڻ سندس ھو. ھن شھر ۾ امن امان رکيو. اسپتالون ۽ رستا ٺھرايا. ٽئڪس وصول ڪيا ۽ ڪاٽين جي جھيڙن جھٽن ۾ مئجسٽريٽ ٿي ڪم ڪيو. ڪوالالمپور کي ناھڻ ۾ عام طرح ھن جو ئي نالو کنيو وڃي ٿو.

- 1866ع کان 1873ع تائين ھي ست سال سلينگور شھري لڙائي (Selengor Civil — War) کان مشھور آھن، جيڪا ٽين جي ڪاٽين تي قبضو حاصل ڪرڻ لاءِ ملئي شاھي خاندان جي وچ ۾ ھلي ھئي. ھن ۾ شھرين بہ حصو ورتو. چين جي حڪا قوم بہ حصن ۾ ورھائجي ويئي ۽ ھڪ ٻئي جي مارڪٽ ڪندا رھيا. ڪئپٽن چينا يپ آہ راجا عبدالله جو پاسو ڪنيو. يپ دشمن جي ھر ماڻھوءَ جو سر ڪپي، مارڪيٽ اسڪائر ۾ سندس گھر اڳيان آڻڻ تي پنجاھ ڊالرن جي آڇ ڪئي ۽ سڄو ڪوالالمپور شھر ماڻھن ۽ گھوڙن جي لاشن جو ڍير ٿي ويو. ڍپ پڪي منھن ڏيڻ لاءِ جيڪو جتي لاش ملي و ٿي ان کي اتي ساڙيو ويو ٿي يا زمين اندر دفن ڪيو ويو ٿي. اتريقدر خون خراب ٿي جو گھٽو پوءِ ھڪ انگريز ريزيڊنٽ پنھنجي رپورٽ ۾ ٻڌايو تہ ھن ھڪ گھر ۾ ڦوھاري ھينان انساني جانين جا سورھن ھڏائان پڃرا ڏٺا. بھرحال ھن لڙائيءَ ۾ ڪوالالمپو جو سڄو شھر پڙيانگ ٿي ويو ھو.
- 1874ع ـ ملايا ۾ موجود انگريزن سلينگور رياست تي پنھنجو ھٿ رکوڻ لاءِ ھڪ ڪيڏ ڪيڏي. انھن ڏينھن جي گورنر سر انڊريو ڪلارڪ (Andrew Clarke) سلينگور جي سلطان عبدالصمد کي سندس رياست ۾ انگريز ريزيڊنٽ رکڻ لاءِ زور پريو. نہ مڃڻ تي ھن انگريز گورنر ھڪ ھٽ نکيو ڏاڙي جو واقعو ٺاھي ان ۾ سلطان جي ماڻھن کي ڦاسائي نيٺ پنھنجو مقصد حاصل ڪيو.
- 1875ع ـ جيمس گٿري ڊئوڊسن (Guthrie Davidson) سلينگور رياست جو پھريون برٽش ريزيڊنٽ مقرر ڪيو ويو.
- 1880ع ـ نئون انگريز ريزيڊنٽ ڪئپٽن بلوم فيلڊ ڊگلس (Bloomfield Douglas) رياست جي گاديءَ جو ھنڌ ڪلانگ شھر مان ڪٽائي ڪوالامپور ۾ آندو.

- 1881ع ـ هن سالَ جي شروعات ۾ ڪوالالمپور شهر جي چڱي حصي کي باهه ساڙي ڇڏيو ۽ سالَ جي آخري حصي ۾ وري اهڙيون ٻوڏون آيون جون هتي جا غريب پورهيت ترپٽ ٿي ويا.

- 1882ع ـ فرئنڪ سويٽنهام نئون ريزيڊنٽ مقرر ٿيو. ملايا جي تواريخ ۾ هيءُ تمام گهڻو مشهور آهي. هن اچڻ سان گذريل سال لڳل باهه کان ٿيل نقصان صحيح ڪرايو. بچيل گهر نئينءَ سنئينءَ پڪا ڪرايل. هنن جي ڏينهن ۾ ڪوالالمپور جا رستا ويڪرا ٿيا ۽ پنجن سالن اندر ڪوالالمپور ۾ 518 سرن ۽ ٽائيلن وارا گهر ٿي ويا. حڪومت طرفان پٽالنگ اسٽريٽ چڪلن لاءِ مقرر ڪئي ويئي. اهو فيصلو ڪيو ويو ته اخلاقي طرح جيتوڻيڪ چڪلن جو هجڻ غلط آهي پر ڪوالامپور جهڙي شهر ۾ جتي مردن جو تعداد عورتن کان ڏهوڻو وڌيڪ آهي، چڪلن جو هجڻ تمام ضروري ڳالهه آهي ۽ پوءِ نه فقط چيني مزدور ۽ ٻي عام رعيت پر 1900ع جي شروعاتي ڏينهن ڏينهن کان يورپي ۽ انگريز پڻ پٽالنگ اسٽريٽ جي جپاني چڪلن ۾ نظر اچڻ لڳا. انهن ڏينهن ۾ عام قسم جي چڪلن ۾ چيني، انڊين ۽ ٻيون لوڪل هونديون هيون. انهن کان علاوه وڏن ماڻهن لاءِ جپاني چڪل هئا. جيڪي ڪجهه وڌيڪَ نٽ ناڻگڙ، ناز نخري ۽ ادائن سان هلندا هئا. اهڙي ئي قسم جو هڪ جپاني چڪو انهن ڏينهن ۾ ملاڪا ۾ به هوندو هو. جنهن بابت انعام يافته ڊائريڪٽر امامورا (Shohet Imamura) اجڪلهه ملاڪا ۾ انگريز فلم ”The Diary of Iheiji Muraoka“ نالي ٺاهي رهيو آهي. بهرحال چڪلن جي عام ٿيڻ جو نتيجو اهو نڪتو جو پوءِ ويهه پنجويهه سالن بعد شهر جا عام ماڻهو ته هڪ طرف پر اڌ کان وڌيڪَ يورپي يا باد فرنگ جهڙن موذي مرضن جو شڪار ٿي ويا. ۽ پوءِ آخرڪار پنجاهه سالن جي وڃوٽيءَ بعد سن 1931ع ۾ ڪوالامپور شهر جا مڙيئي چڪلا غير قانوني ڪيا ويا.

- 1883ع ـ ملايا مان ايترو ته گهڻو ٽين نڪرڻ لڳو جو ٽين کان هي ملڪ دنيا جو پهريون نمبر ملڪ مڃڻ ۾ آيو. نه ته ان کان اڳ ڇهه سؤ سالن تائين اها حيثيت فقط انگلينڊ کي حاصل هئي.

- 1886ع ـ ڪلانگ ۽ ڪوالالمپور جي وچ ۾ ريلوي لائين وڇائي ويئي ۽ هڪ پراڻي انجڻ ليڊي ڪلارڪ جي نالي سان 50 ڪلوميٽرن جي رفتار سان هلائي افتتاح ڪيو ويو. 81 ورهين جي ملئي سلطان عبدالصمد ان ۾ چڙهي بعد هي مشهور جملو چيو: ”هيڙي بهترين ڊگهي گاڏيءَ ۾ هن کان اڳ مون ڪڏهن به سفر نه ڪيو.“

هن ريلوي لائين کي بعد ۾ هڪ پاسي سنگاپور تائين ۽ ٻئي پاسي پينانگ تائين وڌايو ويو. ڪوالالمپور جي محل نما خوبصورت ريلوي اسٽيشن جيڪا بعد ۾ (1991ع) ۾ ٺاهي ويئي، پراڻي زماني جي عمارت سازيءَ جو هڪ مجسمو سمجهيو وڃي ٿو. سندس تازي مرمت ۽ وڌائڻ جو ڪم هن سال (1986ع) ۾ پڻ ڪيو ويو آهي.

- 1888ع ـ الفرڊوينگ نالي هڪ سلوني پلانٽر ڪوالالمپور شهر جي ٻاهر واري دلدلي علائقي کي هڪ خوبصورت باغ ۾ بدلڻ جي رٿ ڏني. ۽ پوءِ ستر هيڪٽرن جي هن باغ کي ٺاهڻ ۾ هن کي ڏهه سال لڳي ويا. اڄ اهو باغيچو Lake Gardens جي نالي سان سڃجي ٿو ۽ جالان پارليمان ۽ جالان دمناسرا جي وچ ۾ آهي.

- 1890ع ـ شهر جي سارَ سنڀال لهڻ ۽ شهرين کي صلاح سولي ڏيڻ لاءِ ٽائون ڪائونسل ٺهاي ويئي، جهنهن کي ڪي ماڻهو سئنيٽري بورڊ به سڏيندا هئا. ٽائون ڪائونسل ۾، شهر ۾ رهندڙ هر قوم جي ماڻهوءَ کي رکيو ويو ۽ ڪجهه قانونَ ٺاهيا ويا. جن مان هڪ ته ڪوئي مٿان ڳاسليٽ هاري ساڙڻ تي بندش وڌي ويئي. انهن ڏينهن ۾ اها هڪ عام ڳالهه هوندي هئي جنهن کي ”ڪوئي تي ظلم“ عنوان هيٺ ڏوهه قرار ڏنو ويو.
- 1896ع ـ ملئي رياستن جي فيڊريشن (Federated Malay States) ٺاهي ويئي، جنهن ۾ پيراق، پهانگ، نگري سمبيلان ۽ چوٿين سلينگور گڏجي هڪڙو ٿي گاديءَ جو هنڌ ”ڪوالالمپور“ مقرر ڪيو. جيڪو انهن جي وچ ۾ آهي.
- 1897ع ـ ڪافيءَ جي واپار کي ڌڪ لڳڻ ڪري زميندارن جاگيردارن ڪافيءَ کي ڇڏي ربڙ جي پوکَ تلي ڌيان ڏيڻ شروع ڪيو. انهن ئي ڏينهن ۾ آٽوموبائيل انڊسٽري زور وٺي رهي هئي جنهن کي ربڙ جي ٽائرن جي ضرورت هئي ۽ 1920ع تائين دنيا ۾ استعمال ٿيندڙ ربر جو اڌ ملايا کان وڃڻ لڳو.
- 1900ع ـ ڪوالالمپور ۾ نشي لاءِ آفيم (Opium) جو واهوپ تمام گهڻو ٿيندو هو ۽ 1920ع تائين انگريزن جي ڪمائيءَ جو وڏو ذريعو ڏوڏيءَ تي ٽئڪس اوڳاڙڻ مان هو. امير ۽ نالي وارا ڪاٽين جا مالڪ، ڏوڏي جو امپورٽ، ۽ منجهانئنس نشي واريون شيون ٺاهڻ جو واپار ڪندا هئا. سندن چوڻ هو ته ڪاٽين ۾ ڪم ڪندڙ مزورن کي جي آفيم نه ڏبو ته هو چتا تي پوندا ۽ هنگاما پيدا ڪندا. بهرحال ٻي جنگ عظيم بعد ان تي بندش وڌي ويئي.
- نئين صديءَ جي شروعات ۾ ڪوالالمپور ۾ رهندڙ مختصر يورپي ۽ انگريز ڪميونٽيءَ لاءِ هڪ ڪلب، ڪرڪيٽ راند ۽ پرتڪلف ويس وڳا شروع ٿيا. وڏن ماڻهن جي گڏجڻ ۽ گپ شپ هڻڻ لاءِ انگريزن پهريون ڪلب سلينگور رياست نالي ”Selangor Club“ شروع ڪيو. جيئن ڪراچيءَ ۾ سنڌ ڪلب سنڌ صوبي جي نالي سان آهي. سلينگور ڪلب کي ڪي ماڻهو نفرت منجهان (Spotted Dog) چٽڪمرو ڪتو پڻ سڏيندا هئا. جنهن پنيان ڪيترين ئي ڳالهيون آهن. هڪ ڪهاڻي ته اها آهي ته پوليس ڪمشنر جي زال شراب پيئڻ لاءِ هن ڪلب ۾ جڏهن ويندي هئي ته پنهنجا به چٽڪمرا ڪتا ٻاهر بيماري ويندي هئي. پر ٻيا تواريخ نويس چون ٿا ته هن ڪلب تي اهو نالو نفرت ۽ حقارت جو اظهار ڪرڻ لاءِ لوڪل ماڻهن رکيو هو، جو انگريزن جي هن ڪل ۾ فقط چوندَ ايشين کي اچڻ ڏنو ويو ٿي ـ جيڪي گهڻو ڪري سندن چمچاگيري ڪندا هئا يا ته وطن سان غداري ڪري انگريزن جا پچ لٽڪائو ٿي هلدنا هئا. انگريزن اهو ساڳيو وهنوار پنهنجين بين بينڪي راڄن ۾ پڻ رکيو.

سلينگور ڪلب اڄ به پنهنجي جاءِ تتي جالان رراجا لائو ت۽ جالان حشام الدين جي وچ ۾ قائم آهي. پرسان پارليامان روڊ پڻ وهي ٿو، جيڪو تن ڏينهن ۾ ڪلب روڊ سڏبو هو.

- ڪيترن انگريزن کي انهن ڏينهن ۾ اها ڳالهه ڌيان ۾ وينل هئي ته هن پاسي (Tropics) جي گرمي ۽ گهم انسان کي جسماني توڙي ذهني طرح پست ڪري ڇڏي ۽ چئن سالن کانپوءِ هو سست، سودائي، ويسارو ۽ خودڪشيءَ لاءِ اماده ٿيو پوي. هنن ڪڳي

پنهنجي تڏي ملڪ انگليند وڃڻ لاءِ ته ڇهن سالن بعد موڪل ملندي هئي، ان ڪري في الحال تڏي موسم جو سواد ۽ سگهند ماٽڻ لاءِ هو ڪنهن پرپاسي واري اتاهين ٽڪري (Hill-Station) تي هليا ويندا هئا. جيئڪن ننڍي ڪنڊ ۾ انگريزن ڪيترين ئي هل اسٽيشنون شملا ڪان ڪوهه مريءَ تائين پنهنجي سهوليت، سُک ۽ عياشيءَ لاءِ ناهيون هيون. اهڙيءَ طرح هيڏانهن ڪوالالمپور جي پرپاسي ۾ فريزر (Fraser) هل ۽ ڪئمرون هاءِ لئنڊس تڏي موسم ۾ تفريح لاءِ تيار ڪيون ويون، جيڪي اڄ به ساڳين نالن سان مشهور آهن ۽ هاڻ اهي جايون شهر جي رهاڪن ۽ ڌارين ملڪن کان آيل ٽوئررسٽن جي وندر ۽ گهمڻ لاءِ آهن.

- 1909ع ـ شهرين ۽ سلطانن جي هڪ فيڊريل ڪائونسل ناهي ويئي. جنهن مان اڳتي هلي ليجسليٽو ڪائونسل ۽ هاڻوڪي پارليامينٽ پيدا ٿي،.
- 1920ع ـ مليريا جي آزار تي ڪجهه ڪنٽرول ڪيو ويو. هن پاسي مليريا جو آزار ايڏو وڏي ويو هو جو هر سال ڪيترائي ماڻهو مليريا وگهي مري ويا ٿي. 1900ع ۾ جيئن ان ڪوجا جي خبر گڏيل هندستان ۾ پيئي ته مليرا مچرن مان ٿئي ٿي ته هتي ڪوالالمپور جي واسطيدار عملدارن يڪدم ان معلومات مان فائدو ورتي شهر ۾ پڪڙيل پاڻيءَ جا ڍُبا بند ڪرائڻ شروع ڪيا. گٽرن جا کليل منهن بند ڪيا ۽ ڪلانگ شهر جي چوڌاري جيڪي دلدلي علائقا هئا، انهن جو گڏ تيل پاڻي سمنڊ ڏي نيڪال ڪري ڇڏيو يا مٽان مٽي وجهرائي سڪائي ڇڏيو. نتيجي ۾ ملريا طرفان ٿيندڙ موت جو تعداد گهٽجي اڌ ٿي ويو.
- 1926ع ـ ڪوالالمپور ۾ گهٽي مينهن ڪري ڪلانگ نديءَ ۾ ايڏي ته اُٿلڳ آئي جو ڪوالالمپور ۾ گوڏن تائين پاڻي گڏ ٿي ويو. ڪيترين اهم آفيسن وارا سمپانن (ٻتيلن) ۾ چڙهي درين رستي آفيسن ۾ پهتا ۽ ضروري ڪاغذ پٽ ۽ رڪارڊ بچايو. چارٽرڊ بئنڪ ۾ به ٻوڏ جو پاڻي اچي ويو ۽ ڊالرن جا لکا نوٽ آلا ٿي ويا، جيڪي پوءِ پاڊانگ (ميدان) تي فوجي سپاهين جي پهري هيٺ سڪايا ويا.
- ان واقعي کان پوءِ ڪلانگ نديءَ جي وهڪري لاءِ سڌو چئنل کوٽيو ويو ۽ پاسي کان پتيون (بند) اڏيون ويون، جنهن کان پوءِ ٻوڏ ۾ ناپر اچي ويئي.
- 8 ڊسمبر 1941ع تي جپانين هڪ ئي وقت پرل هاربر، فلپين، هانگ ڪانگ ۽ ملايا تي ڪاهون ڪيون. 11 ڊسمبر تي ڪوالامپور سندن هٿن ۾ چڙهيو ۽ ستر ڏينهن اندر سڄو ملئي اپبيٽ ـ سنگاپرو سميت هنن جي قبضي ۾ اچي ويو. انگريزن ـ جن ملايا تي حڪومت پئي ڪئي، جپانن جي قبضي بعد في الحال راڄڌانيءَ کان موڪل ڪري پنهنجو سر بچائڻ ۾ لڳي ويا. جپانين ملئي سلطانن جي طقت ۽ مالڪپڻو تسليم ڪيو ۽ کين سندن مذهب ۾ ڪنهن به قسم جي دخل اندازي نه ڪرڻ جي گئرنٽي ڏني. جپانين چاهيو ٿي ته سرڪاري آفيسن ۾ ڪم ڪندڙ عملدار پنهنجو ڪم ساڳي نموني سان جارجي رکن پر انگريز حاڪم بدران هاڻي جپاني شهنشاهه کي وڏو سمجهن.

جپاني دور ۾، جنگ جي خرچ ۽ پئسي جي کوٽ ڪري پگهار گهٽ رکيا ويا، جنهن ڪري پبلڪ مارڪيٽنگ جهڙين شين ۾ سرڪاري ڪامورا توڙي جپاني فوجي قڙاسي ويا.

ان کان علاوه هڪ طرف گهرو پالتو جانور ڪائي ڪپيايا ويا ته ٻئي طرف شهر جي ٻوٽا ۽ وڻ ڪپي ناس ڪيا ويا. نتيجي ۾ چوڏاري مڇرن ۽ مکين جو راڄ ٿي ويو ۽ مليريا وڌي ويئي. شهر جي عمارتن کي ان دوران ڪو نقصان نه رسيو – سواءِ ريلوي ورڪشاپ ۽ ميوزيم واري عمارت جي – جن تي انگريزن، ڪوالالمپور کي واپس وٺڻ جي ڪوشش ۾ حملي وقت بمباري ڪئي هئي.

- 1945ع – جپانين آڏ مڃي ۽ انگريز وري موٽي ماڳ آيا. پر انگريزن جي پهچڻ کان اڳ ملئي ڪميونسٽ Mpaja – جن جپان جي فوج خلاف پاسرٽي ناهي هئي، اهي جنگلن مان ٻاهر نڪري آيا ۽ جپانين کان هٿيار ڦري سوپ جو شان پنهنجي مٿي کڻڻ لڳا. جيسين انگريز موٽيا تيسين هي پبلڪ ڏڪائيندا رهيا.

- 1946ع – انگريزن سڄي ملڪ ۾ رهندڙ چيني انڊين ۽ ملئي ماڻهن کي هڪ برابر حق ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي پر ملئي ماڻهو جيڪي هتي جا اصل رهاڪو آهن، تن کي اها ڳالهه ڏکي لڳي ۽ هنن کي اهو احساس ٿيڻ لڳو تهذاريان ماڻهو، هن ملڪ ۾ پوءِ اچي، سندن حقن تي ڌاڙا هڻي رهيا آهن. هنن پهريون دفعو ان جي خلفا وڏي آواز ۾ اعتراض ورتو. يونائيٽيڊ ملئي نيشنل آرگنائيزيشن (UMNO) جي جهنڊي هيٺ هو گڏ ٿيا.

- 1948ع – عمنو (Umno) پارٽيءَ جي همت سان ملايا فيڊريشن ناهي ويئي، جنهن ”ملئي سلطان“ کي حڪومت جا اختيار ڏنا. ملئي ماڻهن کي خاص شهري حيثيت ۽ باقي پوءِ جي آيل غير ملئي ماڻهن کي محدود شهريت جا حق ڏنا.

- 1948ع کان 1960ع تائين – ملئي ڪميونسٽ پارٽي سڄي ملڪ ۾ هنگاما برپا ڪندي رهي. هڙتالون، گوڙ گمسان، خونريزيون ۽ جيسين ڪميونسٽ جهل ۾ اچن تيسين ڏهه هزار کن شهري مارجي ويا. ملڪ ۾ ايمرجنسيءَ جو اعلان ڪيو ويو.

- 1957ع – ملايا کي مرديڪا (آزادي) ملي. تنڪو عبدالرحمان ملڪ جو پهريون پرائيم منسٽر ٿيو.

- 1963ع – ملائيشيا نالي نئين ملڪ جنم ورتو. جنهن ۾ ملايا، سنگاپور، سرواڪ ۽ صباح اچي ويو ٿي. گاديءَ جو هنڌ ڪوالالمپور ئي رهيو.

- 1965ع – سنگاپور کي ملائيشيا کان ڌار ڪيو و يو.

- 1969ع – اليڪشن دوران چيني ۽ ملئي ماڻهن جا جهڳڙا ايڏا ته وڌي ويا، جو هڪ دفعو وري ايمرجنسيءَ جو اعلان ڪرڻو پيو. تن عبدالرزاق کي نئون پرائيم منسٽر ٿايو ويو.

- 1971ع – نئين ايڪانامڪ پالسي ناهي ويئي، جنهن موجب پومي پترن Bumiputra (ملئي لفظ پر اصل سنسڪرت مان ورتل. معنيٰ ڌرتيءَ جا پٽ (Sons of Soil) کي 1990ع تائين نوڪري، واپار ۽ ٻي ملڪيت ۾ وڌيڪ حق ڏيڻ جو فيصلو ڪيو ويو.

- 1974ع ـ ڪوالالمپور شهر کي باقي سلينگور رياست کان ڌار رکي کيس فيڊريل علائقو قرار ڏنو ويو.
- انگريزن جي ڏينهن ۾ رستن تتي رکيل نالن مان اجا تائين ڪجهه ڪجهه ساڳيا آهن. جهڙوڪ: جالان واٽسن، جالان برڪفيلڊ، اسٽريچن وغيره. پر ڪيترا بدلايا ويا آهن. خاص ڪري انهن ڏينهن جي انگريز حاڪمن جا نالا مٽائي ملئي سلطانن ۽ شاهي خاندانن جي ماڻهن جا نالا رکيا ويا. مثال طور برچ (Birch) روڊ جو نالو، جيڪو انگريز ريزيڊنٽ نالي هو، جنهن کي پيراق ۾ 1875ع ۾ قتل ڪيو ويو هو، هاڻ هن جي نالي بدران مهاراجا ليلا (Lela) نالي ڪيو ويو آهي ـ اهو ماڻهو جنهن انگريز ريڊيڊنٽ برچ کي مارڻ جو حڪم ڏنو.
- ڪوالالمپور ۾ پراڻي زماني جا عمارتن مان Le Coq dor پڻ هڪ آهي، جيڪا ائمپنگ روڊ تي آهي. انگريزن جي ڏينهن ۾ نهيل هڪ امير چينيءَ جو هي محل نما گهر اڄڪلهه ريسٽورنٽ طور ڪم اچي ٿي. سندس بيهڪ ۽ نقشو ساڳيو ئي اهو آهي جيڪو نهڻ وقت هو. عمارت جو مالڪ مسٽر چئا ـ چينگ ـ باڪ (Chua-cheng-Bok) پنهنجي وصيت نامي ۾ لکي ويو ته سندس نهيل هيءَ عمار تنه وکي وڃي ۽ نه وري ان ۾ ڪا قير قار آندي وڃي.

ڪوالالمپور ۾ اينڊز هر ٽوئرسٽ کي هيءَ عمارت نمايان لڳي ٿي ۽ هن عمارت سان وابستہ پيار جو قبضو بڌي ٿو. ”مسٽر چئا جڏهن نوجوان هو“ قصو ڪجهه ان ريات بيان ڪيو وڃي ٿو ته: سندس ڪنهن چوڪريءَ سان عشق ٿي ويو پر جيئن پاڻ غريب هو، ان ڪري سندس محبوبا جي پيءُ کيس سندس ڌيءَ سان شادي ڪرڻ نه ڏني. غيرت ۽ جوش ۾ اچي هن سخت محنت ڪئي ۽ شهر جو امير ترين رئيس بڻجي ويو. پوءِ پنهنجي محبوبا جي پيءُ کي ڏيکارڻ لاءِ سندس گهر جي پرسان هيءَ عمارت نهرائي ج يئن محبوبا جي گهر مٿان آڏو ڪري بيهي ۽ چيني عقيدي موجب بخت جي ديوتا کي محبوبا جي گهر اچڻ کان روڪي. (ياد رهي ته چيني گهر يا قبر ڪوشش ڪري ڪلئي ۽ مٿاهين ميدان تي نهرائيندا آهن، جيئن بخت جا ديوتا سندس گهر ۾ ۽ رحم جي ديوي قبر تي ايندي رهي).

مٿيون قصو جيڪو ڪوالالمپور جي هوٽلن جي بئرن ۽ ٽئڪسي ڊرائيورن جي وات تي هوندو آهي، ان جي حقيقت بابت جڏهن هن عمارت جي انچارج کان پڇيم ته هن مرڪندي چيو: ”اهڙي ڪا ڳالهه يا ڪهاڻي ناهي. سڀ هٿ جا گهڙيل قصا آهن.“

انهن ئي روڊ تي يعني جالان ائمپنگ تي اڄڪلهه جون ڪجهه ماڊرن عمارتون پڻ آهن. هوٽل منگ ڪورٽ، Wisma mpa بي ايم ايف پلازا، انگڪاسا رايا بلڊنگ وغيره. (Angkasa — Raya) عمارت ۾ پاڪستان ۽ بنگلاديش جي هوائي ڪمپنين جون آفيسون پڻ آهن. ٿورو اڳتي پاڪستان ايمبسيءَ جي عمارت آهي، جيڪا پراڻي آرڪيٽڪٽ کان مسهور آهي ۽ اينڊر ويندڙ جي نگاهن جو مرڪز رهي ٿي. چيو وڃي ٿو ته اها عمارت 1958ع ۾ تنهن وقت جي پاڪستاني سفير جناب شير علي خان جي ذاتي ڪوشش ۽ ذاتي مالي مدد جو نتيجو آهي جو اها هميشه لاءِ خريد ڪئي ويئي. پاڪستان ايمبسيءَ جي سامهون ديوان تنڪو عبدالرحمان جي عمارت آهي، جيڪا پاڻ پراڻين عمارتن مان هڪ آهي.

- ڪوالامپور شهر مان لنگهندي ڦيريون ڏينهن ٿي هڪ اهڙي عمارت نظر ائي، جنهن جي ٻاهرين باﺋونڊري واري ڏکي پت تي آرٽ جو ڪم نظر آيو "ڇا تي سگهي ٿو؟" ڪوالامپور ۾ اينڊڙ هر نئون ماڻهو هن عمارت بابت سوچي ٿو جنهن جي ٻاهرين پت ايڏي ڏکي ۽ اتاهين آهي ۽ اها آرٽ جو خوبصورت ڪنواس آهي. ڪو آرٽس ڪاليج، يونيورسٽي، ڪليل ٿيٽر، ريلوي اسٽيسن ڪا يا ڪارٽس ڪائونسل جهڙي شيءِ؟ نه.

- شهر جي وچ ۾، پودو روڊ تي، آرٽ جي شاهڪار پٽين واري هيءَ عمارت هتي جو جيل خانو آهي. ڪوالامپور جي هن Pudu Prison جو نالو 1986ع ۾ دنيا جي رڪارڊن واري ڪتاب Guinness Book of Record ۾ پڻ اچي چڪو آهي. هنن سجايل پٽين ڪري، پودو جيل جي اڍائي سؤ ميٽر (يعني چوٿو ڪلوميٽرن ڪن) ويڪرين پٽين تي آئل ڪلر سان چٽ گل نڪتل آهن. هن ڪان سال ڪن اڳ هنن پٽين تي هڪ يڪي تصوير (Mural) هئي ۽ ان وقت، ان ڪري، هي جيل دنيا جي ڊگهي تصوير ڪان پڻ مشهور هو. اها تصوير هڪ ٽراپيڪل نظارو هو. سمنڊ جو ڪنارو، ڪناري وٽ ٻيڙيون ۽ ناريل جا ڊگها وڻ، آسماني رنگ جي اُڀ ۾ مينهن سان پريل چانديءَ جي ڪنار وارا گهاٽا ڪڪر، ڪاناٺا گهر ۽ ڪڪائون جهوپڙيون وغيره هيون. اها تصوير ڇئن قيدين گڏجي ٺاهي هئي. ڇيو وڃي ٿو ته اها تصوير ٺاهيندي ٺاهيندي اهي قيدي ڀڄي ويا هئا.

- دنيا جي رڪارڊن وارو مٿيون ڪتاب جيڪو هينئر تازو ڇپجي مارڪيٽ ۾ آيو آهي، تنهن جي ٻاهرين ڪور تي پاڪستان عالم چنا جي جي تصور پڻ آهي، جيڪو اڄڪلهه دنيا ۾ قداور ترين انسان مڃيو وڃي ٿو. وڏي لئہ عالم چنا جي. جنهن شهر جي جنهن وڏي بڪ شاپ ۾ وڃ ته سامهون گينس بڪ آف رڪارڊ جي نئين اشاعت ٽنگي پيئي آهي جنهن جي ٽائيٽل ڪور تي عالم چنا جي تصوير آهي. ڪوالالمپور، ملاڪا، اپوح پينانگ ڪان سنگاپور، منيلا، بئنڪاڪ جڪارتا جي جنهن به وڏي يا ننڍي دڪان ۾ گهڙ ته عالم چنا سامهون. اسان به جنهن تنهن کي اهو ٻڌائي ته اسان جي پر واري ڳوٺ جو آهي، پنهنجي لئہ رکندا آهيون. يعني "ڳوٺ جي ماءُ نہ سهي ڳوٺ جي ڦقي ته ٿياسين" وارو مثال ٿيو. بقول سنگاپور جي هڪ چيني ليکڪ مسٽر اين . آءِ . لو (Low) جي: "ٻاڻ اهم پٽڻ بدران ڪنهن اهم انسان جو چاچو مامو يا ڳوٺائي ٿيڻ ۾ وڌيڪ مزو آهي. ٻئي جي ڀهاني سان پنهنجو پاڻ کي پڌائي سگهجي ٿو." ۽ جيئن هتي جا چيني ڳالهه ڳالهه ۾ چوندا ته فلاڻو مشهور چيني همراهه (آرٽسٽ، سياستدان، فلم ائڪٽر) چين جي ان صوبي سنڪيانگ، هونان، ڪينگسي يا فوڪين جو آهي، جنهن مان اسين آهيون. تيئن ڳهٽ ۾ ڳهٽ هي سال اسان به علام چنا جي تصوير ڏي اشارو ڪري فخر سان چئي سگهون ٿا ته هي دنيا جو ڊگهو ماڻهو پاڪستان جي ان صوبي مان آهي جنهن سان اسان جو تعلق آهي. هونءَ ٻاو 3 ڊي وي قدرت اسان کي تيل سان اَجا ڪٽي چڱيءَ طرح نہ نوازيو آهي پر اهو به چڱو جو عالم، چنا، عمران، جهانگير خان، مولانا مودودي ۽ ذوالفقار علي ڀٽي جهڙن ماڻهن ڪري اسان جي ملڪ جي سڃاڻپ سڄي دنيا ۾ ٿي رهي آهي. ذاتي نظريو ڪنهن جو ڪنهن لاءِ 3 ڪٽي کهڙو به هجي. اهڙي طرح ٻئي نمبر تي مائي نور جهان، جهازن واري سيٺ سپيرا جي مگينڊي سلما آغا، ڊاڪٽر عبدالسلام جهڙا آهن - جن کي سڄي دنيا ڪٽي نہ پر دنيا جا مختلف علائقا: سنگاپور، ملائيشيا، ٿائلينڊ، برما ۽ بنگلاديش، يا عرب رياستون ۽ عبستان، يا يورپ جا ملڪ سڃاڻن ٿا.

- ملائيشيا جي مرديڪا (آزادي) واري ڏينهن تي ڪوالالمپور ۾ وڏي پريڊ ٿيندي آهي، جنهن ۾ فوج، پوليس، اسڪول، ڪاليج ڪان وٺي فئڪٽرين، ڪارخانن، هوائي اڏن ۽ بندرگاهن ۾ ڪم ڪندڙ ماڻهو حصو وٺندا آهن. مٿئين ڪتابَ ۾ گذريل سال جي ان پريڊ پڻ رڪارڊ قائم ڪيو، جنهن ۾ فقط بئنڊ اڍائي هزار ماڻهن وڄائي.
- مسٽر، مسز، جناب، محترم، محترمه، الرئيس، اخي، سان ــ اهي مختلف لقبن مان ڪجهه آهن، جيڪي مختلف ملڪن ۾ عورتن يا مردن جي نالن سان گڏ استعمال ڪيا وڃن ٿا. اهڙيءَ طرح ملائيشيا ۾ مرد جي نالي اڳيان انچڪ Encik لکيو وڃي ٿو. يا رڳو En. (جيئن انگريزيءَ ۾ مسٽر بدران رڳو Mr).
- ملائيشيا پهچڻ تي پنهنجي نالي اڳيان EN ڏسي تعجب لڳم ته هنن کي ڪيئن خبر پيئي ته آئون انجنيئر آهيان، جنهن جو شارٽ فارم ڪيترن ئي ملڪن ۾ EN لکيو وڃي ٿو. پر پوءِ جلد ئي جاڻ پئجي ويئي ته اها EN ملئي لفظ انچڪ جي آهي، جنهن جي معنيٰ جناب يا مسٽر سمجهڻ کپي. شادي شده عوت لاءِ هتي (Puan) پئان ۽ ڪنواري ڇوڪريءَ لڳاءِ (Cik) چڪ لفظ استعمال ٿئي ٿ و. ملئي زبان ۾ ”C“ چ لاءِ استعمال ٿئي ٿي.
- هڪ دفعي هتي جي ملئي اخبار ۾ بينظير ڀٽي جي آيل تصوير ڏي هڪ دوست ڏيان ڇڪايو. فوٽي هيٺان ملئي زبان ۾ لکيو هو: ”بينظير بنت الله يا رحم ڀٽو“ مون پنهنجي دوست کي چيو ته هن ملئي اخبار وارن غلط لکيو آهي. بينظير الله يا رحم ڀٽو جي نه پر شهيد ذوالفقار علي ڀٽو جي ڌيءَ آهي.

  ”پر هو جيئرو ڪٿي آهي؟“

  ”چا مطلب؟“ مون پڇيو مانس.

  ”توهان گذاري ويل ماڻهوءَ جي نالي اڳيان ڇا لکندا آهيو؟ هن پڇيو.

  ”مرحوم، جيڪو توهان پڻ لکو ٿا.“ مون وراڻيومانس. خاص ڪري شهيد لاءِ.“ هن ٻڌايو.

بهرحال مونکي ان لفظ جي ان وقت خبر پيئي نه ته پهرين ان کي نالو سمجهندو هوس، جيئن اسان وٽ سنڌ ۽ پنجاب ۾ ان سان ملندڙ جلندڙ جالا عام آهن: جيئن ته: الهه ورايو، الهه وڏايو، الهه بچايو، الهه ڏنو وغيره وغيره .

- ڪوالالمپور شهر کان ٿورو ٻاهر تي، شاهه عالم شهر وٽ تازو هن سال هڪ وڏي مسجد ــ مسجد سلطان صلاح الدين نالي نهي راس ٿي آهي. هيءَ مسجد هن پڇاسي سي کان وڏي گنبذ واري مسجد آهي، جيڪو ٻيانوي ميٽر اتاهون آهي ۽ سندس ڊاياميٽر ايڪونجاهه ميٽر آهي ــ يعني لندن ۾ جيڪو سينٽ پال ڪئٿيڊرل آهي ان کان به وڏو گنبذ ٿيو. منهنجي خيال ۾ دنيا جي ڪنهن به مسجد، مندر، گدرگاهه، مقبري، گرجا گهر، ٽڪاڻي جو ايڏو وڏو ۽ مهانگو گنبذ نه هوندو.
- جپانين جي قبضي دوران جپاني، ملائيشيا جي ريلوي جا پٽا، ڪيترن هنڌن تان پٽرائي برما ڪٽائي ويا، جتي بدنام ”سيام ــ برما“ ريلوي لائين نهاڻ جو ڪم شروع

ڪيائون. جنهن بابت The Bridge on the River Kawai ڪتاب آهي ۽ ساڳي نالي تي مشهور فلم پڻ ٺ+اهي وڃيئي، جنهن ۾ اليڪ گينس Alee-Guinness ڪم ڪيو آهي.

- ملائيشيا ۾ ”توڪئي“ (Tokawy) ۽ ”چيتيز“ (Chetties) لفظ ٻڌڻ ۾ ايندا. توڪئي چيني وڏي واپاري يا سيٺ کي سڏجي ٿو. پر اهو نالو اصل چينين لاءِ آهي. باقي Chetties ڏکڻ هندستان کان آيل انڊين جي هڪ ذات آهي، جيڪي وياج تي پئسا ڏيڻ جو ڪم ڪن ٿا. انگريزن جي حڪومت جيئن ئي هن پاسي (ملائيشيا ۽ سنگاپور) ڏي وڌي ته هو هنن سان گڏ هيڏانهن آيا ۽ هن ڌنڌي تي تڏهن کان وڏي سندن ئي قبضو ۽ هڪ هٽي هلندي اچي. ڪيترن سالن تائين ماڻهن کي چٽيهه سيڪڙو وياج تي اوڌر ڏيندا رهيا. ۽ هو ان ڌنڌي کي ايڏو وڌائيندا ويا جو 19309ع تائين مشهور ٿي ويو ڳ ته انهن چيتين ڏهه ڪروڙ ڊالر وياج تي هلايا آهن جيڪا انهن ڏينهن ۾ وڏي دولت هئي. ڳري وياج ڪري ماڻهن جون زمينون ۽ ٻيون ملڪيتون گروي ٿينديون ويون. حڪومت جڏهن ڏٺو ته هٽي جا اصلوڪا رهاڪو ملئي ۽* ٻيا وجن ڏينهون ڏينهن غريب ٿيندا ۽ زمينون کسائيندا ته هنن کي ان ڏس ۾ ڪجهه ڪرو پيو. پوءِ سرڪاري طرح قاعدا قانون ٺاهي ان ڌنڌي کي گهٽايو ويو. ڪوالالمپور توڙي سگناپور ۾ اڄ به هي چيني وڳياج تي قرض ڏيڻ ۽ ڪميشن تي غير ملڪي ناڻو مٽي ڏيڻ ۾ مشغول نظر ايندا.

- سمرسٽ ماهم جي پڙهندڙن سندس مشهور افسانو The Letter ضرور پڙهيو هوندو. هيءَ ڪهاڻي ان مشهور اسڪئنڊل بابت لکيل آهي جيڪو هٽي ڪوالالمپور ۾ ٿيو. 1911ع ۾“ ڪوالالمپور جي هڪ بهترين اسڪول وڪٽوريا انسٽيٽوشن جي ائڪٽنگ هيڊماسٽر جي گوري زال مسز ايٿل پرائوڊلاڪ (Ethel Proud Lock) هڪ يورپي همراهه کي گولي هڻي ماري رکيو.ل جنهن لاءِ پوءِ هن جو چوڻ هو ته هو ساڻس زوريءَ زنا ڪرڻ لاءِ سندس گهر ۾ گهڙي آيو هو.

- قانوني تحقيقات موجب اهو ماڻهو ـ جيڪو ڪنسلٽنٽ انجنيئر هو، مسز پرائوڊ لاڪ جو نهيل يار نڪتول.حقيقت جي ته پوءِ آخر تائين خبر پئجي نه سگهي پر ڪورٽ مسز پرائوڊ لاڪ کي ڏوهاري ٺهرائي ڦاسيءَ جي سزا ٻڌائي. ان بعد ڪوالالمپور ۾ رهندڙ يورپي ماڻهن ـ جن کي اها ڳالهه نه وڻي، چڱو ٻائيتال مچايو ته مائي بيگناهه آهي. بهرحال سلينگور رياست جي سلطان رحم جي درخواست منظور ڪري ڦاهيءَ جي سزا رد ڪري عمر قيد جي سزا قائم ڪئي، جنهن لاءِ مسز پرائوڊ لاڪ کي في الحال انگلينڊ روانو ڪيو ويو.

سمرسٽ ماهم جي ڪهاڻيءَ ۾ ڪورٽ طرفان زال کي بي ڏوهي ثابت ڪيو وآجي ٿو ۽ اهو خط جيڪو هن کي ڏوهاري قرار ڏئي ها ان کي ضايع ڪيو وڃي ٿو. سمرسٽ جي هن انفساني تي هالي ووڊ وارن فلم به ٺاهي هئي، جنهن ۾ بيٽي ڊئوس (Bette Davis) ڪم ڪيو آهي.

- گذريل اڌ صدي کان وٺي، رکي رکي هٽي جي زالن کي هڪ تيل هاڻو ماڻهو (Orang Minyak) نظر اچي ٿو. (ملئي زبان ۾ Orang معنيٰ: ماڻهو ۽ MInyak معنيٰ: تيل) ۽ پوءِ ان بابت ڪجهه ڏينهن لاءِ اخبارن ۾ سُرخيون هونديون آهن. هي تيل هاڻ ماڻهو ڪوالالمپور ۾ گهٽو ڪري جالان امبي (Imbi) تي نظر اچي ٿو. نه فقط ڪوالالمپور ۾

پر سڄي ملائيشيا ۽ سنگاپور جي عورتن جي بيڊرومن تي هو ڇانيل آهي. همراهه کي فقط ڇيڙي هوندي آهي. هن جو سڄو جسم تيلَ سان پريل هوندو آهي. هو سوڙهو تي ڪنهن چير يا سوراخ ۾ به هليو وڃي ٿو ته پنهنجي شڪل بدلائي ڏيڏر ڪوئو، ڇچوندر به ٿيو وڃي. ڪن جو اهو خيال آهي ته هن جي مٿان ٿائلنڊ جي جادوءَ جو اثر آهي، جنهن ڪري هو مردن کي نظر نٿو اچي. هن کي فقط عورتون ئي ڏسي سگهن ٿيون. هو ڇوڪرين سان هٿ چراند ڪري ٿو، چوريون ڪري ٿو ۽ سڄي علائقي ۾ ڏهڪاءُ مچائيندو رهي ٿو. اسان کي به هتي ٽي چار سال ٿي ويا آهن. پيا اخبارن ۾ پڙهون، پر همراهه اڃا نٿو جهلجي. شايد تيل هٿو هجڻ ڪري جهلڻ وارن جي هٿن مان ترڪيو وڃي.

- مٿيون قصو ڪجهه ڪجهه ائين آهي، جيئن ڪراچيءَ ۾ ڪڏهن ڪڏهن ٻرگ روڊ تي آڌي رات ڌاري پوءِ هڪ ڇوڪري فقط مردن کي نظر ايندي، آهي.

- ملائيشيا ۾ گوري همراهه کي گهٽو ڪري مت ـ صالح (Mat-Salleh) سڏيو وڃي ٿو، جيڪو انگريزي لفظ Mad Sailor (پاڳل جهازي) مان نڪتل آهي، اهو نالو پهرين انگريز جهازين تي رکيو ويو هو، جيڪي بندرگاهه ۾ پهچي هٿن مان نڪري ويندا هئا. مغرب جي ماڻهن کي جن نالن سان سڏيو وڃي ٿو، انهن مان سڀ کان گهٽو مشهور Orang-Putih آهي. (ورانگ معنيٰ ماڻهو ۽ پوتيح معنيٰ سفيد، اڇو ـ يعني پورو ماڻهو.)

- آفريڪا يا آمريڪا جي ش يدين کي هتي Gagak معنيٰ ڪانگ سڏيو وڃي ٿو ـ جيئن پاڻ وٽ ڏاڏو حبشي يا بلال سڏيو وڃي ٿو. ملائيشيا ۾ ٻيو نالو جيڪو ٻڌڻ ۾ ايندو، اهو آهي Kawai-Lo اهو چيني لفظ اهي جنهن جي معنيٰ آهي ڏاريون شيطان. اهو انهن چينين تي رکيو ويو آهي، جيڪي ڏارين ملڪن (چين، تائيوان، هانگ ڪانگ) جا چيني هتي رهيل آهن. پر اهو نالو هميشه خراب رنگ ۾ استعمال نٿو ڪيو وڃي. جيئن نندڙي ڪنڊ ۾ ڪانگ هميشه گدلي ماڻهوءَ لاءِ استعمال نٿو ٿئي. ڏاهي کي پڻ ان نالي سان سڏيو وڃي ٿو. يا جيئن چپ، چبرو يا ”اُلو ڪا پٺا“ لفظ ننڍڙي ڪنڊ ۾ خراب مفهوم ۾ استعمال ٿين ٿا پر يورپ ۾ چبرو عقلمند ماڻهوءَ کي چئي سگهجي ٿو.

- ملائيشيا ۾ ”تاڊي ـ بار“ اهي ننڍڙا دڪان آهن جتي اوچي يا ولايتي شراب بدران ناريل جي وڻ جي رس (Sap) ـ جيئن ڪجيءَ جي وڻ جي ”تاڙي“ ٿئي ـ پنجاهه سٽ سينٽ ۾ گلاس وڪامي ٿي. ان سستي شراب کي ”ملائيشين شئمپين“ پڻ سڏيو وڃي ٿو ته ”غريب ماڻهوءَ جي ڊرنڪ“ پڻ. اهي بار ملائيشيا جي مختلف شهرن ۾ انگريزن جي ڏينهن ۾ کوليا ويا هئا، جيئن گهاٽن ٻيلن ۽ جهنگلن ۾ ڪم ڪندڙ غريب تامل هارين کي پيئڻ لاءِ سستو شراب ملي سگهي. سڄي ملائيشيا ۾ هھڙا به سؤ کن بار آهن، جن مان اٺ ڪوالالمپور ۾ آهن.

- ناريل جو وڻ جيئن ئي گل ڏيڻ وارو هوڳندو آهي، ته ميوي واري شاخ کي ڇيهڪ ڏيئي ان مان ٿمندڙ رس ٿيپي ۾ گڏ ڪئي ويندي آهي. جيئن ته هيءَ رس اُس جي

ٿڙڪي تي يڪدم ڪٽي (Fermented) ٿيو وڃي، ان ڪري مڍي سواد لاءِ جيترو جلد ٿي سگهي (ڏهين ٻارهين ڪان اڳ) پي ڇڏجي.

- منهنجي خيال ۾ ملائيشيا دنيا جو اهڙو ملڪ آهي، جنهن جا سڀ کان گهڻا شاگرد ٻاهرين ملڪن ۾ تعليم وٺن ٿا. ڪين پئسو به آهي ته تعليم لاءِ 3 تانگهه به. جيتوڻيڪ حڪومت هاڻ هر قسم جا ڪاليج يونيورسٽيون ملائيشيا ۾ ناهيندي وڃي ٿي ۽ ساڳي وقت ٻاهر تعليم وٺڻ ڪان دلشڪستو به ڪري پئي ته به ڪافي ڇوڪرا آسٽريليا، نيوزيلينڊ، انگلينڊ ۽ آمريڪا پڙهڻ لاءِ ويندا رهن ٿا. جيئن ڪاليجن ۽ يونيورسٽين جا اشتهار جي اخبارن ۾ اڪثر نظر اچن ٿا. ان ڪان علاوه هانگ ڪانگ، سنگاپور ۽ انڊيا جي ڪاليجن جو پڻ اشتهار هوندو آهي. انڊيا جي هڪ ميڊيڪل ڪاليج جو تمام گهٽو اچي ٿو جنهن جي سساليانِي ٽيوشن فِي لک رپيا ڪن آهي. آمريڪا آسٽريليا پاسي ته اجا به ڳرا خرچ آهن.

اڄ ڄاڻائيءَ ۾ ڪيترائي ملائيشيا جا شاگرد انگلينڊ ۽ آمريڪا جي اهڙن ٿڙڪو قسم جي ڪاليجن ۾ به هليا وڃن ٿا جيڪي اتي جي يا هتي جي تعليم ڪاتي طرفان تسليم شده نه آهن. پاڻ ۾ مائٽ خوش ته اجهي ٿا ڊگريون وڍي هو ڊاڪٽر انجنيئر ٿين. پر پوءِ ڇئن پنجن سالن بعد پئسو ۽ وقت برباد ڪري جڏهن هو پنهنجي وطن ملائشيا پهچندا آهن ته خبر پوندي اٿن ته ان ڪاليج جي بيڪار تعليم ڪري ان جي ڊگريءَ کي بکو پڇي ئي ڪونه ٿو. نوڪري ته نوڪريءَ جي ماڳ ماڳهين مغربي ماحول ۾ رهي ڪيترا هن پاسي جا مشرقي تهذيب ۽ ڪلچر ۾ پيدا ٿيل نوجوان ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون هٿبن مان نڪري ويندا ان. ان ڏس ۾ ڏينهون ڏينهن حڪومت خبردار ڪندي رهي ٿي ۽ انهن ملڪن جي تعليمي ماهرن سنا ملي شاگردن جي رهنمائي ڪرڻ جي پوري پوري ڪوشش ڪري ٿي، جيئن شاگردن کي خبر پوي ته ڪهڙي ملڪ جي ڪهڙي ڪاليج يا يونيورسٽيءَ ۾ هو پڙهن، جن جي ڊگري هتي ملائيشيا ۾ قابل قبول سمجهي وڃي ٿي. ان ساهميءَ ۾ جيڪڏهن اسان پنهنجي ملڪ پاڪستان جي تعليمي معيار کي پرکينداسين ته خبر پوندي ته اڄڪلهه اسان جو ملڪ انڊيا کنا به پٺي پيل آهي ۽ فقط آغا خان ميڊيڪل ڪاليج کي هتي مان ڏنو وڃي ٿو.

- ڄپان وانگر هتي ملائيشيا ۾ به ٻليون پڇ بنا آهن. يا تمام ڏرڙو پڇ جو اٿن. ائين لڳندو ڄڻ ڪنهن ڪپي ڇڏيو هجين. ڪن جو اهو خيال آهي ته ماڻهن ٻلين جا پڇ وڍي ڇڏيا آهن، جيئن چيني عقيدي موجب هو بهشت ڪان ٻاهر ئي رهن. ڇو جو ٻلي چيني ڪئلينڊر جو حصو ناهي – جنهن ۾ ڪتو، شينهن، ڪوئو، پولڙو، ڍڳو ۽* سوئر وغيره اچي وڃن ٿا. ڪن جو اهو چوڻ آهي ته پڇ ڪپڻ سان ٻلي مالڪ وٽا ڀڄي نٽي. هونءَ حقيقت اها آهي ته هنن ٻلين جي جنس ئي اهڙي آهي جنهن جو پڇ ائين آهي.

هتي ٻليون ملئي ۽ چيني – ٻنهي جي گهرن ۾ نظر ايندين پر ڪتا فقط چينين جي گهرن ۾ ڏسڻ ۾ ايندا. اسلام ۾ ڪتو هڪ پليت جانور سمجهيو وڃي ٿو، جنهن جي زبان نقصانڪار چئي وڃي ٿي. ان ڪري هنن جانور کي – سواءِ چند ضرور حالتن جي – پالڻ جي منع ٿيل آهي. ملئي جيئن ته مسلمان آهن، ان ڪري انهن جو سجو سجو ڳوٺ پاليل يا رول ڪتي بنا نظر ايندو. ٻي ڊپا تي پيا وڃو. ساڳيو عالم عرب ملڪن جو آهي. سعودي عرب، يمن، عدن ڪان وٺي اتر آفريڪا جي ٻي ڪنڊ لبيا موراڪو تائين هليا وڃو. هرويرو ڪتو نظر نه ايندو. وچ ۾ خبر ناهي ڇو اسان ئي پاڪستان، هندستان، بنگلاديش جا مسلمان آهيون جن

جي گهٽيءَ گهٽيءَ ۾ ڪتا نظر اچن ٿا ـ سي بہ پاليل، صاف سترا ۽ سيڪاريل نہ پر رول، بيمار ۽ چتا ـ پنهنجي گهٽيءَ مان ئي لنگهندي گهبراهٽ ٿيندي تہ ڪٿي سندن پڇ تي پير نہ اچي وڃي. ڪٿي اجايو پيار ۽ پنهنجائپ جو اظهار ڪرڻ لاءِ هو ناليءَ مان ٻوڙيل پڇ نہ لوڏي، متان ڪنهن معصوم ٻار کي چڪ هڻي لولو لنگڙو نہ ڪري يا وڏي کي هائڊرو فوبيا نہ ڏيئي ڇڏي. مزي جي ڳالهہ اها تہ ميونسپالٽي يا واسطيدار کاتي جا ماڻهو جڏهن اهڙن رول ۽ بيمار ڪتن کي مارڻ نڪرندا آهن تہ پاڙي جون پوڙهيون ٻڪ ڪٽي ڪين پٽي واپس ڪنديون آهن تہ گگدامن تي کهل ڪريو ۽ ڪين نہ ماريو. اهو اهو علائقو نہ فقط سنڌ، پنجاب، هريانا ۽ هماچل صوبن جو آهي پر بنگال، بهار، يوپي، مهاراشٽر ـ ويندي ڪيرالا ۽ تامل نادو تائين جو آهي. (بلوچستان ۽ صوبو سرحد البت ان ڳالهہ ۾ پاڪ صاف آهي) ڪاش انهن رول ڪتن جو پچاءِ ڪندڙن انهن هزارين انساني جانين کي ڪتي جي چڪ وکهي ترڦندو مرندي ڏسن، جيڪي هر سال پاڪستان، هندستان ۽ بنگلاديش ۾ موت جو شڪار ٿين ٿا.

- ملائيشيا دنيا ۾ هڪ واحد ملڪ آهي، جنهن جو بادشاهہ هر پنجن سالن بعد بدلجندو رهي ٿو. ملائيشيا جي تيرهن رياستن مان جنون ۾ سلطاني راڄ آهي. 1957ع کان پوءِ انهن نون رياستن جا سلطان پنهنجو پاڻ ۾ ويهي واري وٽيءَ تي هڪ کي چونڊيندا آهن، جيڪو سڄي ملڪ جو پنجن سالن لاءِ بادشاهہ ٿيندو آهي. ان کي ملئي زبان ۾ Yang Di — Pertuan Agong سڏبو آهي. هونءَ کيس خطاب ڪرڻ لاءِ سڄو لقب هن ريت آهي:

Duli yang maha mulia, sir paduka

Badginda yang Di – Pertuan agong.

ان سڄي جي معنيٰ ـ بلڪ مفهوم ڪجهہ هنريت چئي سگهجي ٿو: ”اسين جيڪي هن (بادشاهہ سلامت) جي پيرن جي تري هيٺان ڌوڙ کان بہ هيٺاهان آهيون، جيڪو طاقت، شان، دبدبي ۾ نهايت اتاهون آهي ۽ هن ملڪ جو متانهون حاڪم آهي.“

تائيم مخزن وارن هڪ دفعي ان ملئي خطبي جو انگريزيءَ ۾ سنو ترجمو ڪيو هو:

“We who are below the dust under the sole of the foot of the most exalted, radian majesty, he who is made highest in the land”.

هيڏن لقبن القابن واري، هيڏي ملڪ جي هيڏي طاقتور هستي ـ پر فقط پنجن سالن لاءِ! پنج سال پورا ٿيڻ تي جنهن آرام، سڪون ۽ بنا ڪنهن ردوبدل جي ملائيشيا ۾ هڪ لهي ٻيو بادشاهہ ٿيو وڃي، قابلِ تعريف ڳالهہ آهي. نہ تہ چوندا آهن تہ هڪ دفعو جنهن ماڻهوءَ کي طاقت جو چشڪو لڳي وڃي تہ پوءِ اهو تخت تاج جي جان هرگز ڇڏي نٿو سگهي. يا تہ اها چوٽي (يا بدقسمتي) فقط ڏکڻ آمريڪا ۽ اتر آفريڪا جي ملڪن سان آهي. اسان جو ملڪ ۾ ڪجهہ اهڙي ئي خاني ۾ اچي ٿو.

- دنيا ۾ سڀ کان گهڻو ”پام آئل“ ملائيشيا ۾ ٿئي ٿو. پام آئل جا وڻ ڪجيءَ جهڙا ٿين ٿا ۽ سندن ميوو بہ جارڪن جهڙو ٿئي ٿو پر جارڪن جي ڄيگي کان ڄڱو ڳرو ۽ وڏو ٿئي ٿو. ان کي نپوڙي منجهانئس تيل ڪڍيو وڃي ٿو. اهو تيل رڌ پچاءِ لاءِ گهڻو ڪم

اچي ٿو. ٻين ملڪن کان علاوه اسان جو ملڪ پڻ اهو تيل ملائيشيا ۽ انڊونيشيا کان وٺي، نج حالت ۾ يا ان ۾ ٻيا تيل ملائي رڌ پچاءَ جي ڪم لاءِ مهيا ڪري ٿو.

هي تيل ملائيشيا جو سونو فصل (Golden Crop) سڏيو وڃي ٿو. جيئن ڪپهه پاڪستان جو روپو فصل (Silver Crop) سڏجي ٿو. هي تيل نه فقط رڌ پچاءَ لاءِ ڪم اچي ٿو پر صابڻ، ميڪ اپ، چوپائي مال جي ڏاري، مني ڪير، آئيس ڪريم ۽ چاڪليٽن ناهڻ ۾ ڪتب اچي ٿو. هاڻ هتي وڏيڪ تجربا هلي رهيا آهن ته ان تيل کي ڪنهن نموني سان ڊيزل آئل ۾ تبديل ڪجي، جيئن موٽر ڪار هلائڻ لاءِ ڪم اچي.

- هتي جي ماڻهن ۾ ڪيترائي وهم وسوسا، سوداءَ آهن. چيني ۽ انڊين ۾ ته تمام گهڻ آهن پر مسلمانن ۾ پڻ، جيتوڻيڪ اسلام ۾ انهن ڳالهين جي ڪا حيثيت يا اهميت نه آهي پر رسم ۽ روايت طور هلندا اچن. اها به ڳالهه آهي ته هاڻ ٽيڪنالاجي ۽ سائنس جي ترقي ۽ تعليم جي واڌاري ڪري اهي سڀ ڳالهيون گهٽجي رهيون آهن ته به ڪي ڪي ٽوٽا سوٽا اڃ تائين مشهور آهن.

دوا درمل ۽ هر قسم جي جسماني توڙي نفسياتي بيماريءَ لاءِ بومي (Bomoh) وٽ وڃڻ جو رواج پڻ عام آهي. بومو مسلمان ملئي ٿئي ٿو ۽ ڪيس درويش، فقير، جادوگر، ڊاڪٽر – سڀ ڪجهه چئي سگهو ٿا. هر قسم جي علاج لاءِ هن وٽ نه فقط ملئي اچن ٿا پر چيني ۽ انڊين پڻ – پنهنجي عشق جي آزار کان وٺي نوڪري ۽ واپار جي واڌاري جهڙن مسئلن لاءِ. ڪجهه مهينا اڳ ڪوالالمپور جي جيل اندر چئن قيدين جيل جي ڊاڪٽر ۽ ڪمپائونڊر کي ڪٽي يرغمالي بڻايو ۽ ڏينهن پنيان ڏينهن – هفتو ڪن معاملو هلندو رهيو. جيسين پوليس قيدين کي ڌتاري سندن چنبي مان ڊاڪٽر ۽ ڪمپائونڊر کي آزاد ڪري، تيسين ملڪ جي ڪنڊ ڪڙڇ کان ڪيترائي بوماح، بنا سڏ جي اچي پهتا. ڪو جيل جي ٻاهران (Kuning Beras) – زردن چانورن جي چٽ پيو ڪري ته ڪو گلاب جو پاڻي ڪٽي جيل جي پٽين تي پيو هڻي. بهرحال جڏهن ڪمانڊو پوليس حملو ڪري يرغمالان کي آزاد ڪيو ته هرڪو بومو اها ڪاميابي پنهنجي ڪرامت سان وابسته پيو ڪري.

- ملئي ماڻهن ۾ ٽن جو انگ به خراب سمجهيو وڃي ٿو. ٽي شيون ڪنهن کي ڏيبون ته چوندو هڪ وجهي چار ڪري ڏي يا هڪ ڪڍ به ڪري ڏي. ٻيو ته نهيو پر فوٽوءَ لاءِ ٽن ڄڻن جو بيهڻ به سٺي ڳالهه نه سمجهي ويندي آهي. هڪ ڄڻو ماٺ ڪري پري ٿي ويندو. يا چوٿين کي سڏي وٺندو.

- ٽين جي ڪاٽين ۾ ڪم ڪندڙ چيني ڪنهن کي به جتيءَ سميت اتي اچڻ نه ڏيندا آهن، جو متان سندن ديوتا ناراض ٿي وڃي. هان ته اهو ڪم گهٽجي ويو آهي نه ته اڳ ۾ مجال آهي جو ڪو يورپي به ڏوچ چتي ۽ بوٽ سان ٽين جي کاڻ واري علائقي ۾ پهچي.

پينانگ بيٽ

پينانگ بيٽ تي ڏسڻ ۽ گهمڻ ڦرڻ لاءِ سمنڊ جا ڪنارا آهن، پراڻا مندر مسجدون آهن، قلعا ۽ پارڪ آهن، جبل (Penang Hill) تي چڙهندڙ ريل آهي، مڇي گهر ۽ خريداريءَ لاءِ ننڍا وڏا دڪان آهن. ڪي شيون مغرب کان آيل ٽوئرسٽن کي وڻن ٿيون ته ڪي اسان جهڙن ايشيائي ملڪن کان ايندڙ همراهن کي.

پينانگ ڇڳو خاصو وڏو بيٽ آهي. وچ شهره وارو علائقو جارج ٽائون (George-Town) سڏجي ٿو. فيري اسٽيسن تي لهڻ بعد ڪارن والس قلعو (Fort-Cornwallis) ويجهو آهي، جتي اڄ کان ڏيڍ سؤ سال اڳ هن بيٽ کي وسائيندڙ انگريز ڪئپٽن فرانسز لائيٽ (Francis-light) پهتو هو. قلعي وٽ رکيل پراڻي توب اڳيان چيني عورتون گل رکندي ۽ اگربتيون ٻاريندي نظر اينديون. هنن جو اهو عقيدو آهي ته ائين ڪرڻ سان سنڍ عورت کي ٻار ٿيو وڃي.

ميل اڌ پنڌ ڪرڻ جي موڊ ۾ آهيو ته قلعو گهمڻ بعد ڪڙين تي زور ڏيئي فورٽ روڊ ۽ لائيٽ اسٽريٽ (جيڪا اڃا تائين ڪئپٽن فرانسز لائيٽ جي نالي) ڏيئي فرقهار (Farquhar) اسٽريٽ تي هليا اچو، جنهن تي پينانگ جون پراڻيون ۽ تواريخي جڳهيون آهن. رستي تي جارج ٽائون سٽي ڪائونسل، اميگريشن آفيس، ديوان سري پينانگ جي عمارت، سپريم ڪورٽ، مئرينرس ڪلب، پينانگ جي پراڻي لئبرري ۽ سينٽ زئيويئر (St-Xavier) اسڪول نظر ايندو.

پر ۾ (Pitt) پٽ اسٽريٽ آهي، جنهن تي پينانگ جو 160 سال پراڻو چيني مندر Kuan-yin-teng نالي آهي. هن مندر ”رحم جي ديويءَ“ جي شان ۾ جوڙايل آهي. ٽڪ جي ڪم جا ڪاٺ جا ٿنڀا، جيتوڻيڪ وقت ۽ اگربتين جي دونهين ڪري ڪارا ٿي ويا آهن پر تڏهن به اهي ۽ ڇت تي نهيل ٻاهر اوڳاڇيندڙ اجگر (Dragons) ڏسڻ وٽان آهن.

هن مندر مان نڪري، پٽ اسٽريٽ تي اڳيان هلندا وڃو. ٽرئفڪ لائيٽ کان پوءِ مسجد ڪئپٽن ڪلنگ اچي ٿي. هيءَ مسجد پينانگ ۾ تمام پراڻي ۽ اهم سمجهي وڃي ٿي. ڏکڻ هندستان کان هڪ مدراسي امير مسلمان قادر محي الدين 1800 ۾ نهرائي هئي. مسجد جي سامهون پٽ اسٽريٽ پوسٽ آفيس آهي. ان جي پر واري گهٽي Queen Street وٽ هندن جو مارياماں (Mariamman) ديويءَ نالي مندر آهي. جنهن ۾ ڪيترين ئي شيون هيرن جواهرن ۽ سون چانديءَ سان مڙهيل آهن.

وڪٽوريا اسٽريٽ، ملئي اسٽريٽ ۽ ڪارناروان اسٽريٽ بعد مئڪسويل روڊ جو بس اسٽاپ اچي ٿو. جتان سائي، بلو ۽ زردي رنگ جون بسون پينانگ بيٽ جي مختلف هنڌن تي وني هلن ٿيون.

پينانگ ۾ پهچڻ کان اڳ ئي يا اچڻ سان توهان هيٺين شين جي گهٽي هاڪ ٻڌندائو.

1. نانگن وارو چيني مندر (Snake-Temple)

2. پينانگ هلِڳ ۽ ان تي چوٽيءَ تي پهچڻ لاءِ اُيو چڙهندڙ ريل ـ جيڪا Furnicular پڻ سڏجي ٿي.
3. بوٽنيڪل باغ.
4. ٻڌن جو مندر.
5. ساموندي ڪناري تانگها ڪنارا (Sea-Beaches)

شهر کان پري، ايئرپورٽ واري رستي تي Snake-Temple آهي. ڏور اوپر جو ڪو ملڪ ۽ ان جا منظر اجا نہ ڏٺا هجنوَ تہ پوءِ پلي ٽئڪسي يا بس جو ڀاڙو ڀري ۽ پنهنجو وقت ضايع ڪري هي مندر ڏسي اچو نہ تہ هانگ ڪانگ، ٿائليند، تائيوان يا سنگاپور جا مندر ڏسڻ بعد هي مندر انهن فلمن جو فقط هڪ مختصر ٽريلر آهي. رهيو سوال نانگ جو سو نصرپور، تاج پور واري همراهہ جي شاگرد وٽ بہ ان کان گهڻا هودنا. بہ يا ٽي سائي رنگ جا سنها نانگ، ان مندر جي ورانڊي ۾ رکيل ڪونڊين ۾ وينل نظر ايندا. جن ڪي ڪجهہ اهڙيءَ طرح پاليو ويو آهي جو نڪو پچن ٿا نڪو ڏنگين ٿا. اتي ئي ڊيري ٿيا پيا آهن. انڊيا، پاڪستان، سريلنڪا، بنگلاديش ۽ انڊونيشيا ٿائلنڊ پاسي کان آيل اسان جهڙڙا ڳوناٽا همراهہ جيڪي ننڍي هوندي ئي رستن تي هلندڙ نانگن بلائن کان پچي ٻچي وڏا ٿين ٿا يا شهرن جي چوراهن تي بازيگرن ۽ جوڳين کي مرلين تي نانگ نچائيندا ڏسن ٿا، انهن لاءِ هي نانگ ڪهڙي اهميت رکن ٿا. باقي يورپين، آسٽريلين ۽ آمريڪن کي انهن نانگن سان تجسس مان ڪٽي فوٽو ڪڍائي خوش ٿيندو ڏسي اسين بہ ضرور خوش ٿيون ٿا ۽ تعجب کائون ٿا تہ اهڙا چريا بہ هن دنيا ۾ رهن ٿا. (يعني اهي يورپ ۽ آمريڪا جا ماڻهو. (نانگ نہ.)

هونءَ ڪتابن رسالن ذريعي هن مندر جي اشتهاربازي اسئين ڪئي ويئي آهي، جڻ هي مندر نانگن سان ڀريل هجي ۽ منجهس نانگن جو راڄ هجي، پر ائين ناهي. اندر گهڙڻ سان هڪ بہ چيني هممراهہ توهان کان مندر لاءِ چندو وٺڻ لاءِ لڙي ايندا. شينهن ۽ اجگر بلائن جا ڪاٺ+ ۽ نڪر جا بوتا نظر ايندا، جن جي چوڌاري ٿلهين سنهين اگربتين جي دونهين ۽ واس جي ڏپ سان مندر ۽ ماحول ڀريل نظر ايندو ـ جيڪو ڪجهہ ٻين چيني مندرن ۾ بہ عام ٿئي ٿو. ٻاڻي کي چندو ڏيئي جان ڇڏائيندائو تہ سندس سوٽ ماسات فوٽو گرافر توهان کي نانگ سان گڏ فوٽو ڪيڏائڻ لاءِ راضي ڪرڻ ۾ لڳي ويندو. دونهين، گرمي ۽ پنهنجو پاڻ تي چڙ ڪري (تہ اجايو ٽئڪسيءَ جو ڀاڙو ۽ وقت وڃائي پڇتاسين). ٻاهر هوٽل تان ڪجهہ پيئڻ لاءِ وننداڻو تہ خبر پوندوَ تہ سڄي پينانگ ۽ ملائيشيا ۾ ڪوڪا ڪولا پنهجاهہ سينٽن جي پر هتي هڪ ڊالر ۾ ملي رهي آهي.

پينانگ ۾ ٻيو نمبر هاڪ پينانگ ٽڪريءَ جي آهي. هانگ ڪانگ جي ٽاور پيڪ توڙي ڏٺي ٿانوَ ـ يا نہ ڏٺي اٿانوَ، تہ هيءَ ضرور ڏسجو جو سڀ کمر جي شيءِ (جيڪڏهن ڪا آهي تہ) هيءَ وري بہ ڪجهہ آهي. ۽ ننڍو وڏو لطف اندوز ٿئي ٿو. ريل گاڏيءَ مان بہ تہ متي پهچي ٽڪريءَ جي چوٽيءَ تان بہ ـ جيڪا اٽ سؤ ميٽر (اڍائي هزار فوٽ ڪن) اتاهين آهي. ۽ فنيڪيولر ٽرين ٽڪريءَ جي قدمن کان مٿاهينءَ تائين ڪلاڪ ۾ پهچائي ٿي. ٽرين رسن ذريعي اُپي مٿي ڇڪجي ٿي ان ڪري ماڻهن کي سيسرات ۽ سيوڪاري پٽجيو وڃي. ٻنهي پاسي جبل ساون گهاٽن وڻن ۽ گل ٻوٽن (Ferns) ۽ ٻولڙن سان ڀريو پيو آهي، جيئين مٿي پهچجي ٿو تہ هوا هڪدم سنهي ۽ ٿڌي ٿيو وڃي. وچ تي، انهن جابلو جهنگلن ۾ انگريزن جي زماني کان ريل جي عملي جا گهر آهن، جيڪي پنڌ يا ان رستي پنهنجن گهرن وٽ لهندا

چڙهندا نظر اچن ٿا. جبل جي چوٽيءَ تي هڪ هوٽل، مسجد، هندن جو مندر، ننڍڙو چڙياگهر ۽ ٻيا ننڍڙا دڪان آهن، جن تي هتي جو سوڪڙيون (Souvenirs) وڪامن ٿا.

پينانگ ٻيٽ تي جيئن ئي 1786ع ڌاري انگريز آيو ته هُن هِنَ ٽڪريءَ جي چوٽيءَ تي پهچڻ جو رستو ٺهرايو، جيڪو اڄ پڻ سدي حالت ۾ رکيو ويو آهي ۽ مضبوط قسم جا خچر ۽ گهوڙا لهي چڙهي سگهن ٿا.

ريل ناهڻ جي پهرين ڪوشش 1899ع ۾ ڪئي ويئي پر غلط ڊيزائين ۽ فنڊن جي کوٽ ڪري مڪمل ٿي نه سگهي. پهرين وڏي لڙائيءَ بعد انگريز حڪومت ان ريل ناهڻ جو ڪم سئٽزرلئنڊ جي هڪ انجنيئر کي سونپيو، جنهن 1923ع ۾ هيءَ ريل ناهي راس ڪئي. هڪ ئي وقت هڪ گاڏي مٿي چڪجي ٿي ته ٻي هيٺ لهي ٿي. هر هڪ سؤ کن مسافر کڻي سگهي ٿي. اوٽ موٽ جو ڀاڙو ٽي ڊالر آهي. توهان کي قدرتي شين ۽ نظارن جو شوق اهي ته اوٽ موٽ جي سفر ۾ ڄ ٻل تي مختلف قسم جا قديم وڻ ۽ گلڪاريون ڏسي دل وندرائي سگهو ٿا. انجنيئرنگ ڏي لاڙو آهي ته ريل جي ڪارڪردگي جو غورَ سان جائزو وٺي سگهو ٿا. پر جي ڪجھ به شوق نه هجي ته پوءِ مون وانگر وقت گذارڻ لاءِ پولڙا ڳڻندي مٿي پهچي سگهو ٿا ۽ پوءِ واپسيءَ تي ڪين هڪلون ۽ اشارا ڪندا هيٺ لهي اچو.

ٽيون نمبر شيءِ بوٽنيڪل گارڊن آهي. جيڪو تمام وڏو باغيچو آهي ۽ انگريزن جي ڏينهن کان وڌي ان کي سٺي حالت ۾ رکيو ويو آهي . اهڙا صاف سترا پارڪ ايشيا ۾ فقط جپان ۾ ڏسڻ ۾ اچن ٿا. يا وري پينانگ جو هي پارڪ آهي. پينانگ هِل کان شهر ڏي واپس موٽڻ مهل ڪابي پاسي رستي تي ئي اچي ٿو. ان ڪري هن پارڪ جي بخمل جهڙي چيڙ، قسمين قسمين وڻ ۽ آبشار ڏسڻ ڪو وقت جو ضايع نه ٿيندو. توهان جي معلومات وڌي يا نه وڌي، گهٽ ۾ گهٽ ڳوٺ پهچي چئن چگن تي لئہ رکڻ ۽ ٻناڪ سناڪ هٽڻ لاءِ ڪي ٻه چار شيون ڳٺائي سگهو ٿا ته پينانگ ۾ ٻين شين سان گڏ بوٽنيڪل باغ پڻ ڏٺو. جيتوڻيڪ هن کان وڌيڪ مونکي انڙ صاحب جو قاضي احمد وارو باغ تمام گهڻو سٺو لڳي ٿو.

چوٿون نمبر هاڪ برما روڊ تي Wat-Chyamangkalaram نالي ٻڌن جي مندر جي آهي. منجهس سؤ فوٽ ڊگهو گوتم ٻڌ جو بت آهي، جيڪو دنيا ۾ گوتم جو ٽيو نمبر وڏو بت ليکيو وڃي ٿو. وقت يا پئسي جي کوٽَ ڪري پينانگ جلدي ڇڏيو پيا ته پوءِ هلي ملي مندر ۾ وڃي گوتم صاحب جو بت ڏسڻ بدران ڪنهن ٽوئر ڪاٽي جي ڪتاب يا پڪچر ڪارڊ ۾ ئي ڏسي سگهو ٿا. جنهن ۾ پڻ اوتر ٺڪي چٽو ۽ صاف نظر اچي ٿو جيترو روبرو ڏسڻ سان.

انهن مٿين شين کان علاوه پينانگ جا ساموندي ڪنارا پڻ مشهور آهن ۽ خاص ڪري سرد ملڪن جا ماڻهو ڪلاڪن جا ڪلاڪ ڪناري جي ريتيءَ تي اچي ليٽي پوندا آهن. ان بعد اخبار لاءِ هڪ عدد خط به لکي ويندا آهن. ڪي تعريفي خط ته هتي جي ڪنارا بيحد ٿانگا ۽ صاف سترا آهن. ڪي وري لکندا آهن ته هتي جا ڪنارا گدلا آهن. ڪٿي ڪٿي تيل ۽ گند ڪچرو نظر اچي ٿو. گذريل ٽن سالن کان ان قسم جا ڪيترائي خط اخبار نيو اسٽريٽ ٽائيمس ۾ پڙهي چڪو آهيان. لڳي ٿو ته ڪڏهن اخبار وارا اخبار جي رهيل ڪنڊ پاسو پرڻ لاءِ ان قسم جو خط، پاڻ ئي لکيو، ڇپيو ڇڏين.

پينانگ واري پل

ڪنهن چيو ته اليڪشن ويجهي آهي ته ان لاءِ ملائيشين حڪومت ڏيڪاءَ لاءِ وڏا وڏا ڪم ڪري عوام کي خوش ڪري رهي آهي. ڪنهن چيو ملڪ ۾ تيل، ربڙ ۽ ٽين جو پئسو جام اچي ويو آهي.

بهرحال ڏيکاءَ لاءِ يا پئسي جي گهڻي آمد ڪري ملائيشيا جي حڪومت ڏينهون ڏينهن ملڪ ۽ عوام جي ترقيءَ لاءِ ڪم ڪندي رهي ٿي. ۽ ايشيا جون جيڪر ٻيون حڪومتون به ائين ڪن ته انهن ملڪن جي قسمت پڻ سڌري سگهي ٿي. گذريل ڪجهه سالن ۾ جيڪي هتي جي حڪومت وڏا وڏا ڪم ڪيا آهن، تن ۾ هڪ ته سڄي ملڪ ۾ پڪن رستن ۽ سپر هاءِ ويز جي جار شامل آهي. جنهن مان نه رڳو امير ڪارن وارا فائدو وٺن ٿا پر غريب دور دراز جهنگلن ۽ ڳوٺن ۾ رهندڙ عوام پڻ.

هتي جي حڪومت ٽوئرزم تي پڻ گهڻُ زور ڏنو آهي ۽ ڏسندي ئي ڏسندي سنگاپور، هانگ ڪانگ ۽ نيوزيلينڊ، آسٽريليا وانگر هتي پڻ دور دراز ملڪن جا ماڻهوموڪلون گذارڻ ۽ گهمڻ ڦرڻ لاءِ اچن ٿا. جنهن ڪري نه فقط وڏين هوٽلن ۽ هوائي جهاز ڪمپنين وارا ڪمائين ٿا، پر شهر جا ٽئڪسي وارا، بس وارا، دڪاندار پيديءَ وارا، مزور بئرا وغيره پڻ.

ٽي ويءَ جي ٻن سرڪاري چئنلن RTM 1 ۽ RTM 2 کان علاوه ٽيون پرائيويٽ چئنل TV3 ”ٽي وي ٽيگا“ شروع ڪيو آهي، جيڪو پنهنجي سلوگن T.V Tiga-untok موجب ڏسندڙن جي مرضيءَ موجب هلي ٿو. ساڳي وقت سرڪاري ۽ خانگي چئنلن جو مقابلو هجڻ ڪري ڏسڻ وارن کي سرڪاري خبرون ۽ موجوده حڪومت جي ناموس جون ڳاليهون گهٽ ٻڌڻيون پون ٿيون - جيڪو آزار ڪيترن ئي عرب، آفريڪي ۽ ايشيائي ملڪن جي عوام سان آهي.

ان کان علاوه ڪيترائي اسڪول، ڪاليج، لئبرريون، هوٽلون، هائوسنگ پروجيڪٽ ۽ اسپتالون کوليون ويون آهن. جيڪي مڙئي شيون عوام لاءِ سک پيدا ڪن ٿيون. انهن مڙنيءَ کان علاوه به وڏا ڪم: پروٽون ساگا (Proton Saga) ۽ پينانگ واري پل آهي.

پروٽون ساگا ملائيشيا جي پهريون ۽ پنهنجي ڪار آهي، جيڪا شڪل، شيپ ۽ انجڻ ۾ ڪجهه ڪجهه متسوبشي، ٽويوٽا ۽ ڊاٽسن ڪارن سان ملي ٿي. مضبوط، سهڻي ۽ سستي هجڻ ڪري نه فقط هتي ملائيشيا ۾ پر ڏسندي ئي ڏسندي دنيا جي ٻين ملڪن ۾ پڻ مشهور ٿي ويئي آهي. ڪيترائي يورپي، ايشيائي ۽ آفريڪي ملڪ اها خريد ڪري رهيا آهن.

ملائيشيا جي هن ڪار تان ياد آيو ته اها ڪار شروع ٿيڻ کان اڳ سندس شڪل بابت ماڻهن کي ڪيترائي خيال ۽ رٿائون هيون ته اها ڪهڙي هئڻ کپي. هتي جي مشهور ڪارٽونسٽ لاٽ صلاح ڏني ته پروٽون ساگا جي شڪل ڪٽي ڪهڙي به هجي پر چت ڪندائتي هئڻ کپي، جيئن ملائيشيا جي گهرن جون ڇتيون آهن.

ملائيشيا ۾ نديون نالا گهڻا هجڻ ڪري ننديون وڏيون پلون ته جتي ڪٿي نظر اچن ٿيون پر پينانگ واري ساڍا تيرهن ڪلوميٽر ڊگهي پل ايشيا ۾ سڀ کان وڏي ۾ وڏي پل

آهي. ۽ هيءَ پل دنيا جي ٽيون نمبر وڏي پل آهي. اهاپل ناڙي وانگر ننڍڙي ٻار ـ پينانگ ٻيٽ کي سندسد ماءُ ـ مين لئنڊ (ٻترورٿ) سان ملائي ٿي. هيءَ پل 850 ملين ملئي ڊالرن جي خرچ تي ڪورين ناهي.

پينانگ ٻيٽ 1786ع ۾ انگريز همراھ فرانسز لائيٽ اچي ورسايو هو. ۽ اها انگريزن جي ملائيشيا ۾ پهرين ٻينڪ هئي. ان وقت کان پينانگ باقي ملائيشيا کان واپار وڙي ۽ سڌاري ۾ هميشہ اڳتي رهيو آهي. پينانگ ٻيٽ ايڏو وڏو ناهي جو ان ۾ رهندڙ جون سڀ گهر جون اتي ئي پوريون ٿي سگهن ـ خاص ڪري کاڌي پيتي لاءِ پينانگ ٻيٽ وارن کي انگريزن جي ڏينهن کان باقي ملڪ (Main Land) تي پاڙٽو پوندو اچي.

پينانگ ٻيٽ کان سمنڊ پار ڪري ملائيشيا جي سرزمين (ٻترورٿ) تي پهچڻ جو بندوبست ويهين صديءَ جي شروعات کان ئي ٻتيلن ذريعي ڪيو ويو. ان بعد 1940ع ۾ ٻنهي پاسن جا پتڻ وڏا ڪري ڪل تي فيري هلائي ويئي هئي، جيڪا پل ٺهڻ بعد اجا بہ جاري آهي. اهو ضرور آهي تہ پل جي ڪري هاڻ فيرين تي ايتري پيهہ پيهان ڪانہ ٿي ٿئي.

هن وقت دنيا ۾ پينانگ جي پل کان فقطک بہ پلون وڏيون آهن. هڪ نيو اورلينس (آمريڪا جو Pontchartrain ڪاز وي آهي. جنهن جي پل 38 ڪلوميٽر کن ٿيندي) ۽ ٻئي نمبر تي Chesapeake-Bay ٽنل برج آهي، جيڪا پڻ آمريڪا ۾ ئي آهي ۽ 28 ڪلوميٽر وڏي آهي. ۽ ٻنا شڪ جي هيءَ پينانگ واري پل اجا تائين ٽئين نمبر تي آهي. پر سعودي عرب ۽ بحرين جي وچ ۾ نهندڙ 24 ڪلوميٽرڊگهي پل نهي راس ٿيڻ تي اها ٽيون نمبر ٿيندي آهي ۽ هيءَ پينانگ واري پل چوٿون نمبر.

پينانگ کان ڪئالا ڪنگسار

دير تي رهي هئي سو هوٽل مان فقط چانهه جو ڪوپ پي پينانگ ڇڏيم. ڏينهن جي روشنيءَ ۾ ئي ملاڪا پهچڻ چاهيم ٿي جو گاڏيءَ جي جيتوڻيڪ انجڻ سٺي حالت ۾ هئي پر تڏهن به پراڻي هجڻ ڪري رات جي سفر کان پاسو ٿي ڪيم. ملاڪا ۽ پينانگ جي وچ ۾ 5509 ڪلوميٽر فاصلو اهي. وچ ۾ بٽروٿ، بکت مرتجام، سمپانگ اميت، سنگائي باڪپ، پارت بنتار، باگان سرائي، ڪئالا ڪنگسار تنجنگ رمبوتان، ايپوح، گوپانگ، مالم ناوار، سلم رور، ڪمپار، تاپاح، بدور، تجنگ مالم، ڪمپنگ ڪُبو، راوانگ، ڪوالالمپور، سريمبان، لبق چينا ۽ مسجد تاناح جهڙا ننڍا وڏا ڪيترائي شهر اچن ٿا.

پينانگ جي فيري اسٽيسن تي پهتس ته فيري تيار بيٺي هئي. مٿئين در کان پيادا وڃي رهيا هئا ۽ هيٺين در کان ڪارون، ويگنون. ان رستي کان پنهنجي ڪار کي ڦيرائي فيريءَ جي ڊيڪ تي اچي بيهاريم. ويهارو کن ڪارون اڳيئن بيٺيون هيون. اهڙيون ڏهه پندرهن پيون اچڻ تي فيري پرجي ويئي. جيٽيءَ تي بيٺل تامل خلاصين رسا کوليا ۽ فيري بٽروٿ ڏي رڙهڻ لڳي. پينانگ ٻيٽ کان بٽرورٿ تائين ڪار ڊوئڻ جو ڀاڙو ٽي ڊالر آهي، جيڪي فقط موٽندي وقت وٺن.

مسافر ۽ موٽر گاڏيون ڪٽنڊڙ جهاز (فيري)، جيسين سمنڊ لتاڙي تيسين ڪار مان ٻاهر نڪري سندس ڊيڪ تي چڪر هڻڻ لڳس. فيريءَ جي ڪنڊ تي چانهه بسڪٽن جي پيڍي هئي. دڪاندار تامل عورت ڪان هڪدالر جا ٻه بن ۽ چونئر جي ٿيلهي وٺي پنهنجي پر ۾ نيرن ڪيم. هڪ چيني همراهه پلاسٽڪ جي چيڙيءَ ۾ ڪافي ۽ شربت وڪڻڻ لاءِ ڪٽي اچي لنگهيو. پنجاهه سينٽ ان کي ڏيئي ڪوڪا ڪولا ورتم. ڪوٽ جي ڪيسي جيڏي اچي پلاسٽڪ جي ٿيلهيءَ ۾ برف جا ٽي چار ڳوڙها ۽ اڌ بوتل ڪوڪاڪولا جي وجهي منجهس ڪاني (Straw) ٽنبي مٿان گلابي رنگ جي پلاسٽڪ جي تند سان منهن ٻڌي ڏنائين. جيئن هارجي نه ۽ سڳي وقت ڪانيءَ ذريعي پي به سگهجي.

بٽروٿ پهچي پنهنجي ٽي سال اڳ ورتل سيڪنڊ هئنڊ ڪار کي فيريءَ مان ڪڍي هلائڻ شروع ڪيم. ڪيتريون ئي لاريون، ٽرڪونڪارون، بسون ۽ رستن مان ڦٽنڊڙ ٻيا ڪهٽا رستا ايندا ويا ۽ گذرندا ويا. ڪجهه دير بعد شهر جون حدون ختم ٿيڻ تي لارين ڪارين جي ٻوڏ ۽ رستن جي ڦند قوت گهٽ ٿي. هاڻ رکي رکي رستن جي پاسي تي پيٽرول پمپ، ناريل، پامل آئل ۽ ربڙ جي پوک نظر آئي ٿي. يا زيتون، پوميلا (گريپ فروٽ جهڙو ميوو) يا جمبو (زيتون) وڪڻڊڙ ملئي ۽ چيني رستن جي ٻنهي پاسن تي هئا. پڪي رستي تي رات جو گاڏيءَ هينان اچي مئل سانڊين، اگوانن ۽ پولڙن جون ڪلون لتل هيون. سندن آنڊا گجيون ڪڍهوڪو ڪانگ ڪٽي ويا هئا.

شروع وارن ڳوٺن ۾ رستي تي ننهيل مسجدن، مندرن، گرجا گهرن ۽ چيني عبادت گهرن مان ماڻهو آيا ويا پئي. ان بعد اڻين تائين اسڪولن جا آسماني ۽ فيروزي رنگ جي يونيفارم ۾ بار پنڌ، سائيڪلن تي سوار يا بسن جي انتظار ۾ مليرا. ان بعد پاڇي پتي ونڻ وارا ماڻهو ـ خاص ڪري عورتون پانهن ۾ ڇبيون لڙڪائيندين مارڪيٽ ڏي ويندين نظر آيون.

بڪت مرتجام، سمپانگ امپت، سنگائي بڪاب، ڪمپونگ فلاڻو ۽ ڪمپونگ فلاڻو ـ هڪ ٻئي پنيان ڳوٺ ۽ شهر لنگهندا ويا. مون ٻه چاهيو ٿي ته بنا ترسڻ جي يڪ ساهيءَ جيترو سفر پورو ڪري سگهان اوترو سنو. چانهه يا منجهند جي ماني اڳتي هلي اپوح ۾ ڪائڻ جو ارادو هوم. پر ان کان اڳ ايندڙ هڪ شهر ڪئلا ڪنگسار وٽ پهچڻ مهل ٿڪجي پيس. ڪئلا ڪنگسار شره اپوح کان جيتوڻيڪ گهڻو ننڍو آهي پر تواريخي شهر آهي. منجهس ريلوي اسٽيشن پڻ آهي. جيڪا بلڪل هاءِ وي جي ڪپر تي آهي. جيئن پاڻ وٽ ڪن ڪن ڳوٺن جون ريلوي اسٽيشنون آهن. اسٽيسن وٽ هاءِ وي کي ڪافي موڙ اچڻ ڪري ڪار جي تفتار بنهه گهٽ ڪري هلائڻ لڳس. ايتريقدر جو ريلوي اسٽيشن جي سامهون وري پٽ تي لڳل نوٽيس بورڊ ٻه صاف نظر اچي رهيو هو. ٻه ٽي پوڙهيون ملئي عورتون باجو ڪرونگ (Baju-Kurung) ڍڪن ڪن پارن ۽ اوترن ئي هڙن سان ريل گاڏيءَ جي انتظار ۾ ويٺيون هيون. پاسي کان پڪي رستي وارين هوٽلن ڦڻان هڪ ئي وقت ”علي ڪئٽ“ ۽ ”جليزا“ جا ملئي گانا پئي هليا ته چيني ۽ انگريزي گانا پڻ.

Jika Begini terbiar mennati, tanpa kata kata.......

گاني جي تال سان گڏ چانهه ناهڻ واري چمچي جو آواز پڻ. ڪجهه ڪجهه پاڪستان، هندستان، سريلنڪا ۽ بنگلاديش جي ريلوي اسٽينشن وارو ماحول لڳي رهيو هو. ،ذهب، زبان، ڪلچر وغيره ڪٽي انهن ملڪن جو پيو پيو رهيو هجي پر حاڪم ته ساڳيو انگريز هو! سو چو نه ماحول ۾ هڪ جهڙائي هجي.

ڪار جي رفتار اچا ٻه گهٽ ڪري پڪي تان لهي ڪچي تي ٽيس جيئن پوين گاڏين کي اڳيان نڪري وڃڻ جو وجهه ملي. پوءِ ڪار کي پاسي تي پارڪ ڪري اسٽيشن جي در وٽ آيس. باٿ روم ۾ وڃڻ جو ارادو هوم. جنهن کي تازيم پئي ته ساڄي پاسي پليٽ فارم تي رکيل ڪاٺ جي پٽين واري ڊگهي بينچ تي ڏاڍي سڪون سان وينل چار ڊگهين ڏ اڙهين وارا پوڙها سک نظر آيا.

اسٽيشن جو مين گيٽ لتاڙي اندر ٽيس ته اهي سک جيڪي ريل گاڏيءَ جي پٺي ڏي منهن جي پڪي رستي ڏي پٺ ڪيو وينا هئا، تنهن منهنجي پيرن جي آواز تي مون ڏي مڙي ڏٺو.

”ست سري اڪال.“ مون ڪيڪاريو مان.

”ست سري اڪال.“ هنن وراڻيو ۽ عجب مان اٿي بينا. هن نندڙي شهر ڪئلا ڪنگسار ۾ ـ جنهن جي ريلوي اسٽيشن ۾ سواريءَ لاءِ رڳو هڪ ملئي فئملي انتظار ۾ هئي، پاڪستان سٽڻ قميص ۾ آئون ائين نئون هوس، جيئن جنگشاهيءَ جي ريلوي اسٽيشن تي ڪو ڏاڙهي ۽ پٽڪي سان سک اچي بيهي. جنگشاهي ته وري ٻه آدمشاري جي لحاظ کان ڪئلا ڪنگسار کان پنجوڻ ڇهوڻ وڏي آهي.

اورنگزيب جيڪو سکن جي رنجايو هو، ان لاءِ مون پاڪستاني کي هاڻ احساس جرم نہ هئڻ کپي جو سکن خاطر گذريل ڏهاڪو سالن ۾ خبر ناهي ڪيترن پاڪستانين قربانيون ڏنيون هونديون، ڪيترا ڪوڙا الزام مڙهي ڪين مختلف حڪومتن پاڪستانين کي تنگ ڪيو هوندو. جنهن مهمان نوازي ڪلئي دل سان پاڪستان حڪومت ۽ عوام سکن کي سندن پاڪ جاين تي اچڻ لاءِ آڌر ڀاءُ ڪري ٿي، اوتري تہ اسان مسلمانن جي سعودي عرب جي حڪومت بہ نٿي ڪري. اڄ جي سکن جو ڏهون گرو گوبند جيئرو هجي ها تہ اهو بہ ڪلي ڪيڪاري ها. اهي سوچي مون بنا تڪلف جي ڪئلاڪنگسار جي هنن سکن سان ملڻ چاهيو ٿي. ٿوري دير ساڻن گڏ ان ڪاٺ جي بئنچ تي ويهي خبرچار ونڻ چاهي ٿي.

انهن چئن مان هڪ جو نالو پرتاب سنگهہ هو. عمر پنجاسي سالَ. باقي ٽي جٽا نندين عمرن جا ـ هر هڪ انهتر سالن جو، شهر سنگهہ، پال سنگهہ ۽ نرينا سنگهہ هو. مون ساڻن هٿ ملائي پهرين تہ ٻاٽ روم جو معلوم ڪيو. منهنجو اچل مان پڇڻ ڪرري يا ڪجھ ڪجھ ٻوڙا هجڻ ڪري هنن ڪجھ بہ نہ سمجهيو.

"Mana Tandas" هن دفعي ملئي زبان ۾ پڇيم. هاڻ سيني سمجهيو. وڏي عمر واري پرتاب سنگهہ جي نندڍي عمر واري نرينا سنگهہ کي اشارو ڪيو تہ اٺي ڏيکارينس. هن پهرين تہ چشمو نڪ تي درست ڪري رکيو. پوءِ پاسي کان لٺ ڪنئي ۽ بوٽ مٿان پير ڪٽي اندر وڌا. پوءِ گوڏن تي هٿ رکي اٺي بيٺو ۽ اڳيان وڌيون.

چند وکن بعد، اسٽيشن جي نالي واري ڏبورڊ وٽ (جنهن تي اسٽيشن جو نالو — Kuala Kangsar لکيل هو.) بنا درن جي ٻي مردانا ڪاڪوس هئا، جن جي ٻاهران Lelaki لکيل هو ۽ اهڙائي ٻي، درن سان عورتن لاءِ، جن جي ٻاهران Prempuam لکيل هو معنيٰ خواتين لاءِ .

"سردار جي صحيح جڳهہ ي وٺي آيو." مون دل ئي دل ۾ شڪر ڪيو. هڪ دفعي پنهنجي ملائيشين دوست ميجر هريش داس وٽ پهريون دفعو ملٽري اسپتال ۾ ملڻ لاءِ ويس. جتي هو ڏندن جو ڊاڪٽر آهي. رسيپشن تي وينل ملئي نرس کان ڊاڪٽر داس جو پڇيم تہ ڪٿي آهي: "Mana Das?"

هوءَ غريب فائيل بند ڪري اُٿي ۽ مون کي وراڻڊ مان ڦيرائي اسپتال جي پويان هڪ هن جهڙي چؤديواري اڳيان بيهاري معصوميت سان چيو: "Inilah Tandas" اهو ٻڌي پهرين تہ آئون وائڙو ٿي ويس تہ هيءَ مون هتي جو وٺي آئي آهي پر پوءِ جڏهن چڱي طرح چيومانس Saya mahu Jumpa Dr. Das تڏهن سمجهہ ۾ آيس. هوءَ داس بدران تنداس سمجهي ڪاڪوس ۾ وٺي آئي. ملئي زبان ۾ ڪاڪوس کي تنداس چون هوءَ سنڌ ۽ پنجاب ۾ ڪيترن هنڌن تي ڪاڪوس لاءِ تنداس سان ملندڙ جلندڙ لفظ "سنداس" پڻ استعمال ٿئي ٿو.

ٻهار نڪري سکن سان ڪجھ دير ڪچهري ڪرڻ تي دل چاهيو. سيني چانهہ پاڻي ۽ کاڌي لاءِ ڏاڍو زور پريو.

"وڏي مهرباني. هن وقت ڪنهن بہ شيءِ جي ضرورت ناهي. بس توهان سان خوش خيريت ٿي اهو ئي ڪافي آهي."

"نہ . نہ ائين ڪيئن ٿيندو." سردار پال سنگهہ زور پريو، "هيڏو پري ـ پاڪستان کان آيو آهين. ڪجھ تہ اسان طرفان کائڻو پوندوءِ."

"پر هينئر تہ پيانگ کا اچان پيو ۽ هتي ملائيشيا ۾ ئي رهيل آهيان."

”تڏهن بہ پاڻيءَ چڪو ٿي وجي.“ شهر سنگهہ چيو.

نيٺ مون اهوئي سوچي هائوڪار ڪئي تہ جيسي ڪو شربت پيارين تيسين ڪائنات خبر چار لهي وٺان. پر منهنجي ها ڪرڻ تي پرتاب سنگهہ اٿيو ۽ گيٽ جي ٻاهر وارين هوٽلن مان هڪ تي مون وڏي آيو. ٻيا همراهہ اتي ئي ترسي پيا.

”هي ڪونہ ٿا اچن؟“ مون پڇيومانس.

”اسي سڀ هاڻ ڇانهہ پي وينا آهيون. سڀ پوڙها آهيون. مندل مندڪ ڪري جيسين سڀ پليٽ فارم جون ڏاڪڻيون، اسٽيشن جو دروازو ۽ رستو ٽپون تيسين تنهنجو اڌ ڏينهن تي اتي ئي ويندو هليو.“

ملئي هوٽل ۾ در وٽ هڪ همراهہ ڏي تئيءَ تي اڦراٽا (Roti Koson) پچائي رهيو هو. سندس خزال باتڪ جي گوڏ ۽ گراهڪن ڪان آرڊر وٺي رهي هئي تہ پُگل مِي (Mee-Goreng) بہ ناهي رهي هئي. مي سنهين سوين جو ٻوڙ ٿئي ۽ اٽلي جي اسپا گهيٽيءَ سان ڪافي ملي ٿو. ٿهڪنڊڙ پاڻيءَ ۾ سترٻيني جهڙي ڪچي مي ڪي منٽ ڪن اُٻاري پوءِ چاڻيءَ سان ڪڍي منجهس ڪنهن بہ ٻوڙ جو ٿورو رس وجهي کائبي آهي. سردار جيءَ ڪجهہ کائڻ لاءِ چيو پر مون ڪوڪا ڪولا لاءِ ها ڪري، سندس احوال لکڻ لاءِ ڪيسي مان ڊائري ڪڍي.

اسي ـ پنجاسي ڪن سالن جو پرتاب سنگهہ اڄ کان سٺ سال ڪن اڳ پنهنجي چاچي جي سڏائڻ تي پنهنجي ڳوٺ کان لڏي هيڏانهن ملائيشيا آيو هو. سندس ڳوٺ پنجاب جي ضلعي ٻنندا ڪان ٽيهہ ميل پري ڳوٺ ٻري آهي. سندس چاچو پارا سنگهہ ملائيشيا ۾ 1910ع ۾ آيو ۽ انگريز پوليس ۾ تڏهن سارجنٽ ميجر ٿيو هو.

پرتاب سنگهہ ڪجهہ عرصو پوليس ۾ ننڍيون نوڪريون ڪرڻ بعد واپار شروع ڪيو.

”ماڻهو تمام گهٽ هئا ان زماني ۾.“ پرتاب سنگهہ اهو زمانو ساري ٻڌايو، ”هينئر وانگر عوام وڌيل نہ هو (لڳي ٿو سردار جي گذريل ويهن ٽيهن سالن ۾ نہ پنهنجي ڳوٺ ويو آهي ۽ نہ وري انڊيا جي ڪنهن ٻئي شهر ۾، جو لڪيس صحيح معنيٰ ۾ گهٽي آدمشماري وارن شهرن جي خبر پوي)

”پر سڪون جي زندگي ۽ سک ئي سک هو.“ هن وڌيڪ ٻڌايو ”مون سڄي عمر ڪپڙي جو واپار ڪيو. هڪ ڪولي (مزور) رکيو هوم، جنهن کان ڪپڙو ڪٽائي ڏورانهن ڳوٺن (Kampongs) ۽ ٻنين جاگيرن (Ladang) تي رهندڙ هارين نارين کي وڪڻندو هوس.“ (يعني جيئن پاڪستان هندستان ۾ ڳوٺن ۾ مڪراني عورتون يا پناڻ سامان جون هڙون ڪٽي وڪڻندا آهن)

”ڪپڙو ڪٿان وٺي ايندا هئائو؟“ مون پڇيومانس.

”تن ڏينهن ۾ ڪوالالمپور ايڏو وڏو واپاري شهر نہ ٿيو هو. ڏکڻ سنگاپرو ۽ اتر پينانگ خريداريءَ ڪان سنا هنڌ هئا، جتان ڪپڙو وڏي ايندو هوس، چين، جپان، هندستان، جرمل (جرمن)، عروس (روس) ڪان سڀ جهاز مال کڻي اتي ايندا هئا.“

”گراهڪن ڪہ۾ گهٽا ڪير هوندا هئا؟ چيني، ملئي يا تامل؟“

”سڀ . سڀ پر گهٽي پاڳي ملئي هئا. اُڌار جام هلندي هئي. بلڪ عام جام هلندي هئي. پوءِ آهستي آهستي ڪري پيا ڏيندا هئا. لکت پڙهت ڪانہ ٿيندي هئي. ڪو هڪ اڌ اوڌر

ڏيڻ ۾ ڏکيائي بہ ڪندو هو پر اسان گهٽي گهر گهر نہ ڪندا هئاسين جو گهٽي ضد تي ڪي تہ ماڳهين چوندا هئا:

Mhau wang Atau Parang معنيٰ پئسا گهرندين تہ جهيڙو نصيب پوندءِ. پر اا ن قسم جا ڦڏي باز ڪي ايڪڙ ٻيڪڙ هوندا هئا. نہ تہ ملئي طبيعت جا نهنا ۽ سادا ماڻهو آهن.“

”روانو ڪيترا ميل سفر ڪندا هئائو“” مون پڇيومانس.

”ڪڏهن ڪنڊ ڪڏهن سائيڪل تي ڏهه ڏهه پندرهن پندرهن ميل بہ پنڌ ڪندو هوس. پوءِ ويجهڙائيءَ ۾ هڪ پڪ اپ بہ ورتم، ان تي ڪپڙو ڪٽي هلندو هوس.“

”اجا تائين اهو واپار ڪريو يا نہ“

”نہ هاڻ ڪتي سگهہ رهي آهي. ٻار بہ وڏا ٿي ويا آهن. اسان تي هاڻ ڪائي جوابداري نہ رهي آهي. روز صبح جو نائين ڏهين بجي اهي سيئي پوڙها جيڪي ڏسين ٿو گهرن کان نڪرندا آهيون، پو ۽ شهر جو چڪر هٽي هن وقت ان بئنچ تي اچي ويهندا آهيون. سڄي ڏينهن جون خبرون بہ ڪريون تہ گاڏيءَ جي اچڻ جو انتظار پڻ. هڪ بجي ڏاري ”گڏي“ ايندي آهي. جيڪي چار چڱا چهرا لهندا چڙهندا آهن انهن جا ديدار پسي، ملڪ جو واءُ سواءُ لهي گهر اچي روٽي سوٽي کائيندا آهيون. اولاد وڏو ٿي ويو آهي. اهو ڪمائي. اسان کي بہ کارائي.“

”ٻار گهڻا اٿو؟“

”بس ڀڳوان جي ديا آهي، ڇهہ ڌيئون ۽ ٻہ پٽ اهن. هڪ پٽ سرجيل سنگهہ ريل هلائي. اپوح ۾ رهي ٿو. هن کي ڇهہ ٻار آهن. ٻيو پٽ نروان سنگهہ پوليس ۾ ميجر آهي. پينانگ ۾ رهي ٿو.“

هوٽل جي ملئي مالڪڻ ڪوڪاڪولا جي خالي ٽيل بوتل ۽ پنجاهہ سينٽ وٺڻ آئي. ان سان گڏ مون بہ موڪليو. سردار پرتاب سنگهہ وري اچڻ لاءِ وري وري چيو.

”حياتي رهي تہ انشاءَ الله وري ملبو.“

Kalau ada umar panjang

Baloeh kita berjumpa lagi

ريلَ پوري وقت تي ريلوي اسٽيشن تي پهچي ڦيٽن تي بريڪ هنئي. مون ڪار جو پاڻي ۽ تيل چيڪ ڪيو. پرتاب سنگهہ پنهنجي ٽولي سان وڃي مليو. ڪار جي انجڻ ۾ پاڻيءَ جي ضرورت هئي پر في الحال ان کي ڇڏي ڪار ۾ اچي وينس، جلدي جلدي ڪار اسٽارٽ ڪري مون اسٽيشن جي حد مان ٻاهر نڪرڻ چاهيو ٿي جو خدشو هوم تہ متان ريلَ مان لهندڙ مسافر ڪري رش ٿئي. پر ڪئلا ڪنگسار جا ڪل ٿي مسافر لٿا. گاڏي اڌ منٽ کن کو مس ترسي رواني ٿي ويئي. لٿلن ۾ هڪ انڊين تامل هو. ۽ بہ ملئي اڌروٽ عمر جا پتلون بشرٽ ۾ هئا. جن مان هڪ شايد سردارن جو سڃاڻو هو جو سيني سان ويني ويني ڪيڪار ڪئي/ يا ڪو چرچو ڪيو. تيسين آئون آهستي آهستير ڪار کي واپس پڪي رستي تي آڻي اڳتي ويس.

اڄ بہ منجهند ڌاري ڪئلا ڪنگسدار ياد ايندو آهي تہ يڪدم چارئي پوڙها قربائتا سڪ ياد اچي ويندا آهن جيڪي شهر جو چڪر هڻي چارِ چڱا ڇهرا ڏسڻ لاءِ روزانو ريلوي اسٽيشن جي بئنچ تي اچي ويهندا آهن ـ جهڙ هجي چاهي اُسَ هجي. مينهن هجي چاهي گهم ۽ گرمي هجي.

ڪئلا ڪنگسار ۽ لموت

(KUALA KANGSAR DAN LUMUT)

پيراق رياست جو وڏو شهر جيتوڻيڪ اپوح آهي پر پيراق جي سلطان جو محلات اپوح بدران ڪئلاڪنگسار ۾ آهي. جيڪو اپوح کان ٻتيهه ميل پري ڏکڻ پينانگ ڏي آهي. جتي چار پوڙها سک ريلوي اسٽيشن تي ملن. هي محلات Istana -Iskandariah پيراق نديءَ جي ڪناري تي هڪ ٽڪريءَ تي آهي. جنهن جي پر ۾ پهريون پراڻي زماني جو محلات Istana- Kenagan پڻ اجا ان حالت ۾ موجود آهي ۽ ملئي عمارت سازيءَ جو نمونو پيش ڪري ٿو. سندس پر ۾ چند ٽڪريءَ تي سوني قبي وارا ابودايا مسجد ڏسڻ جهڙي شيءِ آهي، جنهن لاءِ ٽوئرسٽ ڪئلاڪنگسار هلي ايندا آهن. هونءَ پاڪستان، ايران، افغانستان يا عرب ملڪن جي رهاڪن کي عمارت سازيءَ جي لحاظ کان هتي جي هر مسجد نرالي لڳندي جو هڪ تہ هتي جي عمارت سازيءَ تي انڊين ۽ چيني آرڪيٽيڪٽ جو اثر آهي ۽ ٻيو تہ هتي جي موسم هر وقت مينهوڳيءَ ڪري، هتي جي هر هڪ عمارت جون ڇتيون ڪنڊائتيون آهن. گهڻو عمارتي ڪاٺ هجڻ ڪري لوهہ پٿر بدران ڪاٺ استعمال ٿئي ٿو ۽ ڇت ۾ ناريل جا پن وڏا وجن ٿا جيڪي عمارت کي ٿڌو رکن ٿا.

اپوح ۽ ڪئلاڪنگسار کان علاوه پيراق ۾ ڏسڻ جون ٽيون شهر لموت (Lumut) آهي. جيڪو اپوح کان اناسي ڪلوميٽر پري سمنڊ جي ڪناري تي آهي. لموت نيول بيس هجڻ کان بہ مشهور آهي. ملائيشيا جي نيول اڪيڊمي ۽ نيويءَ جي ٻيا ادارا هتي ئي آهن ـ جيڪي انگريزن جي ڏينهن ۾ سنگاپور يا پينانگ ۾ هوندا هئا.

لموت کان چار ميل پرِي سمنڊ ۾ پنگڪر (Pangkor) نالي هڪ خوبصورت ٻيٽ آهي. جتي فيريءَ ذريعي اڌ ڪلاڪ ۾ پهچي سگهجي ٿو. هن ٻيٽ تي ڏارين ملڪن کان آيل ٽوئرسٽن جي رهائش لاءِ ڪيترين ئي هوٽلون ۽ ريسٽ هائوس ۽ ڪئمپون آهن. آسٽريليا، نيوزيليند ۽ يورپ کان آيل واندا سجو ڏينهن سمنڊ جي ڪناري تي آرام ڪندي نظر ايندا يا وري سئمنگ ۽ اڪنگ ڪندي. اسان جهڙن لاءِ جن جو اڳهين سمنڊ سان واسطو آهي يا ملاڪا ۾ رهڻ جو گهر بہ سمنڊ جي ڪناري تي آهي، تي پهچڻ ائين آهي جيئن نيو ڪئسل شهر ڏي ڪوئلو کڻي وڃڻ يا جبل هماليا تي برف جي گوڙهي کڻي وڃڻ. شهر ـ حياليءَ (Sharul- Hayali) نالي هڪ ملئي ڪسٽم پوليس جو انجنيئر ملاڪا مان مون وٽان انجنيئرنگ جو ننڍو ڪورس ڪري ويو هو. شهرل آخري هفتو روز لموت اچڻ لاءِ دعوتون ڏيندو هو.

”سائين اپوح پاسي اچو تہ لموت مون وٽ ضرور اچجو. توهان کي لانچن ۾ سمنڊ جو سير ڪرائيندس.“

ائون کلي ٽٽائيندو هوس. ”شهرل اتي ڪٿي توکي ڳوليندس.“

”لموت ننڍڙي ته جڳهه آهي. آئون ئي ه ڪڙو ڪسٽم جو انجنيئر آهيان.“

”چڱو ائڊريس تنهنجي قابو رڪان تو.“ آئون چوندو هوسانس.

”ان جي به ضرورت ناهي. مون جهڙو گنجو ٻيو توهان نظر نه ايندو. لموت پهچي ڪنهن کي به چوندائو ته مون جهڙو گنجو ڪسٽم آفيسر ڪٿي آهي ته مون کي اچي اطلاع ڪندا.“

لموت جي ته پري جي ڳالهه آهي پر ڪئلا ڪنگسار يا اپوح وڃڻ ٿيندو آهي ته اتي به جاچيندو هلندو آهيان ته ڪٿي مون جيڏو، مون جهڙو گنجو ۽ مچن وارو شهرل حيالي ماڻهن جي ميڙ مان نڪري متان مونکي لموت وني هلي لانچ ۾ سمنڊ جو سير ڪرائي ۽ سمنڊ جو سهڻو ڪنارو ڏيکاري جيڪو منهنجي لاءِ ايترو ئي ”تفريح مند“ ٿيندو جيترو ڪنهن باغائيءَ لاءِ سجو ڏينهن باغ ۾ جهار هلڪڻ بعد شامَ جو موڪل مهل ڪيس سهر جو چڪر هڻائڻ بدران وري ساڳي باغ ۾ گهلي اچجيس.

پلاءُ پينانگ

پينانگ (Penang) ملاڪا نار ۾ ملائيشيا جو هڪ ننڍڙو ٻيٽ آهي. هن تر ڏي انگريزن جو سڀ کان گهڻو قبضو پينانگ، سنگاپور ۽ ملاڪا تي رهيو. ۽ اهي شهر يا ٻيٽ اهڙا آهن جن تي اڄ به انگريزي تهذيب ۽ ڪلچر جو ٿورو يا گهڻو اثر ضرور آهي. جيتوڻيڪ سنگاپور ۾ تہ گهڻو لڳي ٿو جو سنگاپور جي حڪومت انگريزن جي دور جي هر شيءِ ـ ان ڪان اڳ ۽ پوءِ جي پڻ ـ جنهن جو واسطو تواريخ سان آهي، اها هوبهو اصلي حالت ۾ سانڍيندي اچي. ۽ جيتوڻيڪ لڳي ائين ٿو تہ هن پاسي سڀ ڪان اڳ انگريز سنگاپور ۾ آيا هوندا پر حقيقت اها آهي تہ انگريزن جو پهرين پينانگ تي قبضو ٿيو، پوءِ ملاڪا تي ۽ گهڻو پوءِ آخر ۾ سنگاپور تي.

سنگاپرو وانگر پينانگ ۾ بہ انگريزن جون ڪيتريون ئي يادون ڇڏيل آهن. جارج ٽائون، پرنس آف ويلس، لائيٽ اسٽريٽ، سويٽنهام پيئر، جالان ويلڊ (جالان ملئي لفظ اهي، معنيٰ رستو، شاهراهہ)، جالان مئڪلسٽر، جالان گلئڊ اسٽون، جالان ڪئمپ بيل، وڪٽوريا اسٽريٽ ـ ٻيا ڪيترا اهڙا نالا آهن جيڪي انگريزن سان ئي واسطو رکن ٿا، جيڪ اڄ بہ هن ٻيٽ پينانگ تي پهچڻ سان ٻڌڻ ۾ اچن ٿا.

پينانگ ٻيٽ تڪي اهو نالو پينانگ نالي هڪ وڻ Pokok Pinang تان پيو، جيڪو هن ٻيٽ تي تمام گهڻو هو. پينانگ ٻيٽ کي ڳولي، انهن جي اصلي مالڪن (ملئي حاڪمن) کان لڪ پڙهت ۾ هٿ ڪري پنهنجي قبضي ۾ ڪرڻ وارو انگريز ڪئپٽن فرانسز لائيٽ (Francis-light) هو ـ جنهن جي نالي پينانگ ٻيٽ تي اڄا بہ ڪيتريون ئي شيون آهن: رستا، گهٽيون، بندرگاهہ جا ڏڪا ۽ عمارتون وغيره. ڪئپٽن لائيٽ هن ٻيٽ جو اصلي نالو پينانگ بدلائي پرنس آف ويلس ٻيٽ رکيو پر اهو ايترو مشهور نہ ٿي سگهيو. باقي ٻيٽ جو مشغول علائقو ـ جيڪو اڄ بہ هڪ بارونق علائقو آهي ۽ جتان مسافرن کي فيري ڪٽي ملائيشيا جي سرزمين بٽرورٿ پهچائي ٿي، جارج ٽائون جي نالي سان ڳڍجي ٿو، جيڪو انگلينڊ جي بادشاهہ جارج ٽئي جي نالي سان پنيان رکيل آهي. اها ٻي ڳالهہ آهي ملايا گهمڻ لاءِ نہ اهو جارج آيو ۽ نہ ان ڪان پوءِ وارا بہ بادشاهہ ۽ راڻي وڪٽوريل صاحبا. ملايا جي خود مختيار ٿيڻ ڪان پوءِ ٻارهن سال رکي (سن 1969ع ڌاري) انگلينڊ جي هاڻوڪي راڻي ايلزبيٿ، شهزادو فلپ ۽ شهزادي ائن پهريون دفعو ملايا (ملائيشيا) گهمڻ آيا.

پينانگ ٻيٽ کي انگريز حڪومت لا ءِ ڳولي هٿ ڪندڙ ڪئپٽن لائيٽ فرانسز 1740ع ۾ انگلينڊ ۾ ڄائو هو. پاڻ پهرين نيويءَ ۾ هو. ان بعد هڪ مسافر جي حيثيت ۾ جهاز تي ڏورانهن م لڪن جا سير ڪندو رهيو. ان بعد 1765ع ۾ جڏهن هو ڪلڪتي آيو تہ ڪيس هڪ ننڍڙي جهاز جي ڪمانڊ ڏني ڏيئي، جيڪو جهاز ڪلڪتي کان سيام (ٿائلنڊ) ۽ اتر ملايا ٽائين ويو ٿي.

ڪئپٽن لائيٽ ٿائلنڊ جي سيامي ۽ ملايا جي ملئي زبان سکي ورتي ۽ ٿورن ڏينهن ۾ پاڻ هڪ معزز ماڻهو سمجهيو وڃڻ لڳو. سيامي توڙي ملئي ۽ قبيلن جا وڏيرا، اڳواڻ ۽ لٺ سردار هن جي وڏي رهائي ۽ رسائي ڪرڻ لڳا. ۽ هنن جي نظرن ۾ هي هڪ اهم شخصيت بڻجي ويو.

بمبئيءَ جو ٻيٽ جيئن ڏيج ۾ انگريز حاڪم کي مليو هو، تيئن ڪن ڪن هنڌن تي اهو بيان ڪيو ويو آهي ته ڪئپٽن لائيٽ ڪيداح رياست جي حاڪم جي ڌيءَ سان شاديءَ ڪئي. ان ۾ هي ٻيٽ ـ پينانگ ڪيس ڏيج ۾ مليو هو. پر اها ڳالهه بنهه غلط آهي. جنهن جو ڪو به پڪو ثبوت نٿو ملي. مارٽينا نالي جنهن عوت سان هو گڏ رهندو هو، ان جي اصل جي ته چڱي طرح ڄاڻ ڪٿي به ڏنل ناهي پر هوءَ يورشين (Eurosian) ضرور هئي. يعني ماءُ پيءُ مان هڪ يورپي هوس ته ٻيو ايشين. پوءِ ڪي چون ٿا ته هوءَ سيامي پورچوگيز هئي ته ڪي چون ٿا ته ملئي ـ پورچوگيز هئي.

پينانگ ٻيٽ تن ڏينهن ۾ ڪيداح رياست ۾ هو، جنهن جي مسلمان ملئي حاڪم کان انگريزن هٿ ڪيو ۽ پوءِ آهستي آهستي ملايا جي مڙني رياستن تي انگريزَ ائين قبضو ڪري ويا، جيئن ننڍي ڪنڊ ۾ڪيائون. اها هڪ دلچسپ ڳالهه ضرور آهي ته انگريزن کان ملايا واپس به ڪيداح جي شهزادي ئي ورتو. اهو آهي تنڪو عبدالرحمان ـ جيڪو ملايا جو پهريون پرائيم منسٽر ٿي چڪو آهي.

1771ع جي ڳالهه آهي. سنڌ ۾ ڪلهوڙن جي حڪومت هئي. باقي سندستان انگريزن جي هٿ ۾ اچي چڪو هو. لارڊ ڪلائيو ڪانپوءِ وارين هيسٽنگس (Warren Hastings) بنگال جو گورنر جنرل ٿيو هو. انگريزن جا واپاري جهاز هندستان کان چين انيدا ويندا رهندا هئا ـ جيڪو مفاصلو اڄ جي تڪن جهازن کي به اٺ ڏهه ڏينهن ۾ پورو ڪرڻو پوي ٿو. تن ڏينهن ۾ انهن سڙهه جي جهازن کي ته مهينا لڳندا هئا. ۽ انڊيا کان چين تائين رستي تي ڪين ڪاڏي پيتي، مرمت ۽ فرحت وٺڻ جي تمام گهڻي ضرورت پوندي هئي پر. واٽ ته ڪا به انگريزن جي ٻي ڪا بينڪ نه هئي. (سماترا ٻيٽ تي پنچولين جو بندرگاهه ضرور هو پر اهو نه سٺائو هو ۽ نه رستي تي پيو ٿي) ڪئپٽن لائيٽ انڊيا جي گورنر جنرل کي ان ڳالهه لاءِ پينانگ ٻيٽ هٿ ڪرڻ لاءِ چيو پر انگريز گورنر رضامندي نه ڏيکاري. ڪئپٽن لائيٽ به نه ڇڏيو، وقت بوقت ڪيس مطمئن ۽ راضي ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو رهيو. آخرڪار جون 1776ع ۾ هن جي من جي مراد پوري ٿي ۽ ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ لاءِ، ڪيداح جي راجا کان هي پينانگ جو ٻيٽ حاصل ڪيو ويو.

هڪ ڳالهه آهي ته اڳ جي سوچ ۾ انگريز بيحد ڏاها هئا. هنن پينانگ پينانگ کي ان ڪري حاصل نه ڪيو ته اهو ڪو وڏو ۽ شاهوڪار شهر هو پر ان ڪري جو هن جي جاگرافيائي طور اهميت هئي. جڏهن انگريزن جو پينانگ تي ٻيٽ تي قبضو ٿيو ته ان وقت پينانگ ٻيٽ هڪ ننڍڙو ڳوٺ هو، جنهن ۾ غريب هارين ۽ مهاڻن جا ڪي ايڪڙ ٻيڪڙ گهر هئا، ٻيو چوڌاري جهنگل ئي جهنگل هو. پوءِ ان جهنگل کي ڪئپٽن فرانسز لائيٽ ناهيو جوڙيو. جيڪو هينئر پينانگ ٻيٽ جو اهم حصو جارج ٽائون جي نالي سان سڏيو وڃي ٿو. اتي ماڻهن کان پهريائين جهنبل ڪٽريائين. ڳاهه، ٿلها وڻ، جانور جيت مچر اهڙين حالتن ۾ ڪم ڪرڻ ڪو چرچونه هو. انبابت، تن ڏينهن ۾ ڪئپٽن فرانسز جا لکيل خط ۽ ڊائريون انگلينڊ ۾ اڃا تائين محفوظ آهن. انهن ڏينهن جي ڊائريءَ ۾ لکي ٿو ته........

”وڻ ڪٽڻ ۾ اسان جون ڪيترين ئي ڪهاڙيون ۽ ڪوڏرون ڀڄيو پون. وڻ ايڏا ٿلها ۽ سخت آهن جو اهي لوهه جون شيون ائين ڇڄيون ٽيون وجن، ڄڻ شيشي جهڙي نرم ڌاتوءَ جون هجن.“

انهن ڏينهن جي اها ڳالهه مشهور آهي ته ڊگهو ۽ گهاٽو گاهه صاف ڪرائڻ لاءِ ڪئپٽن فرانسز توب ۾ سڪا وجهي فائر ڪندو هو. پوءِ لوڪل ماڻهو انهن کي حاصل ڪرڻ لاءِ گاهه صاف ڪندا اڳتي وڌندا هئا، جيڪي ڪجهه حصو صاف ٿيڻ بعد ڪيداح رياست کان لڏي آيل ماڻهن کي اتي هڪ ننيڍي بازار ۽ گهر ناهڻ جي موڪل ڏني ويئي. نئين شهر لاءِ نقشو پڻ ناهيو ويو. اڄ جي لائيٽ ـ اسٽريٽ پٽ (Pit) اسٽريٽ ۽ مارڪيٽ اسٽريٽ شروعاتي رستا هئا ۽ پينانگ ٻيٽ جي جارج ٽائون شهر جي شروعات اتان ٿي. مختلف قومن جي ماڻهن کي شهر جي مختلف علائقن ۾ رکيو ويو. اهي گهٽيون ۽ پاڙا اڄ به انهن جي نالن سان مشهور آهن. جهڙوڪ: چوليا (تامل) اسٽريٽ، ملئي اسٽريٽ، چائنا اسٽريٽ وغيره.

11 آگسٽ 1776ع تي ڪئپٽن لائيٽ انگريزن جي آيل چند جهازن جي عملي، سؤ سوا سؤ فوجين ۽ سپاهين جي موجودگيءَ ۾ پينانگ ٻيٽ جو نالو بدلائي پرنس آف ويلس نالو رکيو ـ جنهن جو ان ڏينهن جنم هو. پر پوءِ جيئن مٿي ٻڌائي آيو آهيان ته اهو نالو مشهور نه ٿيو. ويندي سرڪاري ڪاغذ پٽن ۾ به اهو نالو استعمال نه ٿيو. ۽ اڄ تائين پراڻو نالو پينانگ سڏجڻ ۾ اچي ٿو. (پلاءُ Plau ملئي زبان ۾ ٻيٽ کي چون). ۽ ٻيٽ جو اهو حصو جنهن ۾ مٿيون گهٽيون ۽ شهر ٻڌو ويو، ان جو نالو جارج ٽائون پڻ ان ڏينهن تي رکيو ويو، جيڪو اڄا تائين مشهور آهي.

پينانگ ٻيٽ ڏينهون ڏينهن وڌندو. ويو هتان هُتان جيجڳهين ۽جهازن جا ماڻهو انگريزن کان موڪل وني هتي رهڻ لڳا. ڪجهه تَه ڪم ڪارين لاءِ، انگريزن پنهنجي ٻين ٻينڪي ملڪن کان، جهاز ۾ ماڻهو آندا. ۽ ڪجهه ته ملائيشيا جا اصل باشندا به نوڪري ۽ پورهئي لاءِ رهڻ لڳا ۽ ڏسندي ئي ڏسندي ٻن سالن اندر هن ٻيٽ جي آدمشماري ڏهه هزار تي ويئي. سڀ کان گهٽا ملئي ۽ تامل هئا، جيڪي ڪيداح رياست ۾ گهٽو اڳ کان رهيل هئا. تن ڏينهن ۾ ملاڪا ۾ ڊچن جو راڄ هو انهن چينين کي هن ٻيٽ تي اچڻ کان جهليو ٿي نه ته اڄا به تعداد وڌيڪ هجي ها. (بهرحال پوءِسگهوئي ـ نون ڏهن سالن اندر ـ 1795ع ۾ انگريزن ملڪاڪا پڻ فتح ڪيو ۽ پينانگ ۾ سڀ کان گهٽا چيني ئي رهڻ لڳا).

ڪئپٽن فرانسز ڪارن والس قلعي (Fort Cornwallis) ۾ رهندو هو، جيڪو اڄا تائين موجود آهي.

باقي ملايا وانگر هن ٻيٽ تي به گهاٽن جهنگلن ۽ پوسل ڪري مڇر ۽ مليريا تمام گهڻي هئي. مليريا جو علاج اڄا شايد ايجاد نه ٿيو هو ـ يا اڄا عام نه ٿيو هو، جو ڪئپٽن لائيٽ فرانسز مليريا جي ڪجهه حملن بعد جيئرو رهي نه سگهيو ۽ 1794ع ۾ گذاري ويو. سندس قبر نارٿام (Northam) روڊ تي عيسائين جي قبرستان ۾ آهي. وقت جي هوائن ۽بارشن سندس قبر تي لڳل ڪتبي کي جيتوڻيڪ ڳاري ڇڏيو آهي پر ڌهن به غور سان ڏسبو ته انگريزيءَ ۾ اُڪريل هيٺيون سِٽون صاف نظر ايندي.

Beneath this Stone

Lieth the Remains of

Francis Light
Who First Established
This Island as a British Settlement
Died 21st October, 1794.

ڪئپٽن فرانسز لائيٽ جي مرڻ بعد، ايسٽ انڊيا ڪمپني هن ٻيٽ جي حڪومت مختلف ماڻهن ذريعي هلائيندي رهي. ميجر فوريس مئڪڊونالڊ فقط ٻه چار سال رهيو ۽ انهن ڏينهن ۾ انتظاميه جي خيال کان پينانگ کي بنگال صوبي سان ملايو ويو هو. ان بعد 1800ع ڌاري ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ حڪومت جو نظام بدلائي ڪئپٽن سر جارج لئيٿ (Geogrge Leith) جي حوالي ڪ يو. سر جسارج اچڻ سان ڪيداح جي راجا کان مين لئنڊ جو ڪجھ حصو (ٻٽرورٿ) وارو ٽڪرو پڻ ورتو ۽ ان جو نالو ويلسلي صوبو (Wellesley Province) رکيو - جيڪو ارڙهن ميل ڊگھو ۽ ٽيل ميل ويڪرو هو. ان جي بدلي ۾ انگريزن ڪيداح جي راجا کي ساليانو ڏل (Stipend) ڇهن هزارن مان وڌائي ڏهه هزار ڊالر ڏيڻا ڪيا. اهو علائقو هٿ ڪرڻ سان پينانگ ٻيٽ ۽ بندرگاهه ۾ جيڪي چوريون ۽ ڦرون ٿينديون هيون سي بند ٿي ويون. واپار وڙي ۽ جهازرانيءَ ۾ سهوليت ٿي ويئي ۽ ڏينهون ڏينهن واڌارو اچڻ لڳو. نه ته مين لئنڊ (ڪناري) کان چور ٽڳ وجهه ملڻ تي بندرگاهه يا ٻيٽ تي ڦر لاءِ هليا ويندا هئا.

پينانگ ۾ هڪ ڊڪنس اسٽريٽ (Dickens) آهي. اها مسٽر جان ڊڪنس جي نالي آهي، جيڪو مشهور ناول نويس چارلس ڊڪنس جو چاچو هو. هو پينانگ ۾ 1801 ۾ جج ٿي آيو هو- ان کان اڳ بنگال ۾ مشهور بئريسٽر ٿي رهيو هو.

سر جاج ليٿ کان پوءِ 1804ع ۾ مسٽر فارقهار (Farquhar) پينانگ ٻيٽ جون واڳون سنڀاليون. سندس نالي جو رستو سمنڊ جي ڪناري تي اجا تائين آهي، جنهن تي اجڪلهه هوٽل اِي ائنڊ او (E & O) آهي ۽ پر ۾ هوٽل مرلين آهي.

ٻيٽ تي آهستي آهستي واڌارو ۽ سڌارو ايندو رهيو. ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ جا انڊيا کان چين ويندڙ ۽ موٽندڙ جهاز نه فقط پينانگ ۾ ترسي سساهي پٽيندا هئا. پر منجهن ڪاريون مريون، لونگ ۽ ٻيو گرم مصالو پڻ هتان روانو ٿيندو هو.

13 سيپٽمبر 1805ع پينانگ ۾ Ganges نالي هڪ جهاز انگلينڊ کان پهتو. ان ۾ نئون گورنر مسٽر فلپ ڊانڊاس پنهنجن ٽن ڄڻن جي مددگاري عملي سان گڏ لٿو. انهن ۾ هڪ ڊپٽي سيڪريٽري ٿامس اسٽئمفورڊ رئفلس نالي پڻ هو - جنهن اڳتي هلي سنگاپور جو ٻيٽ هٿ ڪيو ۽ ان کي ناهيو جوڙيون. نوجوان رئفلس جو مشرق پاسي هي پهريون سفر هو.

1807ع ۾ نئون آيل گورنر فلپ مري ويو. رئفلس ڊپٽي سيڪريٽريءَ مان سيڪريٽري ٿيو. ان کان علاوه رجسٽرار آف ڪورٽس جو عهدو به سنڀالڻ لڳو. رئفلس جي اچڻ وارن ڏينهن ۾ پينانگ جو ٻيٽ، انگريز سرڪار، درجو وڌائي ڪيس مدراس ۽ بنگالڪ وانگر الڳ فرسٽ ڪلاس پريزيڊنسي جي درجي تي رکيو.

پينانگ ۾ پهرين ڪورٽ 1809ع ۾ ناهي ويئي، جيڪا عمارت مڙيئي سؤ سال کن رهي. ان بعد 1904ع ۾ اها ڍهرائي ان جي جاءِ تي اڄ واري سپريم ڪورٽ جي عمارت ٺهرائي ويئي.

1795ع ۾ ڊچن، جن جي ملاڪا تي حڪومت هيءَ، آڻ مجي ۽ ملاڪا تي پڻ انگريزن جو قبضو ٿيو. 1808ع ۾ ٿامس اسٽئمفورڊ رئفلس کي ملاڪا ۾ رکيو ويو. انهن ڏينهن ۾ گڏيل هندستان جو گورنر جنرل لارڊ منٽو هو، جنهن ڪان انتظام سنڀالڻ جي سلسلي ۾ مختلف حڪم ملندا هئا. 1811ع ۾ جاوا سان لڙائيءَ جي سلسلي ۾ لارڊ منٽو پينانگ پڻ آيو هو. بهرحال هي سڀ ڳالهيون هن وقت عجيب لڳي رهيون آهن جو ننڍي هوندي اسڪولي ڏينهن ۾ انڊو پاڪ جي تواريخ ۾ جڏهن لارڊ هئسٽنگس يا لارڊ منٽو جهڙا نهالا پڙهندا هئاسين تہ اهوئي سمجهندا هئاسين تہ انهن جو واسطو فقط هندستان تائين محدود آهي. پر هاڻ خبر پوي ٿي تہ پينانگ ۽ سنگاپور جهڙا بيٽ جيڪي هندستان کان فاصلي جي لحاظ کان تمام ڏورانهن هئا پر انتظاميہ جي لحاظ سان تمام گهڻو ڳنڍيل هُئا.

مسٽر فلپ بعد پينانگ جو مئڪ السٽر (Mcalister) ۽ پوءِ بروس (Bruce) گورنر ٿيو. انهيءَ دوران انگريزن رئفلس ذريعي سنگاپور پڻ حاصل ڪيو. سنگاپور جي آزاد بندرگاهہ هجڻ ڪري پينانگ تي وڏو اثر ٿيو ۽ ڪيترا واپاري پينانگ ڪان لڏي سنگاپور وڃي رهيا. 1926ع کان پوءِ انگريز سرڪار پينانگ، ملاڪا ۽ سنگاپور جو ڪاروبار هلائڻ لاءِ هڪ ئي حاڪم، انڊيا جي چوٿين پريزيڊنسي هيٺ مقرر ڪيو. ۽ جيئن ئي سنگاپور وڌيڪ وڌڻ لڳو تہ گورنر پنهنجا هيڊ ڪوارٽر اوڏانهن قائم رکيا ۽ باقي ٻن بيٽن: ملاڪا ۽ پينانگ جو انتظام هلائڻ لاءِ ريزيڊنٽ قونصلر مقرر ڪيا ويا.

هوٽل اورينٽل

گذريل دفعي پينانگ ۾ پينانگ روڊ تي اريئنٽل هوٽل ۾ رهيس. پر ۾ هوٽل ملائيشيا، انٽر ڪانٽيننٽل، فيڊرل ۽ ائمبسڊر پڻ آهن. سيئي هوٽلون، انهن ڏينهن ۾ ٽوئرسٽن جي همٿ افزائيءَ لاءِ پنجاهه کن سيڪڙو ڇوٽ ڇڏي رهيون هيون. ان حساب سان هوٽل جي ڪمري جي مسواڙ چاليهن کان سٺ ڊالر ٿائين ٿي ٿي. مون مٿيئن ماڙ تي رهڻ چاهيو ٿي. اورينٽل هوٽل ۾ نائين ماڙ تي ڪمرو ملي ويو ـ پنجيتاليهه ڊالرن ۾ ـ يعني اڍائي سؤ رپين ۾. مون ماستر ۽ ليڪڪ ماڻهوءَ لاءِ پنهنجي خرچَ تي رهڻ لاءِ اهو بہ مهنگو هو. جيتوڻيڪ ڪوشش ۾ هوندو آهيان تہ اجا بہ ڪا سستي رهائش ملي. پر پوءِ اهو سوچي خوش ٿي ويس تہ اڄ کان ڇهہ سالَ کن اڳ حيدرآباد جي هڪ هوٽل ۾ رات ٽڪيو هوس تہ ان جي ٻئي مسواڙ، ٽڏهن، ٽي سؤ رپيا هئي. واڌو سروس ٽئڪس جيڪي پاڪستان جهڙن ملڪن ۾ عام هجڻ ڪري ملڪي توڙي ڌاريون ٽوئرسٽ هوٽل ۾ رهڻ ڪان ٿهي ٿو- ان کان علاوه بئري کي ٽپ، پنگاٽيءَ ٽپ ۽ٌ هوٽل جي گيٽ تي بيٺل نوڪر کي ٽِپ ـ ڇو جو ڪيترين ئي هورٽلن جا مالڪ پنهنجن ملازمن کي بنا پگهار جي رکن ٿا. انهعن جو گذارو هوٽل ۾ رهندڙ مهمگان جي خرچيءَ تي ئي رهي ٿو.

اورينٽل هوٽل جو ڪمرو اميد کان وڌيڪ سٺو هو. لڳي ٿو تہ هوٽل هن سال نئين نهي هجي جو سندس ائيرڪنڊيشنر توڙي باٿ روم جا نلڪا ۽ فرش بهترين حالت ۾ هئا. پٽ تي پت کان پت ٿائين وڇايل غاليچو پڻ صاف سٿر هو، جنهن تي ڪٿي بہ هاريل ڪوڪا ڪولا يا شرابَ جا داغَ نہ هئا ۽ نہ دڪڪيل سگريٽ ڪرڻ جا ٽنگ ٽنگ ـ جيڪي هن پاسي جي هوٽلن ۾هه عام هوندا آهن، ڪنڌ ۾ رکيل ٽي وي ۽ ٽَيليفون ـ بيو چا ڪپي.

دريءَ جو پڙدو ريڙهي ڏٺم. مون وارو ڪمرو هوٽل جي پٺ وارو هو. هيٺ هڪ وڏي مسجد هئي، جنهن جي هڪ حصي جي مرمت هلي رهي هئي يا عيد ويجهي هجڻ ڪري رنگ روغن ٿي رهيو هو. مسجد جي در مٿان مسجد جو نالو مئي زبان (رومي ۽ جوي لڪٽي) ۾ ”مسجد بنگالي“ پينٽ ٿيل هو. پر ۾ پارڪنگ جي جاءِ هئي، جتي هوٽل ۾ اچڻ وقت ڪار پارڪ ڪ ري آيو هوس. پارڪنگ جو Jaga (ملئي لفظ. معنيٰ: اوجاگو ڪندڙ يعني چوڪيدار) عثمان نالي هڪ ملباري هو ـ جنهن جا ابا ڏاڏا ضرور ڪنهن دور ۾ انڊيا جي ملبار ڪناري کان هتي آيا هودنا. امام واري ڪمري ۾ جيڪو اچي وڏي چاپئين ڏاڙهيءَ سان همراهه اچي وڃي رهيو هو سو ملئي نٿي لڳو. ”پڪ بنگالي يا نندي ڪنڌ جي ڪنهن ٻئي صوبي جو هوندو.“ مون سوچيو ۽ پ ني تي نوٽ ڪيو تہ ٻئي ڏينهن ڪار ڪڍڻ کان اڳ پهرين ان مسجد ۽ امام بابت ڪجهہ احوال معلوم ڪندس.

دريءَ کي پردو ڏيئي هڪ دفعو وري ڪمري جو جائزو ورتم. لکڻ جي ٽيبل مٿان، هوٽل جي انتظاميہ طرفان اينڊڙ مهمان لاءِ انگريزي، ملئي ۽ چيني زبانن ۾ سرڪيولر (اطلاع) لڳل هو: ”ڪمري مان ٽوال، چادر، فريم ٿيل تصوير يا ٽيبل ليمپ ڪڍڻ جي منع

آهي.“ سو مون فقط ائش ٽري ماچيس، هوٽل جي نالي واري پين ۽ لفافا ڪٽي بئگ ۾ وڌا. ۽ پوءِ ٽي وي آن ڪري سامهون ڪوچ تي ويٺس RTM 2 تي ڪا هندي (انڊين) فلم هلي رهي هئي، وڌاتا، چڱي دلچسپ لڳي ٿي. پر ڪافي هلي چڪي هئي. فلم جو هيرو نرگس جو پٽ سنجي دت هو ۽ هيروئن پدمني ڪولها پوري هئي ـ جيڪا انگليند جي راڻي ايزيبيٽ جي پٽ چاسرلس ڪي، پبلڪ جي چمي ڏيڻ ڪان مشهور آهي، جڏهن هو سرڪاري دوري تي هندستان گهمڻ آيو هو. فلم ۾ هيرو جو ڏاڏو دليپ ڪمار ٿيو هو، جيڪو نه فقط گذريل دور ۾ نندي ڪند جي ماڻهن جي دلين تي راڄ ڪندو رهيو پر اڄ به سندس بهترين ائڪٽنگ جي تعريف ڪئي وڃي ٿي. اها بي ڳالهه آهي ته وڏي عمر جي ڪري هاڻ هو هيرو بدران پيءُ يا پوڙهي جو پارٽ ادا ڪري ٿو، جيئن هن فلم وڌاتا ۾ ڏاڏي جو رول ڪيو آهي. هن فلم (وڌاتا) ۾ هڪ بي اهم شخصيت شمي ڪپور به نظر اچي رهيو هو.

ڪنهن زماني ۾ 1968ع، 1969ع ۽ 1970ع ڌاري، هي بم گولي جهڙو شمي ڪپور اسان جهازين جو من پسند هيرو هوندو هو ۽ دلين تي رراڄ ڪندو هو. ۽ هيروئنن مان آشار پاريک، وحيده رحمان ۽ نواب پٽوديءَ جي زال شرميلا، ٽئگور ۽ سنڌي ائڪٽريسن: ساڌنا ۽ ڪمود ڇڳاڻيءَ جا ڪئلينڊر ۽ فريم ٿيل فوٽو براد فورڊ، بمبئي، ڪراچي، ممباسا، دبئي ۽ ڪيپ ٽائون جهڙن شهرن جي فٽپاٿن تي وڪامندي نظر ايندا هئا ۽ اهي انڊين پڙدي جون ريون جويون يا قابل قبول هيروئنون سمجيون وينديون هيون. شمي ڪمپور جي فلم ”ايوننگ ان پئرس“ لبنان جي شهر طرابلس (هڪ طرابلس لبيا ۾ به آهي) ۾ لڳي ته ان کي ڏسڻ لاءِ اسان بيروت ڪان بس ۾ چڙهي، هلي ملي فلم ڏسڻ لاءِ طرابلس ويا هئاسين. (تن ڏينهن ۾ وي سي آر اڃا نه نڪتو هو جو فلم جهاز تي گهرائي ڏسجي) اڄ ڪنهن کي ٻڌائجي ته پندرهن سورهن سال اڳ ششي ڪپور جو هي ٿلهو ياءُ شمي ڪپور اسان جهازين جو دلپسند هيرو هو ته ڪو يقين ئي نه ڪري. بهرحال اها بي ڳالهه آهي ته شمي ڪمپور فلمي دنيا ۾ ڪو گهڻو نه چمڪيو. سال ڏاڍي بعد راجيش کنا سسيني ڪان اڳيرو نڪري ويو. ۽ پوءِ جڏهن اسنا جو جهاز ڪولمبو، سنگاپور ۽ ڪوالالمپور جهڙن بندرگاهن ۾ لنگر اندا ٿيندو هو ته ان جي فلمن لاءِ سئنيما هالن ۾ چڱا چڪر هڻندا هئاسين. ٽڪيٽ گهرن اڳيان چڱين ڊگهين قطارن ۾ چڱو وقت وڃايوسين. انهن ڏينهن جي هڪ فلم: ”هاٿي ميري ساٿي“ اڄ به ملائيشيا ۽ سنگاپور ۾ مشهور آهي ۽ ماڻهن جي ”پر زور اسرار“ تي ملائيسيا جي ٽي ويءَ تان گذريل مهيني ڏيکاري ويئي هئي.

راجيش کنا بعد اميتاڀ بچن تمام گهڻي پئماني ۽ تمام گهڻي عرصي لاءِ مشهور ٿيو ۽ اڃا تائين ڪو بيو ان ڪان اڳيرو نه نڪتو آهي.

شمي ڪمپور هاڻ ڪجهه ڊائلاگ ڳالهائڻ لڳو. ٽي ويءَ جي اڌ اسڪرين سندس پيٽ ولاري چڏي ۽ اڌ سندس ڳري منهن ۽ ملئي زبان جي ترجمي. اسان جي ڪنهن زماني جي دلپسند هيرو کي خبر ناهي کهڙي مناين، پٽاٽن ۽ گهريچي گيهه مکڻ يڪدم ٿلهو بڻائي ڇڏيو. اتي ٽي وي بند ڪيم ۽ ڪرسيءَ تان وڏو ٽوال کٽي وهنجڻ لاءِ باٿ روم ۾ گهڙيس.

ڪجهه ڏينهن اڳ ۾ عنايت بلوچ جو سفرنامو ”پرين جي پرديس“ پڙهيو هوم. هو به هن شهر پينانگ ۾ رهي ويو آهي. بلڪ هن ئي هوٽل اورينٽل ۾. ڪمرو خبر ناهي هي هجي يا ڪو بيو. ڪجهه مهينا اڳ ڪراچيءَ ڪان منير چانديو پڻ هتي پينانگ ۾ آيو هو. هو به هن ئي هوٽل ۾ رهي ويو. ٿي سگهي ٿي هن ئي ڪمري ۾ رهيو هجي پر زمان بيو هو. پنهنجي وطن ڪان دور اهو سوچي ڪيڏو عجيب لڳي رهيو هو.

پينانگ اچڻ کان اڳ، پينانگ جي هڪ اديب وڪيل دوست سيشل راجيندرا (Cecil Rajendra) کان رهائش جو پڇيو هوم تہ هن پڻ هن هوٽل جو نالو ورتو. ”منهنجا اديب دوست اڪثر اورينٽل هوٽل ۾ ئي اچي رهندا اهن.“

آئون جيتوڻيڪ ببي خياليءَ ۾ هن هوٽل ۾ اچي نڪتس پر هاڻ سوچڻ لڳس تہ هن هوٽل ۾ عنايت بلوچ، منير چانڊئي کان علاوه خبر ناهي بيا ڪيترا ۽ ڪهڙا اديب، شاعر، پاڪستان، ملائيشيا ۽ ببين ملڪن کان هتي رهي ويا هوندا.

وهنجڻ بعد، سيشل راجيندرا کي فون ڪري پنهنجي اچڻ جو ٻڌائي ڪانئس خبرچسار ورتم. ملائيشيا جو هي شاعر راجيندرا پينانگ ۾ ئي ڄائو. شروعاتي تعليم سينٽ زئويئر (St-Xavier) انسٽيٽيوٽ مان وٺڻ بعد يونيورسٽي آف سنگاپور مان تعليم حاصل ڪيائين ۽ ان بعد لنڊن جي مشهور ڪاليج ”لنڪن ـ ان“ مان بئسريٽر آف لا 1968ع ۾ پاس ڪيائين. لنڊن ۾ تعليم دوران پاڻ مختلف پورهيا ڪيائين. هو بورچي ٿي رهيو، نوڪر، مزور، مارڪيٽ ريسرچر، ۽ پوءِ قانوني صلاحڪار پڻ. اڄڪلهہ هو پينانگ شهر ۾ ئي وڪالت ڪري ٿو. ان سان گڏ فٽ بال ڪيڊي ٿو ۽ انگريزيءَ ۾ شاعري پڻ ڪري ٿو. سندس شاعريءَ جا ڪجهہ مجموعا پڻ ڇپجي چڪا آهن جن مان Bones & Feathers ۽ Hour of Assassins بيحد مشهور آهي. بلڪ منهنجي ساڻس واقفيت بہ سندس ڪتابن معرفت ٿي هئي. سندس بہ مشهور آزاد نظم جيڪي هن وقت مون وٽ لکيل آهن:

HUSTLERS

Baggers
Cockroach our city
Politicians
In their Mercedes
Whizz by in luxury
As long
As one man
Has not shirt
And his M.P.
Has Two…..
Count me out
Of any party!

COST OF LIVING

Ever since I was born
Everyone’s been complaining
How the cost of living
Just keeps soaring:
Tea from Ceylon
Rice from Burma

Coffee from Brazil
Sugar from Jamaica
Butter from New Zealand
Meat from Argentine
Yes, there’s no denying
The cost of living
Has been rising
Every since I was born
Yet, U haven’t heard
A single complaint
Since the day I arrived
How the price of human lives
Has been taking a nose – dive.
In Hiroshima
Nips never went cheaper
So did the Jews in Auschwitz
Black – as you know
Are pretty cut – price everywhere
Harlem or South Africa
Makes no difference where you pick your nigger.
The cost of a Cong keeps dropping in Saigon.
Babies from Biafra were offered as free gifts.
Not to mention the latest nominal sum
We paid for 3 million Bengalis.
Ever since I was born
The cost of living
Has been getting rather steep
The cost of a life
Has never been so cheap!

بنگالي مسجد ـ پينانگ

پينانگ بيٽ تي جنهن هوٽل ۾ رهيل هوس، ان جي سامهون بنگالي مسجد هئي. پر ۾ هوٽل ۾ رهندڙن جي گاڏاين لاءِ پارڪنگ نهيل هئي.

ڪار پارڪنگ جي انچارج ـ عثمان ملباريءَ ٻڌايو ته بنگالي مسجد جو امام بنگالي آهي جيڪو مسجد جي دڳر وٽ ئي نظر آيو. مون ڏانهن نهاري سلام ڪيو. پاڻ به مرڪندي وڏي واڪي سان جواب ڏنائين، ”عليڪم سلام.“

آئون ڪجهه پڇانس، ان کان اڳ پاڻ اڙدوءَ ۾ ڪيڪاريائين:

”ڪيسا هي؟“

”ٺيڪ هي.“ مون به ساڳي اڙدوءَ ۾ جواب ڏنو مانس جيڪا پاڪستان هندستان کان ٻاهر ٻين ديسن ۾ ڳالهائي وڃي ٿي. مولوي صاحب جي هٿ ۾ چابي ڏسي پڇيومانس:

”توهان ڪيڏانهن وڃي رهيا آهيو؟“

”نه. هتي ئي ٻاهر تاج محل ريسٽورنٽ ۾ ماني کائڻ پيو وڃان.“ هن ٻڌايو.

”توهان سان ملي خبر چار ونڻ ٿي چاهيم. پر هاڻ پلي توهان ماني کائي اچو. پوءِ ڪنهن ٻئي دفعي.“

”نه- نه مڙيئي خير آهي. اچو اچو.“ پاڻ وڏي قرب سان مسجد اندر امام واري ڪمري ۾ وٺي آيو. ”منهنجو هي گهر آهي.“

سندس ڪمري جي پر ۾ ٻيا به ٻه ڪن ڪمرا هئا. ڳپل اڱڻ بعد مٿاهين ڇت واري مسجد هئي، جنهن ۾ هزار کن ماڻهو نماز لاءِ ٻيهي سگهن. امام جو ڪمرو به چڱو وڏو هو. پٽ تي فرسيءَ جي جهڙي گلم مٿان ڪکن جي سنهي تونئر وڇايل هئي. چوڌاري ڪيترائي مذهبي ڪتاب رکيل هُئا. هڪ پاسي کان سندس لوهي پيتي ۽ سامان جون ٻيون هڙون هيون. مون کانئس ڪجهه سوالَ پڇيا. جهڙوڪ:

نالو؟

”مولانا الحاج ذوالفقار علي چوڌري“

عمر؟

”پنجاسي سالَ.“

اصل ڪٿي جا آهيو؟

”اصل بنگلاديش جي نوا کلي ضلعي جي شهر صوباپور جو آهيان.“

هتي ملائيشيا ۾ ڪڏهن آيائو.“

”چڱو وقت ٿيندو. اجا بنگلاديش مشرقي پاڪستان هو. شايد 1970ع ڌاري.“

هتي توهان پاڻ آيائو ۽ پوءِ رهي پيائو يا ڪو مٿ مائٽ توهان کي هتي وٺي آيو؟

”مون کي دراصل هتي جي حڪومت گهرايو. هن مسجد جڳو اڳوٽو امام گذاري ويو. سو ڪين ٻي امام جي ضرورت هئي. هتي رهندڙ ڪيترن ئي بنگالين ۽ پاڪستان جي پنجابي مسلمانن مونکي سڃاتو ٿي. انهن مون لاءِ سفارش ڪئي.“

ڇا هي توهان لاءِ پهريون دفعو ملڪ کان ٻاهر نڪرڻ جو موقعو هو يا ان کان اڳ به نڪري چڪا آهيو؟

”هونءَ حج ڪرڻ لاءِ ته ڪيترائي دفعا سعودي عرب وڃڻ جو شرف مليو آهي. باقي هتي اچڻ کان گهڻو اڳ آئون برما جي شهر شوجين جي هڪ مسجد ۾ چار سال امام ٿي رهيو آهيان.“

پوءِ اها مسجد ڇو ڇڏيانوَ؟

”ڇو ڇڏيم؟ نه ڇڏيان ها. پر ٻي وڏي لڙائي جا لڳي ته جپاني فتح مٿان فتح ڪندا اچي برما کان نڪتا. تن ڏينهن جي سرڪار ـ انگريز بادشاهه جڏهن ڏٺو ته هو هعاڻ جپانين جو مقابلو نٿا ڪري سگهن ته پاڻ به ڀڄ ي نڪتا ۽ اسان (نندي ڪنڌ جي ماڻهن) کي به خبردار ڪيائون ته بابا هاڻ هرڪو پنهنجو بچاءُ پاڻ ڪري. هرڪو ڀڄي پاسو ڪري. شوجين شهر ۾ ٻيا به ڪيترائي اسان جي تر جا بنگالي رهيل هُئا. سڀ پيرين پنڌ نڪري پياسين. ڍڪندا ڍڪندا بکون ڪاٽيندا، جبل، جهنگل ۽ درياهه لتاڙي اچي پنهنجي ڳوٺان نڪتاسين. جڻ نئين حياتي ملي-“

ڇاڇا گهڻا ڏينهن لڳا پنڌ ۾؟ مون پڇيومانس.

”هڪ مهينو تيرهن ڏينهن ـ يعني پورا ٽيتاليهه ڏينهن.“

اها ڪهڙي سن جي ڳالهه آهي؟

”1941ع جي.“

ان وقت توهان جي عمر ڇا هُئي؟

”ايڪيتاليهه سالَ. آئون پوري 1900ع ۾ ڄائو آهيان.“

توهان بنگالي ٿي ڪري تمام سني اڙدو ڳالهايو ٿا. تعليم دوران آئون به ٻه سال ڪن بنگال ۾ رهيو آهيان پر مون اهڙي سني اڙدو ڪنهن بنگاليءَ کان نه ٻڌي.

”آئون ته لکي به ڄاڻان ٿو.“ اهو چئي، بنگالي مسجد جي امام مولانا ذوالفقار وهاٽي هينان خط ڪٽي ڏيکاريو، جيڪو هن ڪجهه گهڙيون اڳ پنهنجي پٽ کي لکيو هو. تمام سهٽي رائيٽنگ هئي.

لڳي ٿو ته توهان تعليم دهلي، لکنو يا ڪراچي، لاهور ۾ ورتي هُجي؟ مون پڇيومانس.

”نه. اسان جڏهن ننڍڙا هُئا سين ته اسان کي مذهبي تعليم عربي، فارسي ۽ اڙدوءَ ۾ ڏني ويندي هئي. چٽگانگ ۾ ”مدرسهع لطيفيه مير سراءِ“ تمام مشهور هو، جنهن جا استاد وڏي هاڪ وارا ٿي گذريا آهن، جهڙوڪ: استاد مولانا نور الحق صاحب ۽ مولانا محمد احمد صاحب وغيره. جيڪي منهنجا پڻ استاد رهي چڪا آهن ۽ آئون ان ۾ تيرهن سال عربي، فارسي ۽ اڙدو پڙهيس. منهنجو هڪ استاد پاڪستان جو مفتي زين العابدين پڻ هو.“

اهو مدرسو اڃا آهي يا نه؟

”اڃا آهي. پر هاڻ منجهس رڳو عربي ۽ بنگاليءَ ۾ پڙهايو وڃي ٿو.“

ان وقت ۾ جيڪي ڪتاب توهان کي پڙهايا ويندا هئا، انهن مان ڪن جا نالا ياد آهن؟ مون پڇيو.

”گلستان، بوستان، پدناما ۽ محمد فيوض ۽ ظاهر آهي سڀ کان گهڻو زور قران شريف، حديث ۽ فقي تي هوندو هو.“
زندگيءَ ۾ ٻي به ڪا نوڪري، توهان ڪئي؟
”نه. منهنجي سڄي جمار پڙهڻ ۽ پڙهائڻ ۾ گذري آهي.“
اڪيلا آهيو يا شادي شده؟
”زال اٿم- ٻارَ اٿم.“
ڪٿان شادي ڪئي اٿوَ؟ برما کان، بنگلاديش مان يا هتان ملائيشيا مان؟
”پنهنجي وطن نواکليءَ مان“
اولاد ڪيترو اٿوَ؟
”ماشاءَ الله گهڻو ئي اٿم. اٺ ڌيئون هڪ پٽ. سڀني ڇوڪرين جي شادي ٿي ويئي آهي. ڏهٽا ۽ ڏهٽيون به اٿم. پٽ سڀ ۾ ننڍو آهي. نالو عزيز باري چوڌري اٿس ۽ چٽگانگ ۾ مير سراءِ ڪاليج ۾ پڙهي ٿو.“
منهنجو ڪڏهن چٽگانگ وڃڻ ٿيو ته ساڻس ضرور ملندس. مون چيومانس.
”ضرور. پٽ کان علاوه منهنجو وڏو ناٺي به چٽگانگ ۾ آهي. سندس نالو امير حسن چوڌري آهي ۽ اتي ڪامرس جو پروفيسر آهي. سڀ ۾ ننڍو نالي عليم اختر پنيا پڻ اتي آهي. هو ڊاڪٽر آهي.
هيءَ مسجد ڪيترو پراڻي آهي؟
”چيو وڃي ٿو ته ڏيڍ سؤ سالَ کان به پراڻي آهي.“ مولانا ٻڌايو.
تنهن جي معنيٰ ته هيءَ ”بنگالي مسجد“ پينانگ ٻيٽ تي تمام پراڻي آهي؟ مون پڇيو.
”ها تمام پراڻي مسجد آهي پر ان کان وڌيڪ پراڻي مسجد ڪپتان ڪلنگ مسجد آهي. اها 163 سال پراڻي آهي ۽ چيو وڃي ٿو ته پينانگ ٻيٽ تي اها پهرين مسجد آهي، جيڪا مسٽر ڪلنگ نالي هڪ مدراسي واپاريءَ ٺهرائي هئي. هو ڏکڻ هندستان کان هتي آيو هو، هونءَ ته چوليا اسٽريٽ تي درگاهه ناگوري شاهه به سؤ سالَ پراڻي آهي پر ان کي جامع مسجد نٿو چئي سگهجي. پينانگ جي مئڪجلسٽر روڊ (Mealister Road) تي هڪ پاڪستاني مسجد نالي به آهي، جيڪا اڄ کان 25 سال اڳ بنگالين ئي ٺهرائي پر تن ڏينهن ۾ مشرقي بنگال پاڪستان ۾ هجڻ ڪري اها مسجد پاڪستاني سڏجڻ لڳي. اٿون ان مسجد جو سيڪريٽري پڻ رهي چڪو آهيان.“
”پينانگ ٻيٽ تي ڪنهن زماني ۾ تمام گهڻا بنگالي رهندا هئا. نواکلي، ڪوميلا، سلهٽ، چٽگانگ، ڪلنا – ويندي ڪلڪتي ضلعي جا ڪيترائي بنگالي هتي رهندا هئا. اهو ان ڪري جو مليايا کان بنگال ويجهو آهي ۽ تنهن زماني ۾ ته عربن توڙي يورپين جا جهاز به ڪنارو ڪنارو ڏيئي ملايا ۽ سيام جي ملڪن ۾ اچڻ لاءِ بنگال کان ٿيندا ايندا هئا ۽ ساڻن گڏ ڪيترائي بگنگالي پورهئي، واپار ۽ رهبريءَ لاءِ چڙهي پوندا هئا. ان بعد جيتوڻيڪ گڏيل هندستان جي ٻين صوبن مان به ماڻهو هتي ايندا رهيا جهڙوڪ: سک پنجاب کان، تامل، تامل نادو کان ، گجراتي ۽ مرهٽا مهاراشٽر کان، سنڌي سنڌ کان پر هتي جا لوڪل ماڻهو سڀني کي بنگالي سڏيندا هئا. اڄ به ملائيشيا جي ڳوٺن ۾ ڌاسرين کي بنگالي چون. ويندي سکن کي به ڪيترا بنگالي چون. سو هيءَ مسجد اڄ کان ڏيڍ سؤ سال اڳ بنگال جي مسلمانن ٺهرائي يا هندستان جي ڪنهن ٻئي صوبي جي مسلمانن پر اهو ضرور آهي ته پينانگ ۾ ان زماني ۾ بنگالي گهڻا هئا. ۽ هن علائقي ۾ جتي ه يءَ مسجد آهي اتي ته اوٺهين سؤ پنجاهه يا سٺ

تائين بہ ڏاڍا هئا. انگريزن جي جهازن تي گهٽي ياڳي ڪم بنگالي خلاصي ڪندا هئا. ۽ جيئن انگريزن ننڍي ڪنڊ مان تامل پوک جي ڪم لاءِ آندا، سک پوليس، ريلوي ۽ چوڪيداريءَ جي ڪم لاءِ، گجراتي ۽ سنڌي واپار ۽ هٽڙا هلائڻ لاءِ تيئن بنگالين کي خلاصيءَ طور آندو. پينانگ جي ويجهڙائيءَ تائين بنگالي خلاصين جو وڏو اڏو هو، جتان نہ فقط انگريزن جي بيڙن تي پر پوءِ دنيا جي بين جهازن تي بہ بنگالي خلاصي سپلاءِ ٿيندا هئا. هن پاڙي لاءِ تہ مشهور آهي سڄو بنگالين جو هوندو هو ۽ خود پينانگ جا ملئي ۽ چيني هن محلي مان لنگهندي گهٻرائيندا هئا.“

چا هن پاڙي ۾ اجا بہ بنگالي آهن؟ مون پڇيومانس.

”هن پاڙي ۾ تہ هاڻ ڪو بہ نظر نٿو اچي سڀ هليا ويا. باقي پينانگ ۾ هونءَ ايڪڙ ٻيڪڙ اجا آهن.“

مون رات ڏٺو تہ هن مسجد ۾ جماعتيءَ، رپئي مان ٻارهن آنا مدراسي تامل هئا ۽ چار آنا ڪي ملئي. يعني اهي ما ٿهو توهان جو خطبو نہ اڙدو ۾ نہ بنگاليءَ ۾ سمجهي سگهندا هوندا نہ وري عربيءَ پارسيءَ ۾. چو جو ملئي تہ اڙدو نٿا سمجهن پر مدراسي ۽ ٻيا ڏکڻ هندستان جا ماڻهو بہ اڙدو يا هنديءَ جو لفظ بہ نٿا سمجهن. اجا بہ تامل، مليالم، ڪاندا يا تيلگو ملباري زبانون سمجهن ٿا. پوءِ توهان ڇا ڪريو؟

”نيت هميشہ اڙدوءَ ۾ پڙهان. ۽ پوءِ خطبو ملئي زبان ۾ پڙهان جيڪو هرڪو سمجهي ٿو. مونکي ملئي زبان پهرين سمجهہ ۾ نہ ايندي هئي. پر پوءِ جهٽ سکي ورتم. ائين مونکي برمي بہ اچي ٿي.“

ٻن ڏينهن بعد عيد هئي ۽ عيد نماز تي ڏٺم تہ مولانا صاحب عيد نماز جو طريقو ۽ نيت اڙدوءَ ۾ ٻڌائي. جيڪا ياڻ ۽ مون ڪان علاوه شايد ئي ڪنهن ٻئي سمجهي هجي. چو جو نماز بعد ڪا دير جماعتين کي ڏسندو رهيس تہ انهن ۾ ڪو اتر هندستان يا پاڪستان جو هجعي تہ ساڻس ڳالهايان پر سڀ تامل ڳالهائڻ وارا هئا. پر اها واقعي عجيب ڳالهہ آهي تہ ڪو سمجهي يا نہ پر مولانا صاحب سالن کان نيت اڙدوءَ ۾ پڙهڻ جي روايت قائم رکندو اچي.

مولانا کان پڇيم: ڏکڻ هندستان جي تاملن ۾ هندو بہ آهن تہ مسلمان ۽ عيسائي بہ. هتي پينانگ ٻيٽ تي انهن تاملن جو تعداد ڇا هوندو؟

”مسلمان اٽڪل ٽي هزار ڪن، هندو تامل چار هزار ڪن ۽ عيسائي تامل هزار ڪن ٿيندا“.

توهان کي پلا هتي جو پاسپورٽ آهي يا بنگلاديش جو؟

”مون وٽ انگريزن جي زماني کان برٽش پاسپورٽ هو پوءِ پاڪستان جو بہ ٺهرائي هتي آيس. بنگلاديش تہ اجا ٿيو نہ هو. پوءِ هتي اچي ملائيشيا جو پاسپورٽ ٺهرايم. باقي زال ۽ ٻارن ٻچن کي بنگلاديش جو ئي آهي. هر سال هو هيڏانهن اچن مون سان ملي ويندا آهن.“

پلا سائين اهو پڇي سگهان ٿو تہ توهان کي سرڪار طرفان يا هن مسجد جي ڪميٽيءَ طرفان ڪيترو پگهار ملي ٿو؟

”بس اهو پڇو ئي نہ. بس الله جي فضل سان گنج ملن ٿا ۽ شڪر آهي. دال روٽي ٿيو وڃي. Cukup Untuk Makan (مطلب پيٽ لاءِ پورو آهي). ڪجهہ ٻارن کي بہ موڪليندو آهيان.

پر تڏهن بہ.......

”بس. ان کي ڇڏي ڏيو. جو مون ڪڏهن بہ پنهنجي خدمت جو اجورو پئسي ۾ نہ ماپيو آهي. خبر اٿئي جڏهن آيو هوس تہ ڪيترائي سالَ تہ مونکي مهيني ۾ فقط پنجاهہ ڊالر ملندا هئا. تڏهن بہ شڪر ۽ صبر ۾ گذاريندو هوس.“

اسان جي ڳالهين دوران هڪ ويهن پنجويهن سالن جو نوجوان، گلاس ۾، اسان لاءِ چانهه کڻي آيو. مولانا صاحب ٻڌايو ته هي تبليغ جماعت وارا آهن. پاڪستان ۾ ٻه ٽي آيا آهن. ٽن راتين لاءِ هتي واعظ لاءِ آيا آهن. ساڻن گڏ ٻيا ٻه ڇهه ست ڄڻا آهن.

چانهه ملئي نموني بدران ملباري قسم جي ميٺ جهڙي هئي جيڪا گهڻن ڏينهن بعد ـ بلڪ سالن بعد پيئڻ لاءِ ملي. ان کان اڳ اهڙي چانهه پاڪستان۾، اسٽاپن تي، پناڻن واري هوٽلن ۾ ئي پيتي هيم.

ان چانهه کان پوءِ مون يڪدم مولانا کان موڪلايو، جنهن کا تاج محل ريسٽورينٽ ۾ مانيءَ لاءِ وچڻو هو.

چيپ جان ۽ ڪئٽي

پينانگ ۾، شامَ جي وقت، جنهن هوٽل ۾ رهيل هوس ان جي اڳيان ننهيل هڪ ٽڪنديءَ ٿلهي تي روزانو ڪلاڪ ڏيڍ اچي ويهندو هوس ۽ پينانگ روڊ ۽ چوليا روڊ تي ماڻهن ۽ گاڏين جي آمد رفت کي ڏسڻ ۾ سنو وقت گذرندو هو. ٻي ابہ ڪجهہ فارينر ـ جيڪي پ رپاسي وارين هوٽلن ۾ رهيل هئا، اتي اچي وينا ٿي، ۽ ٻہ چار چيني ـ جيڪي يا تہ چرسي ٿي لڳا يا جواري سي پڻ اتي موجود هوندا هئا ۽ سگريٽن جا سوٽا هڻندا رهندا هئا. رڪي رڪي سگنل ڳاڙهي ٿيڻ مهل ڪا سائيڪل رڪشا منهنجي اڳيان اچي بيهي ٿي تہ منجهس وينل فارينرس کان ساڳيا ساڳيا سوال ڪيم ٿي:

”What Country ـ ڪهڙي ملڪ جا آهيو؟“

۽ وينلن ڪلي ٻڌايو ٿي تہ هو آستريليا جا آهن، يا نيوزيلينڊ، يونائيٽيڊ اسٽيٽس، انگلينڊ وغيره جا ـ جو انهن ملڪن جي ما ماڻهن کي رلڻ پنڻ جو گهڻو مَرڪُ آهي ۽ جتي ڪٿي ڏڪا ٿاپا ڪائيندا رهندا آهن. پئسا نہ هوندن تہ بہ ڦاٽل ۽ ميرا ڪپڙا پائي، ڪاڪروچن ۽ منگهڻن وارين سستين هوٽلن ۾ رهي زندگيءَ ۾ گهٽ ۾ گهٽ هڪ چڪر ولايت جو هني وننڊا اهن. بهرحال ان بعد ٻيو سوال ڪيو مان ٿي تہ:

How do you like Penang? ـ پينانگ ٻيٽ ڪيئن ٿو لڳانوَ؟ (جڻ پينانگ منهنجو شهر هجي.“

”او ويري گڊ!“ خدا جي مڙني نيڪ بندن پسنديدگيءَ جو اظهار ڪيو ٿ7ي. ڪن تہ واقعي مونکي هتي جو سمجهي چيو ٿي: ”تنهنجو شهر تمام سنو آهي.“ ۽ جڏهن ٻڌايومان ٿي تہ آئون بہ توهان وانگر ٽوئرسٽ آهيان تہ پوءِ ورائي مون کان پڇيائون ٿي تہ آئون ڪهڙي ملڪ جو آهيان ۽ آيا پينانگ ۾ پهريون دفعو اتم يا پهرين بہ اچي چڪو آهيان.

ڪي تہ اهڙن ملڪن جا هئا جن کي انگريزي صفا نٿي آئي. ”وات ڪنٽري“. ”واٽ نئشنلٽي“ چوندي چوندي ٽرئفڪ جو سگنل سائو ٿي ٿي ويو، پر هنن کي سمجهہ ۾ نٿي آيو تہ آئون ڪانئن پڇان ڇا پيو.

پاسي وارو رستو ـ چوليا اسٽريٽ، ڪافي پراڻُ ۽ اهم رستو آهي، جيڪو فيري اسٽيشن جي ويجهو وجيو نڪري. سندس شروعات ۾ هڪ دڪان Cheap John نالي آهي. اهو دڪان ڏسي مونکي ڪراچيءَ جو چيپ جان نالي دڪان ياد ايندو هو، جيڪو صدر جي علائقي ۾ آهي. هڪ ڏينهن نيٽ ان دڪان ۾ گهڙي ويس. منجهس مختلف قسمن جون شيون ۽ سوويئنر رکيل هئا. دڪان ۾ ويٺل ماءُ ۽ ڌيءَ ٻڌايو تہ هو سنڌي هندو آهن ۽ هندستان جي ورهاڱي وقت سنڌ کان لڏي هتي ملائيشيا آيا هئا. پهرين ڪوالالمپور يا شايد جوهرباروءَ ۾ رهيا. هاڻ هتي پينانگ ۾ دڪان ڪڍيو اٿن.

”ڪراچيءَ ۾ ساڳي نالي جو دڪان هجڻ ڪري آئون توهان جي دڪان ۾ گهڙي آيس.“ مون کين سندن دڪان ۾ اچڻ جو سبب ٻڌايو.

”ها اسان کي خبر آهي.“ ماڻ وراڻيو، ”ٻه چار سالَ اڳ منهنجو مڙس ڪراچيءَ ۾ ويو هو، هن کي اهو نالو ڏاڍو وڻيو. ان بعد هن دڪان جو، اسان پڻ ساڳيو نالو رکيو.“
”اڄڪلهه ڪيئن آهي ڌنڌو؟“ مون پڇيومان.
”نقصان ئي نقصان آهي. مارڪيٽ صفا ٺڌي ٿيل آهي. ٽوئرسٽ ٻه اڄڪلهه ايترا نٿا اچن.“
”پراڻون ته گذريل ٻن ٽن ڏينهن کان ڏسان پيو ته توهان جي دڪان ۾ ورري ٻه ڪجهه نه ڪجهه گراهڪ ايندا رهن ٿا.“
انهن مان، معنيٰ ۾، ٻه يا ٽي هزار ڊالر به ڪي مس ٿا نڪرن.“
”ٻه يا ٽي هزار ڊالر (يعني ويهه هزار رپيا کن) گهٽ ته ناهن؟“ مون تعجب مان پڇيو.
”ٽن چئن لک ڊالرن جي سيٽ‍اپ تي ته اهو نقصان ئي ٿيو. ان کان وڌيڪَ ته ڪنهن بئنڪ ۾ فڪسڊ ڊپازٽ رکڻ سان ملي سگهي ٿو.“ ماڻ ٻڌايو. ان بعد هن دڪانداريءَ جو حساب سمجهايو ته، ڪنهن جو مثال طور دڪان (سامان سميت) پنج لک ڊالرن جو آهي ته يارهن ٻارهن سيڪڙو بئنڪ جي وياج جي حساب سان مهيني ۾ اٽڪل پنج هزار ڊالر وياج جا ٿيا، واڌو ٻن ڄڻن جو ماهوار پگهار ڏيڍ هزار ڊالر کن ۽ اڌ هزار ڊالر فون، بجلي، ٽئڪس ۽ آيل گراهڪن کي ڪوڪا ڪولا يا چانهه پيارڻ تي خرچ. سي ٿيا ست هزار ڊالر. هاڻ هر مهيني جيڪڏهن ان دڪان مان ڪمائي ست هزار ڊالرن کان مٿي ٿي ته اهو ٿيو فائدو. جي گهٽ ته معنيٰ نقصان. مثال طور اٺ هزار ڊالر ڪمائي ٿي ته معنيٰ فقط هڪ هزار ڊالر فائدو ٿيو ۽ جي ڇهه هزار ٿي ته معنيٰ هڪ هزار نقصان ٿيو.
منهنجي هوٽل جي هيٺان ڪشمير ريسٽورنٽ نالي جيڪا انگلينڊ آمريڪا اسٽائيل جي نارٿ انڊين ريسٽورنٽ هئي ان جو مالڪ پڻ سنڌي هو. بلڪ اها سندن فئملي ريسٽورنٽ هئي جنهن ۾ سڄي فئمليءَ ڪم ڪيو ٿي ـ جيئن اپوح شهر ۾ پاڪيزه هوٽل ۾ پاڪستان جي هڪ مسلمان پنجابي فئملي ڪم ڪري ٿي.
ڪڏهن ڪڏهن ڪشمير ريسٽورينٽ تان دال ۽ نان گهرائي کائيندو هوس. هونءَ رهائش واري هوٽل ۾ ڌارين هوٽل يا دڪان تي ماني گهرائي نٿي سگهجي. پر جيئن ته اورينٽل هوٽل کي رڌ پچاءُ جو پنهنجو بندوبست نه هو، ان ڪري اسان کي ٻاهران ماني گهرائڻ تي جهل پل نه هئي. ڪڏهن ڪڏهن شامَ جي وقت هوٽل اڳيان هڪ نوجوان ملئي همراهه هئمبرگر اچي وڪڻندو هو. تمام سستا ۽ لذيذ هوندا هئس. يورپي، آمريڪي ۽ ٻيا فارينرس ڏاڍو وڻندا هئا. ڪڇهريءَ جو ٻه ڪوڏيو هو. هر هڪ سان ڪوٺي ڪوٺي ڳالهيون ڪندو هو. پوءِ جڏهن ڪو گراهڪ نه هوندو هوس ته مون سان ڪچهري ڪندو هو. جيئن جيئن رات ٿيندي هئي ته فارينرن جو ڳاٽيتو ٻه وڌندو هو. اوسي پاسي کان چيني سائيڪل رڪشائن سميت پڻ اچي اتي گڏ ٿيندا هئا ـ جيڪي شهر جي مختلف مالش گهرن لاءِ گراهڪ تاڙيندا هئا. ملئي هئمبرگر ناهڻ واري کي سائيڪل رڪشا وارن مساج گهرن ۽ جوا جي اڏن جي ٻه وڏي معلومات هئي. هڪ ڏينهن ڪلي چيومانس:” انچڪ! توکي پوليس ۾ هجڻ کپي ها“.
ان تي پاڻ ٻه وڏو ٽهڪ ڏنائين. آخري رات جڏهن هئبرگر وٺي موڪلايو مانس ته ٻڌائين ته هو واقعي سي آءِ ڊي پوليس ۾ هڪ اهم آفيسر آهي. هو انهن ماڻهن جي تاڙ رکي ٿو، جيڪي داداح (چرس) ۽ گانجي جو واپار يا ٻيا غير قانوني ڌوهه ڪن ٿا.
ٿوري دير پنهنجي هوٽل اڳيان ويهي، فارينر کي ”هيلو ـ هيلو“ ۽ ملئي هئمبرگر واري سان ڪچهري ڪري پوءِ ان پينانگ روڊ تي سڌو ئي سڌو هليو ويندو هوس. رستي تي

May-Fair ڪيپٽن جو دڪان، جايا ڪوڊي سگار ڪمپني، Sam's Batek هائوس، تاج محل ريسٽورانٽ، جان ڪانگ ـ چان عينڪ واري جو دڪان، اسلامڪ ريسٽوران، ربي فوٽوشاپ، ربي بيوٽي شاپ، اليڪٽرانڪ شاپ ۽ ٻيا دڪان آيا ٿي. ان بعد ڪاٻي پاسي هڪ گهٽي ڪئمپبيل (Lebuh-Camp-Bell) پئي ٿي. ۽ ساڄي پاسي ڪئٿي سئنيما آهي جنهن ۾ انهن ڏينهن ۾ ڪا مار ڌاڙ جي رنگين چيني فلم هلي رهي هئي. ان بعد مشهور انگريزي فلم Out of Africa اچڻ واري هئي، جنهن جا پڻ ٻاهرين پٽ تي پوسٽر لڳل هئا. سئنيما هال اڳيان مڪئي جي سنگن ۽ چوئنرن واري همراهه تي ماڻهن جو ميلو متل هوندو هو. فلم ڏسڻ لاءِ آيل ڪيترن ئي قسمن جا ماڻهو، اتي نظر ايندا هئا.

اڄ جي دور ۾ جڏهن ڏينهون ڏينهن سئنيما هال ختم ٿيندا وڃن، اتي ملائيشيا جي مختلف شهرن ۾ هي نظارو ڏسي پراڻا ڏينهن ياد ايندا هئا، جڏهن اڃا وي سي آر ايجاد نه ٿيو هو. ۽ عام ماڻهوءَ لاءِ وڏي تفريح سئنيما هال ۾ وڃي فلم ڏسڻ هوندي هئي. فلم لاءِ ٽڪيٽ ڏينهن به اڳ ۾ وٺڻي پوندي هئي يا ڪجهه دير ڊگهي قطار ۾ بيهي دريءَ پويان وينل ٽڪيٽ ڪلارڪ کان ان وقت وٺڻي پوندي هئي. جيڪو سگريٽ جو ڪش هڻي سئنيما هال ۾ رکيل ڪرسين جي سٽاءَ واري چارٽ تي منديئڙو هڻندو هو. مرد هڪ پاسي، اڪيلون آيل زالون ۽ ڇوڪريون ٻئي طرف. شره جا لوفر ڇوڪرا ۽ اسان جهڙا جهازي ماڳهين ٿي طرف. تنهن زماني ۾ ٽين دنيا جي ملڪن ۾ ٽڪيٽ وڪڻڻ وارا، پاڻ کي ڪلارڪ گهٽ سماج سڌارڪ وڌيڪ سمجهندا هئا. (اڃا به سمجهن ٿا، اها سڌ نه اٿم) اهو ان ڪري ياد آيو جو اسان به ننڍي هوندي هن شهر پينانگ ۾ يورشين ۽ ٻين اهڙين ڇوڪرين تي جن جا بقول هڪ بنگالي انجنيئر جي حقوق غير محفوظ هوندا هئا، سيٽيون وڄائيندا سئنيما هال تائين اچي پهچندا هئاسين ۽ ڪوشش ۾ هوندا هئاسين ته ڪنهن ڇوڪريءَ جي پر ۾ ويهڻ جي جاءِ ملي پر اڳيان ٽڪيٽ وڪڻڻ وارا سک ۾ ملباري ٽڪيٽ ڪلارڪ اهڙي سيٽ ڏيندا هئا جو انٽرويل جي بتي ٻرڻ تي خبر پوندي هئي ته سڀ جهازي پنهنجو پاڻ ۾ ئي ويٺا آهيون.

ها، پينانگ ۾ جڏهن به اسانجو جهاز ايندو هو ته فلمن تي مارو هوندو هو. خاص ڪري ان ڪئٿي سئينما ۾. مزي جي ڳالهه اها ته هيءَ سئنيما آهي اڄ به اهڙي ئي شيپ، شڪل رنگ ڍنگ ۾ هن پينانگ روڊ تي دائم قائم آهي. ڳذريل ڏهه پندرهن سالن ۾ هن پاسي ۾ وڏي تبديلي آئي آهي. سڄو نقشو ئي ڦري ويو آهي پر اڃا به رکيو رکيو اهو پراڻو زمانو، اهو پراڻو دور، جاپون بلڊنگون، ماڻهو ۽ سندن ساديون پوشاڪون ۽ منهن تي ٿڪيل سستين ڪمپنين جو سرخيون لاليون ياد ڏيون اچن. ان زماني ۾ عام ماڻهوءَ جي سوشل زندگي ۽ شهر جي رونق سئنيما هال اڳيان هوندي هئي. ۽ هن تر ۾ ـ يعني سائوٿ ايسٽ ايشيا ۾ ڪئٿي سئنيما هال جو نالو ائين آهي جيئن ڪتاب يدنيا ۾ پينگئن جو، ٽي وي ريڊيو ۽ روشنيءَ ۾ نئشنل، فلپ، سوني سانيو جو. ملائيشيا، سنگاپور، ٿائلنڊ پاسي جي هر وڏي شهر ۾ جتي سئنيما هال هجي ڪئٿي سئنيما ضرور نظر اچي.

جهاز پورٽ ڪلانگ ۾ ايندو هو ته ڪوالالمپور جي خوبصورت روڊ جالان بڪت بنتانگ تي چڪر هڻي، اتي جي ڪئٿي سئنيما ۾ فلم ضرور ڏسبي هئي. سنگاپوير ۾ سرنگون روڊ وارو علائقو تن ڏينهن ۾ ڪيا گيهه وارو علائقو هوندو هو ۽ ڪئٿي سئنيما اتي به آهي. ان ۾ گهڻو ڪري ه ندي فلمون هلنديون هيون. يا جوهوربارو ايندا هئاسين ته اتي پڻ ڪئٿي سئنيما تي مارو هوندو هو.

اهي ته ٿيا بندرگاهن وارا شهر جن ۾ تن ڏينهن ۾ جهازن ۾ اچبو هو. پر هاڻ ملائيشيا ۾ يڪو رهڻ سان خبر پيئي ته ڪئٿي (Cathy) سئنيما نه فقط ملاڪا، ڪوالالمپور،

اپوح، پينانگ، جوهوربارو جهڙن وڏن شهرن بندرگاهن ۾ آهي پر الور استار، سريمبان، باتوپهات ۽ ويندي اُيرندي ڪناري وارن شهرن ڪئانتا، ڪوالا ترنگانو ۽ بورنيو وارن ڏورانهن ملئي شهرن: ڪوتا ڪنبالو ۽ ڪچنگ ۾ پڻ آهي.

هن سال، ڪئٿي آرگنائيزيسن وارن تازو پنهنجي پنجاهين سالگرهه وڏي شانَ مان سان ملهائي. ڪ ئٿي آرگنائيزيسن جي ڪهاڻي دراصل ان جي چيني مالڪ داتڪ لوڪ ـ وان ـ ٿو ـ (Datuk Loke-Wan-Tho) جي ڪهاڻي اهي، جنهن 1935ع ۾ ٽي سئنيمائون خريد ڪري فلمي سلطنت جو پايو وڌو. شروع وارا ويهه سال داتڪ لوڪ فقط سئنيمائون خريد ڪندو ويو. جيئن مختلف شهرن ۾ سئنيمائن جو پنهنجو دائرو هجي. ويهارو کن سالن اندر هن جون هي ٽن مان وڌي چاليهه کن سئنيمائون ٿي ويون ۽ ايڏي مشهوري ٿي جو ماڻهو جتي ڪٿي ڪئٿي سئنيما ۽ مسٽر لوڪ جو نالو ڳڌ ڳڌ ونڻ لڳا.

هيترين سئنيمائون هٿ ۾ هجڻ ڪري دنيا جا وڏا وڏا پروڊيوسر مسٽر لوڪ سان راهي رکي هلندا هئا. پاڻ جڳ مسهور ڪمپنين: پئراماؤنٽ، ڪولمبيا، ميٽرو گولڊن هيئر (MGM) ۽ ٽوئنٽي سينچري فاڪس سان ڊگها ڊگها معاهدا ڪيا جن جون فلمون فقط سندس سئنيمائن ۾ هلڻ لڳيون.

داتل لوڪ فقط سئنيمائون خريد ڪري ان جي ڪمائيءَ تي ماٺ ڪري ويهڻ نہ چاهيو. هن هانگ ڪانگ ۾ ڪئنٽونيز ۽ منڊارين فلمون ٺهاوين. ۽ پاڻ ئفي فلم جو ڊيڪاريندڙ، ورهائيندڙ ۽ پروڊيسر ٿي رهيو. سنگاپور ۽ هانگ ڪانگ ۾ فلم اسٽوڊيوز پڻ ٺهراياڻين. ۽ هن سڄي علائقي ۾ ماڻهن لاءِ سئنيمسا جهڙي هڪ سستي تفريح مهيا ڪئي. هو 1964ع ۾ تائيوان ۾ يارهن ايشين فلم فيسٽيول ۾ حصو وڊڻي ملائيشيا موٽيو پئي تہ رستي تي سندس هوائي جهاز حادثي جو شڪار ٿي ويو. ان حادثي ۾ پاڻ،س دنس زال ۽ ڪئٿي آرگنائيزيسن جا ڪيترائي اهم ڪم وارا مري ويا.

ڪئٿي سئنيما جو نشان (Logo) گذريل پنجاهه سالن ۾ ٻہ دفعا بدليع آهي. اڄڪلهه ڪئٿي سئنيمائن جو نشان تمام سادو آهي، جنهن ۾ فقط ٽي C آهن. سي جي منهن ۾ ننڍڙو او آهي. سي ڪئٿي لاءِ ۽ او آرگنائيزيشن لاءِ. اهڙو نشان، ڏور اوير جي ڪيترن ئي ملڪن ۾ ڪئٿي سئنيمائن جي ٻاهران نهيل نظر اچي ٿو.

انگريزن پينانگ تي قبضو ڪيئن ڪيو؟

ملائيشيا ۾ انگريز پوٽا ڏيڍ سؤ سال کن رهيا. پهرين پينانگ ٻيٽ کي قبضي ۾ ڪيائون، جيڪو تن ڏينهن ۾ ڪيداح رياست ۾ هو ۽ سلطان عبدالله جي ملڪيت هو. پينانگ تي قبضي بعد آهستي آهستي سڄي ملائيشيا تي انگريزن جو راڄ شروع ٿي ويو.

پينانگ ميوزيم جي ٻاهران ڪئپٽن فرانسز جو بت (Status) ۽ ان هيٺان لکيل: "Founder of Penang 1786" (پينانگ جو ڳوليندڙ) اڃا تائين موجود آهي ۽ ياد ڏياري ٿو ته انگريزي ڪئپٽن فرانسز کي هتي آئي هن سال پورا ٻه سؤ سال (Bicentenary) ٿيا ـ يعني انگريزن جو ملايا تي راڄ پينانگ کان ۽ ان سن کان شروع ٿيو هو.

ڪجهه ڏينهن اڳ ٻڌڻ ۾ آيو پئي ته پينانگ وارا ڪئپٽن فرانسز لائيٽ (Captain Francis Light) جو ٻه سؤهون سال ڌام ڌوم سان ملهائيندا. جيتوڻيڪ جشن ملهائڻ وارن اهو صاف طرح ڄاڻايو ته ان جشن ملهائڻ جو مطلب ڪو ان انگريز ڪئپٽن کي عزت ڏيڻ يا سندس شان وڌائڻ نه آهي پر ان ڏينهن کي شرف ڏيڻ آهي، جنهن کان پينانگ ٻيٽ جيترقي شروع ٿي.

پر ملڪ جا نوجوان ان ڳالهه کي پسند نٿا ڪن ۽ معاملو في الحال ٺنڊو ٿي ويو آهي. هنن جو اهوئي چوڻ آهي ته ائين ڪرڻ سان نه فقط پينانگ جي ماڻهن جي پر سڄي ملڪ جي ماڻهن جي بيعزتي آهي. جو انگريزن نه فقط پينانگ تي پر ان بعد سڄي ملڪ کي پنهنجي قبضي ۾ ڪري ورتو هو ۽ ان ڏينهن کان شان بخشڻ سان سڄي قومپرست کي خوشي نه پر شرم محسوس ٿيڻ کپي.

سڀ کان اهم ڳالهه جيڪا هتي جا ماڻهو محسوس ڪن ٿا، ۽ سوال اٿارين ٿا ته ڇا ڪئپٽن فرانسز لاءِ ائين چوڻ ته هن ئي ٻيٽ ڳولي لڌو، اسان کي ڄڃائي يا نه؟ ڇا ڪئپٽن فرانسز واقعي پينانگ ڳولي لڌو؟ ڇا پينانگ ڪا لڪل يا گم ٿيل شيءِ هئا جيڪا ٻي ڪنهن کي هٿ نٿي آئي ۽ هن انگريز هزارن ميلن کان هلي اچي، ڳولي، وڏي ڪيپ ڪئي؟

ان لاءِ هنن وٽ جواب به آهي ته اها حقيقت به آهي ته پينانگ ته اتي ئي موجود هو. ماڻهوگو به رهيا ٿي. پر وارن ڳوٺن ۽ حڪومت کي به ان جي ڄاڻ هئي. پوءِ اها ڪٿي ٻي ڳالهه هئي ته پينانگ ۾ ٿورا ماڻهو رهيا ٿي. سو انهن ڏينهن ۾ ته جتي ڪٿي ٿورا ماڻهو رهيا ٿي. ويندي انگليند ۽ يورپ جي به ڪيترن ڳوٺن ۽ ٻيٽن تي ايڪڙو ٻيڪڙ ماڻهو رهيا ٿي. ها البت اهو چئي سگهجي ٿو ته 1786ع ۾ ڪئپٽن لائيٽ انگريزن لاءِ پينانگ ڳولي هٿ ڪيو.

يونيورسٽي سائنس ملائيشيا جي تواريخ نويس ڊاڪٽر چيئاچ بو خينگ (Dr. Chea Boo Kheng) پڻ اها ئي ڳالهه ڪئي ته فرانسز لائيٽ پينانگ ڪو ڳوليو نه هو، جيئن ڪيترائي ماڻهو غلط سمجهن ٿا پر هن انگريزن جي برٽش ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ لاءِ حال ڪيو هو. 1786ع ۾، پينانگ ۾ انگريزن جي اچڻ کان اڳ به پينانگ مشهور بندرگاهه هو، جتي انڊين، عربن، ملئي ۽ چيني ماڻهن جا جهاز ايندا رهيا ٿي. اهو چوڻ ته پينانگ انگريز ڪئپٽن

فرانسز ڳوليو، مان لڳي ٿو ته جڏهن ان ڪان اڳ هن ٻيٽ جي ڪنهن کي خبر نه هئي. هتي ڪا آبادي نه هئي ۽ جيڪي ڪجهه ماڻهو رهيا ٿي سي پولڙن وانگر بنا ڪپڙي لٽي جي وڻن تي ٽپ ڏيئي پن ڪائيندا رهيا ٿي. پوءِ انگريزن انهن کي اچي سڌاريو.

ڪيترا تواريخ نويس ۽ پراڻا ڪاغذ پٽ ان ڳالهه جي به پڪي ثابتي ڏين ٿا ته تن ڏينهن جي ڪيداح رياست جي سلطان عبدالله هن ٻيٽ تي انگريزن کي فقط عارضي رهڻ لاءِ اجازت ڏني پر پوءِ انگريز نڳي ۽ ڍوهه ڪري هن ٻيٽ تي زوريءَ زبردستي قبضو ڪيو. اها ٻي ڳالهه آهي ته اسڪولن ۽ ڪاليجن جي تواريخ ۾ ـ جيڪي گهڻو ڪري انگريزن جي اشاري تي لکيل آهن، ماڻهن کي حقيقتون مروڙي سروڙي ٻڌايون ويون آهن. نه ته حقيقت اها آهي ته انگريزن جي ايسٽ انڊيا ڪمپني دوکي بازيءَ سان، هڪ جهازي آفيسر فرانسز لائيٽ ذريعي، پينانگ تي غير قانوني طرح قبضو ڪيو ۽ اهو واقعو ملايا جي تواريخ ۾ انگريزن جو هڪ شرمناڪ ڪارنامو سڏي سگهجي ٿو.

ان بابت، يونيورسٽي آف ملايا جي هڪليڪچرار بونيءَ (R. Bonney) سپ ڪان پهرين پردو کنيو. سندس گهڻو اڳ لکيل ايم. اي لاءِ علمي ٿيسز "Kedah 1771 ـ 1821" ـ نالي پندرهن سال کن اڳ (1971ع) ۾ آڪسفورڊ يونيورسٽيءَ جي ڇپرائي. پر ان ڪان به گهڻو اڳ انگريزن جي هڪ مشهوري ڪاموري سرفئنڪ سويٽنهام 1909ع ۾ پنهنجي لکيل ڪتاب ۾ ان بابت ڪجهه راز فاش ڪيا آهن.

انگريزن جي پينانگ (۽ ان بعد سڄي ملايا) تي قبضي جي ڪهاڻي ه ن ريت شروع ٿي ته فرانسز لائيٽ نالي هڪ جهازيءَ 1765ع ۾ نوڪريءَ لاءِ جڏهن انڊيا آيو ته سندس انگريز مالڪن (جن جو مدراس ۾ ڪاروبار هو.) ڪيس واپار جي ايجنسي کولڻ لاءِ سماترا ٻيٽ تي هڪ بندرگاهه آچيح (Acheh) ڏي موڪليو. هو هڪ لوڪل جهاز تي ڪئپٽن هو. تن ڏينهن ۾ جهاز سڙهن ۽ چين تي هلندا هئا. ۽ هن پاسي هلندڙ انگريزن جي هنن جهازن جو "هوم پورٽ" انڊيا هوندو هو. اوسي پاسي جي بندرگاهن ۾ وڃي وري انڊيا موٽي ايندا هئا ۽ اهي Country-Ships سڏبا هئا.

ڪئپٽن لائيٽ هندستان ڪان ملايا جي رياست ڪيداح ۾ پهتو ۽ اتان 1771ع ۾ اها رپورٽ م وڪليائين ته اتي جي سلطان کي انگريزن جي فوجي مدد گهرجي ٿي ۽ ان جي عيوضي ۾ هو "ڪوالا ڪيداح" نالي، ڪيداح رياست جو بندرگاهه اسان انگريزن جي استعمال ڪرڻ جي اجازت ڏيئي سگهندو. ان بندرگاهه جي ڀر ۾ قلعو پڻ آهي. انهن ڏينهن ۾ ملايا جي اتر وارو ملڪ ٿائلنڊ (سيام) جي هڪ طاقتور حڪومت هئي ۽ ملايا جي ڪيداح جهڙين اتراهين رياستن کي ان ڪان خبردار رهڻو پيو ٿي ته متان سيام ۾ڪنهن وقت به حملو نه ڪري. لائيٽ پنهنجن مالڪن کي اهو به لکيو ته ڪيداح جي سلطان جي هيءَ آڇ جيڪڏهن پاڻ انگريزن قبول نه ڪئي ته ٿي سگهي ٿو ته ڊچ ٽپي پون ۽ اسان انگريز رهجي وڃون.

ڪئپٽن لائيٽ 1772ع ۾ هڪ دفعو وري ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ کي هن پاسي جهازن جي ترسڻ لاءِ پينانگ جهڙي بندرگاهه کي ڪنهن ريت به هٿ ڪرڻ جي صلاح ڏني.

انهن ڳالهين مان لڳي ٿو ته ڪئپٽن لائيٽ اڳهين هن بندرگاهه پينانگ جي اهميت ٻڌي چڪو هو. (سو ڪير ڪئين ٿو چئي سگهي ته هن ٻيٽ کي پاڻ ڳولي لڌائين؟)

ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ ان سلسلي لاءِ پنهنجو ايجنٽ ايڊورڊ مانڪٽن (Edward Monekton) ملايا موڪليو ويو. پر ڪيداح رياست وارن ٿائلنڊ وارن جي حملي جي بچاءَ واري ڳالهه جڏهن انگريزن سان چوري وعدو وٺڻ چاهيو ته هو ٽنائي ويا. نتيجي ۾ في الحال ڪا ڳالهه نه نهي.

پوءِ 1775ع ۽ 1783ع جي وچ ۾، انگليند جي نہ رڳو هڪ پاسي امريڪي ڪالونين سان جنگ شروع ٿي ويئي پر ساڳي وقت هاليند ۽ فرانس سان پڻ. سو اهڙي حال ۾ انگريز چؤ طرف ڪنيچي ويا ۽ هنن لاءِ هن پاسي ڪو اڏو ناهڻ تمام ضروري ٿي پيو. ڪيتيون ئي جايون ڏيان ۾ رکيو ويون. جهڙوڪ: ريائو (Riau)، سندا (Sunda)، نار، بورينيو ۽ آچيح. پر هڪ نہ ٻئي سبب ڪري ڳالھ نٿي ڪانہ.

جولاءِ 1786ع ۾، لائيٽ ڪيداح موٽيو. هو ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ طرفان ڪيداح جي سلطان جي خط جو جواب ڪٽي آيو ـ جنهن ۾ سلطان انگريزن کي لکيو هو تہ هو ڪجھ عرصي لاءِ ليز تي پينانگ ٻيٽ ڪين ان شرط تي ڏيندو تہ ڏئي وقت ۾ انگريز پڻ هن جي فوجي مدد ڪندا.

جواب ۾ ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ لکيو: ”هيءَ حڪومت پينانگ ۾ پنهنجا جنگي ٻيڙا رکي فقط پينانگ ٻيٽ ۽ ڪيداح رياست جي ڪناري واري ان حصي جي نگهباني ڪري سگهندي جيڪو پينانگ ٻيٽ جي سامهون آهي.“

ڪيداح جي حڪومت انگريزن کان اهڙو وعدو ونڻ چاهيو ٿي تہ ڪيداح رياست تي جيڪڏهن سيامين (ٿائي حڪومت) حملو ڪيو تہ انگريز هن جي بچاءَ لاءِ ايندا. پر نہ اها ڳالھ هئي ۽ نہ وري پينانگ ٻيٽ کي موٽائي ڏيڻ جي ان ۾ ڳالھ هئي تہ پش پيش سياڻي ملئي حڪومت جيڪڏهن چاهي تہ انگريزن کان ٻيٽ خالي ڪرائي سگهندي يا نہ.

سلطان سان ڳالھ ٻولھ دوران، لائيٽ فقط زباني طور اها خاطري ڏيندو رهيو تہ ان بابت اجهو تہ لنڊن کان اجازت نامو آيو، تيسين في الحال پينانگ ٻيٽ جو قبضو اسان انگريز کي ڏيو. ڪئپٽن لائيٽ هن ٻيٽ تي رهڻ لاءِ آتو هو. هن فقط وقت سان ڪيڏڻ چاهيو ٿي. لائيٽ ۽ ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ طرفان اها دغا بازي سندس ان خط مان بہ ظاهر آهي جيڪو اڄ بہ ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ جي رڪارڊ ۾ موجود آهي. اهو لائيٽ جي پنهنجن لفظن ۾ آهي،م تہ ڪيداح جي سلطان خط پڙهي مونکي (يعني ڪئپٽن لائيٽ کي) چيو تہ جيئن تہ اسان جو گورنر جنرل ساٽس (يعني سلطان سان) اجا معاهدو نئو ڪرڻ چاهي ۽ هو (گورنر جنرل انگليند مان اجازت نامو اچڻ جو انتظار پيو ڪري، ان ڪري اسان کي پينانگ ۾ اجا گهڙڻ نہ ڏنو ويندو. باقي ڪيداح ۾ مهمان ٿي رهي سگهو ٿا.

”ان تي مون (لائيٽ فرانسز) جواب ڏنومانس تہ هيڏو خرچ ڪري اسان هتي پهتا آهيون هاڻ جهڙو ڪيداح ۾ رهڻ ٿيندو تهڙو پينانگ ۾-

”ان تي لڪسامان (ملايا جي اعليٰ فوجي عملدار) ان خواهش جو اظهار ڪيو تہ آيا پنهنجو واپار هتان هلائڻ لاءِ ڪمپني هر سال ڪيداح جي سلطان کي ٽيھ هزار اسپيني ڊالر ڏيئي سگهندي يا نہ ۽ جي ايترو نہ ڏيئي سگهندي تہ ڪيترو ڏيندو؟

” ان تي مون (لائيٽ فرانسز) وراڻيومانس تہ آئون ڪمپنيءَ پاران ڪجھ چئي نٿو9 سگهان تہ هوءَ ڪيترا پئسا ڏيئي سگهندي. پر ايترو ضرور آهي تہ جوءَ ڪڏهن بہ اهو نہ چاهيندي تہ سلطان کي اسان سان ڏيتي ليتيءَ ۾ ڪا مالي مشڪلات پيش اچي. ان تي سلطان پڇيو تہ مثال طور جيڪڏهن انگليند جو بادشاهہ ڪمپنيءَ جي خط تي راضي نٿو ٿئي ۽ (سلطان جا) شرط قبول نٿو ڪ ري تہ پوءِ آيا آئون (لائيٽ فرانسز) ٻنا ڪ نهن دشمني رکڻ جي، مات منوڙي ۾ پينانگ ڇڏي واپس بنگال موٽي ويندس يا نہ. اتي مون ڪيس ڪو جواب نہ ڏنو.“

ان ريت، ٻنا ڪ نهن معاهدي جي، لائيٽ پينانگ ٻيٽ تي پنجن سالن تائين قبضو ڪري ويهي رهيو. ۽ انگليند کان ڪو بہ خط يا قول اقرار نہ آيو. ان دوران انگريز سلطان

سان فقط اهي ئي واعدا ڪندا رهيا ته اجهُ ته انگليند کان اجازت نامو آيو ۽ اجهو ته ڪمپنيءَ فيصلو ڪيو ـ جنهن موجب سيام کان ٿيندڙ حملي کان هو (انگريز) سلطان ۽ سندس رياست ڪيداح جي حفاظت ڪندا.

نيٺ 1788ع ۾ ڪمپنيءَ کان ورندي آئي ته ڪمپني ان ڏس ۾ ڪنهن به قسم جي مدد ڪرڻ لاءِ مجبور آهي چو جو سيام سان جنگ جوٽڻ لاءِ هنن (انگريز) وٽ ڪو به جوو بهانو نه آهي. هڪ قسم جي مالي مدد، مسواڙ يا معاوضو (Compensation) ڏيڻ لاءِ ڪئپٽن لائيٽ آچ ڪئي ته انن سالن لاءِ هو ڏهه هزار ڊالر سياليانو ڏيندا رهندا. يا ٻي صورت ۾ جيسين هو پينانگ ٻيٽ تي رهندا، تيسين هر سال چار هزار ڊالر ڏيندا رهندا. پر سلطان عبدالله ساليانو ٽيهه هزار ڊالرن جي گهر ڪئي.

لائيٽ جاٽي ٻجهي معاملو سلجهائڻ ۾ دير ڪندو رهيو. نه پئسي ڏيڻ جي آڇ تي ڪيائين نه ۽ جنگي مدد جو معاهدو ڪرڻ لاءِ تيار ٿيو ٿي. ۽ نه وري ٻيٽ ڇڏڻ جي ڳالهه ڪيائين ٿي ـ ماڳهين ويو پنهنجا پير پختا ڪندو ۽ پنهنجي ملڪ جا ماڻهو ۽ جهاز گهرائيندو. ڪيداح جو سلطان الور استار شهر ۾ رهندو هو (جيڪو اڄ به ڪيداح جي گاديءَ جو هنڌ آهي.) ۽ پوءِ ڪئپٽن لائيٽ سلطان وٽ، الور استار وڃي حاضري پرڻ ئي ڇڏي ڏني. آخر 8 اپريل 1791ع تي ڪيداح حڪومت ڪئپٽن لائيٽ لاءِ هڪ الٽيميٽم جاري ڪيو جنهن جو لب و لباب هن ريت هو:

”........... ۽ جيڪڏهن اسان جو دوست اسان وٽ اچي اسان جي بادشاهه (ڪيداح جي سلطان) جي سلامتي نه پريندو ته اسان جو بادشاهه مٽجائس ناخوش ٿي پوندو. ان صورت ۾ اسان جي دوست کي پينانگ ٻيٽ تي وڌيڪ رهڻ جو ڪو حق نه رهندو. پوءِ اهڙي ماحول ۾ هن کي پنهنجو واپار وڙو ختم ڪري هي ٻيٽ (پينانگ) خالي ڪري وڃڻو پوندو، جيڪو اسان جي سلطان جي ايامن کان ذاتي ملڪيت آهي.“

هتي جي مشهور تواريخ نويس بونيءَ پنهنجي ڪتاب ”ڪيداح“ ۾ لکيو آهي ته ان بعد ڪيداح جي حڪومت اهو ئي سوچيندي رهي ته لائيٽ سندن شرط قبول ڪندو يا مانڙي ڪري سندن ملڪ ڇڏي هليو ويندو. پر انهن ٻنهي ڳالهين بدران، انگريزن بنا ڪنهن اطلاع جي، رات جي پوئين پهر ۾ ڪيداح جي قلعي تي حملو ڪري ڏنو. بي خبريءَ جي عالم ۾ ملئي فوج کي ڪافي نقصان رسيو ۽ ڇڙوڇڙ ٿي ويا. ان بعد انگريزن سيني قلعن کي باهه ڏيئي ساڙي رکيو. انگريزن جي جنگي جهازن اڳيان هنن جون ٻيڙيون تر بتر ٿي ويون. ڇئن ڏينهن بعد انگريزن پنهنجي فوجي طاقت مان فائدو وٺي ڪيداح وارن تي وري حملو ڪيو.

گهر ۾ آيل بي دعوتي مهمان کي هاڻ پينانگ کان ٻاهر ڪيڍي پينانگ کي واپس حاصل ڪرڻ جون مڙيئي اميدون ختم ٿي ويون. سلطان عبدالله هاڻ وڌيڪ مهاڏو ڪرڻ بدران امن جو ئي رستو اختيار ڪيو ۽ 1791ع ۾، بيو ڪو چارو نه ڏسي ڪئپٽن لائيٽ سان صلح ۽ دوستيءَ جو معاهدو ڪيو. لائيٽ پنهنجي طاقت جي زور تي اهي شرط رکرايا جيڪي هن چاهيا ٿي. جيڪي انگريزن جي فائدي ۾ هئا. ڏکي وقت ۾ ڪيداح وارن جي مدد ڪرڻ جي ڳالهه اتي ئي رهجي ويئي ۽ لائيٽ طرفان فقط ڇهه هزار ڊالرن جي ساليانو ملت سلطان عبدالله کي قبول ڪرڻي پيئي.

انهن مڙني ڳالهين مان اهوئي ظاهر ٿئي ٿو ته ڏورانهين ڏيهه ـ انگليند، کان آيل انگريزن، طاقت جي زور تي پينانگ ٻيٽ تي ڪيئن نڳي ڪري زوريءَ قبضو9 ڪيو. پينانگ، ڪيداح رياست جو هڪ حصو هو ۽ ڪئپٽن لائيٽ، انگليند جي شهنشاهه جارج جي نالي تي پينانگ حاصل ڪري نه فقط هڪ بين الاقوامي ڏوهه ڪيو پر سلطان عبدالله سان به

دوکي بازي ڪئي. پيٽ جي مالڪن ـ سلطان عبدالله سان شرط شروط موجب معاهدو ڪرڻ بدران هو بنا ڪنهن لکت پڙهت يا ڪاغذي پٽ جي پينانگ پيٽ تي قبضو ڪري ويهي رهيو. يعني پري ڪان اچي ٻ ين جي ملڪيت قباڻ جو هن هيڏو وڏو مثال ڏنو.

ان ڪرري انگريزن جو اهو چوڻ تہ هنن پينانگ پيٽ لڌو ۽ اهو برطانيہ جي ملڪيت ٿيو، بلڪل غلط آهي. قدرت جي ستم ظريفي اها تہ پينانگ پيٽ جو نالو انگريزي بدلائي پرنس آف ويلس رکڻ جي ڪوشش ڪئي پر اهو نالو سندن دور ۾ بہ قائم ٿي نہ سگهيو ۽ اڄ بہ ساڳي پراڻي نالي پينانگ سان سڏيو وڃي ٿو.

پيٽ بابت انگريزن جي انهن ويساهہ گهاتين جا تفصيل وڏي عرصي تائين ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ وارا لڪائيندا رهيا. پر پوءِ 1824ع ۾ ان سلسلي جا اهم ڪاغذ ۽ ٻيون ڳالهيون هٿ ڪري ڇپرايون ويون. اهي تن ڏينهن ۾ پينانگ حڪومت جي اجازت سان حڪومت جي سيڪريٽريءَ مسٽر جان انڊبريسن گڏ ڪري ڇپرايا، ان بعد اهي سڀ ڇپيل ڪاپيون ضبط ڪيون ويون. انهن اهم ڪاغذن جي هڪ اڌ ڪاپي ڪا هيڏانهن هوڏانهن ٿي ويئي جيڪا Strait Settlement اخبار ۾ 1835ع ۾ شايع ڪئي ويئي. ان بعد "Journal of Easter Archipelago 1854" ۾ هوبهو ڇپي ويئي. جنهن جون ڪجهہ ڪاپيون اڃا تائين موجود آهن.

انگريزن جي مٿئين نڱي ۽ بي شرمائي بابت سرفرئنڪ سويٽنهام پڻ پنهنجي ڪتاب British Malaya ۾ ان ڳالهہ جو اظهار ڪيو آهي، جيڪو پهريون دفعو 1906ع ۾ ڇپيو هو.

فريئر وانگر ـ جيڪو سنڌ ۾ گهٽو وقت رهيو. سويٽنهام پڻ انگريزن جي بينڪي راڄ ۾ هڪ اهم انگريز حاڪم ٿي گذريو آهي. هن کي ملئي زبان ۾ تمام سٺي طرح آئي ٿي ۽ جوي (عربي رسم الخط ۾ بہ لکي سگهندو هو. هن ڪيترائي سرڪاري ڪاغذ ملئي مان انگريزيءَ ۾ ۽ انگريزيءَ مان ملئي ۾ ترجمو ڪيا. ان ترجمي ۾ 1874ع وارو پنگڪر معاهدو (Pangkor - Treaty) بہ شامل آهن.

سويٽنهام ڪيترن ئي عهدن تي رهيو. هو پيراق ۽ سلينگور رياستن جو ريزيڊنٽ ٿي رهيو. ملايا جو گورنر ۽ هاءِ ڪمشنر پڻ 1901ع کان 1904ع تائين. سويٽنهام جي چواڻي، پينانگ کي اهڙي ريت حاصل ڪرڻ ۾ لائيٽ کي فخر هرگز محسوس نہ ڪرڻ ڪپي.